

ISSN 1829-2003

ՎԱՐԶԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄՔՏԱՐԱԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՌԵՍԻՍՆԱՍԻՐՈՂ ԳԻՏՆԱԳՐԱՍ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

VARDZK
DUTY OF SOUL

N 22

2026

Աշոտ Բակոբյան
ՀՈՌՈՍՈՍԻ ՎԱՆՔԻ ԾԻՍԱԿԱՍՄԱՐԸ

էջ 1

Գագիկ Սարգսյան
ՍԱՐԻԿԻ ԱՄՐՈՑԸ

էջ 14

Րաֆֆի Զորթոշյան
«ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԹԱՎՏԱԶՂՈՒԼՈՒԻ»
ՆՈՐԱՅԱՅՏ ԶԵՆԱԳԻՐԸ

էջ 17

Գագիկ Սարգսյան, Էմմա Աբրահամյան
ԹՈՎՄԱՍ

էջ 50

Րաֆֆի Զորթոշյան
ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԳՈՐԳԱԳՈՐԾՆԵՐԻ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐԵՐԸ

էջ 53

Սամվել Կարապետյան
ՇԻՐԻՆԻՑ ՎԱՆՔԻ ՍԱՆՂԸ

էջ 64

N 22 2026

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱԶՄ

EDITORIAL BOARD

ԷՄՄԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

EMMA ABRAHAMIAN

ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

RAFFI KORTOSHIAN

ՀԱՄԱՐԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

HASMIK HOVHANNISSIAN

ՀԱՄԱԿԱՐԳԶԱՅԻՆ ԶԵՎԱԿՈՐՈՐՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Designers

ARMEN GEVORGIAN

LIANA

HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆԱՍՏՆՈՐ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE FOUNDATION
Engaged in informational Activity

ՎԱՅՆԱԿԱՆ N 03U089223

ՏՐՎԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03U089223

Given 13.10.2010

ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Responsible for this issue
RAFFI KORTOSHIAN

ԵՐԵՎԱՆ, ՆԻԿՈԼ ԴՈՒՄԱՆ 16/1

Nikol Duman 16/1, Yerevan, RA

raa-am.org

armenianarchitecture.org

artsakhmonuments.org

✉ raayer@sci.am, raatransfer@yahoo.com

Հայկական ճարտարապետություն

ուսումնասիրող հիմնադրամ RAA Foundation

☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՈՒՍՈՒՄԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Research on Armenian Architecture Foundation

«ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԹԱՀՄԱԶՂՈՒԼՈՒԻ» ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

Բաֆֆի Բորթոշյան

Կազմված գիրքը և ձեռագիր երրորդ օրինակի ներածության էջը (լուս.՝ հոդվածագրի, 2017 թ.)

2017 թ. Թեհրանի Արտակ արք. Մանուկյանի անվան հայոց ազգային-ազգագրական թանգարանի ֆոնդապահոցի¹ մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Թամբուրի Հարությունի² «Պատմություն Թահմազղուլուի» աշխատության³ ձեռագրի երրորդ տարբերակը:

1 Թանգարանում ուսումնասիրություններ կարողացել ենք կատարել՝ շնորհիվ Թեհրանի ազգային մարմինների թույլտվության և Իրանի պատմական եկեղեցիների կենտրոնի տնօրեն Շերի Ավետյանի հրավերի:

2 Հեղինակի անվանումն այս օրինակում Թամբուրի Յարութին է, Վենետիկի օրինակում՝ Թամբուրի Արութին, Թամբուրի Քուչիկ Յարութին (Դահմազղուլու խանըն թվարիքի, Վենետիկ, 1800, էջ 3, 27-28), Մատենադարանի օրինակում (№ 2722 ձեռագիր, թերթ 36-53)՝ Թամբուրի Քուչուկ Յարութին (Խորխորունի Մ., Բյուզուք Արութին. Պատմություն Թահմազ Դուլու, «Գիտական նյութերի ժողովածու», 1941, № 1, էջ 108 (բնօրինակում, էջ 40բ): Նա ԺԸ դարի առաջին կեսի հայ երաժիշտ, սազանդար-աշուղ, թամբուրահար, երգիչ, տեսաբան և մանկավարժ է: 1730-ական թթ., որպես կատարող-երաժիշտ, ծառայել է սուլթան Մահմուդ Ա-ի (1730-1756) պալատում: 1735 թ. Օսմանյան կայսրության մեծ վեզիր Մուստաֆա փաշայի շքանքի կազմում այցելել է Իրան: Երկու տարի ծառայել է Նադիր շահին՝ վերջինիս՝ Հնդկաստան արշավանքների տարիներին: Այստեղ էլ շարադրել է «Պատմություն Թահմազղուլուի» և «Արևելյան երաժշտության ձեռնարկ» աշխատությունները (Այվազեան Ա., Շար հայ կենսագրության, հ. Ա, Կ. Պոլիս, 1893, էջ 120: Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 4, Երևան, 1978, էջ 135):

3 Ձեռագրում նշված դեպքերի՝ 1735-1740 թթ. ականատեսն է Թամբուրի Հարությունը: Նա 1735 թ. ուղեկցել է Մուսաֆա փաշային՝ Նադիր շահի արքունիքում Օսմանյան դեսպանին, շարունակել ծառայությունը Մուսաֆա փաշայի հեռանալուց հետո: 5 տարի ծառայելով՝ Կ. Պոլիս է վերադարձել 1740 թ. (Yacoub Artin Pacha, Journal de Tambouri Aroutine sur la conquête de l'Inde par Nadir

Առաջինը, որը Վենետիկում է, հայատառ օսմաներենով հրատարակվել է 1800 թ.⁴, իսկ Մատենադարանում գտնվող աշխատության՝ հայտնի երկրորդ օրինակի հայերեն թարգմանությունը կատարվել է 1941 թ. Մ. Խորխորունու աշխատասիրությամբ⁵:

Անհայտ գրչի՝ Թամբուրի Հարությունից լսած⁶ և հայատառ օսմաներենով գրի առած ԺԸ դարի այս ձեռագիրը միևնույն կազմի մեջ ամրացված է նույն դարի⁷ տպագիր մի Ավետարանի վերջում: Համաձայն կազմի վրա թողնված 1943 թ. հետագա հիշատակության՝ Ավետարանն Էրզրումից բերվել է Թավրիզ, հետո՝ Ռաշտ. «Յիշատակ գրեց Ս. Ն. 1943 թի. փետրվար 19-ին: Էրզրում, Թավրիզ, Ռեշտ»⁸:

Schah (Tahmas Kouly Schah) 1735-1740, "Bulletin de l'institut égyptien", tome VIII, 1914, p. 170):

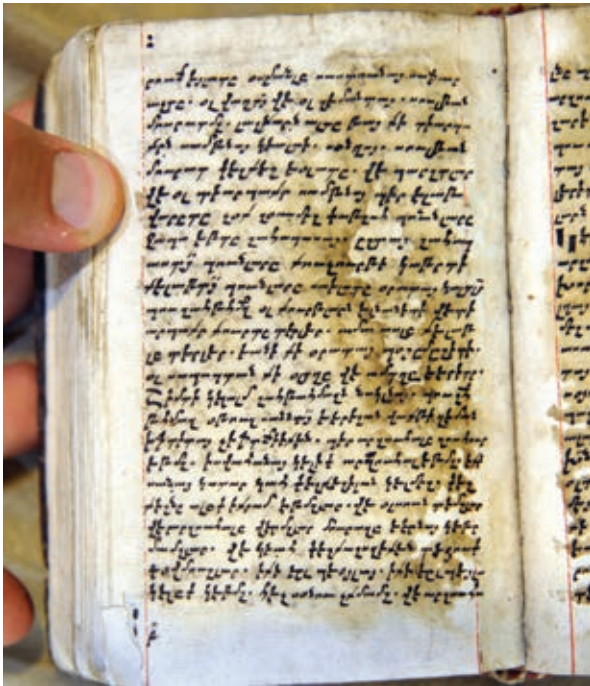
4 Ֆրանսերենով լույս է տեսել 1914 թ.՝ Bulletin de l'institut égyptien, tome VIII, 1914, pp. 174-232. Թարգմանությունը կատարել է Հակոբ Արքինը:

5 Ըստ Մ. Խորխորունու՝ դժվար թե ձեռագիրը (խոսքը Մատենադարանի օրինակի մասին է) հեղինակի՝ Թամբուրի Հարությունի ինքնագիրը լինի, որովհետև այն արտագրված է 1797 թ.՝ հեղինակի նկարագրած դեպքերից 62 տարի անց, իսկ ձեռագրի սկզբի մասում միևնույն գրչի կողմից արտագրված է մեկ այլ աշխատություն (Խորխորունի Մ., նշվ. հոդվ., էջ 128):

6 Այդ մասին նշել է անհայտ գրիչը (տե՛ս էջ 18):

7 Տիտղոսաթերթը պղծված է, հետևաբար տպագրման տարեթիվն անհայտ է:

8 Ձեռագրի մասին առաջին անգամ հրապարակել ենք 2021 թ. (Բորթոշյան Բ., Արտակ արք. Մանուկյանի անվան Թեհրանի հայոց ազգային-ազգագրական թանգարանի հավաքածուն, Երևան, 2021, էջ 66):

Ձեռագրի 2-րդ և 3-րդ էջերը (լուս.՝ հոգվածագրի, 2017 թ.)

Թամբուրի Հարությունի աշխատության այս տարբերակն ունեցել է 39 թերթ՝ 1-78-ը համարակալված էջերով: Մեզ է հասել 37 թերթ (պակասում է 2 թերթ՝ 19-20 և 29-30 էջերը): Ձեռագիրն անավարտ է: Հաշվի առնելով հայտնի տարբերակների հետ առկա տարբերությունները՝ հարկ ենք համարում ներկայացնել նորահայտ ձեռագրի բնօրինակը, քարզմանությունը և համեմատական բնութագիրը մյուս երկու օրինակների հետ:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ի տարբերություն այս ձեռագրի՝ Մատենադարանի օրինակն ունի վերնագիր՝ «Թեվայրիխի Թահմագուլու»⁹ և բաժանված է 14 գլուխների, իսկ Վենետիկի օրինակը վերնագրված է «Դահմասգուլու խանըն թեվարիքի»¹⁰ և ունի 3 բաժին:

Խնդրո առարկա մեր տարբերակը վերնագրված չէ, այն սկսվում է անհայտ գրչի ավելացրած ներածությամբ և չունի հստակ բաժանումներ: Վերջինս, ըստ իր հաղորդած տեղեկության, պատմությունը լսել է Թամբուրի Հարությունից:

Նշենք, որ երեք տարբերակների միջև առկա են բազմաթիվ տարբերություններ (հատկապես առանձնանում է նորահայտ ձեռագիրը, մինչդեռ հայտնի երկու օրինակները հիմնականում նույնական են), օրինակ՝ շարադրանքի, դեպքերի հերթականության, նախադասությունների կազմվածքի, օգտագործված բառերի: Որոշ մասերում կան նաև բաց թողնված հատվածներ: Նշվածներին անդրադարձել ենք համապատասխան տեղերում¹¹:

9 Թարգ.՝ Պատմություն Թահմագուլուի:

10 Թարգ.՝ Թահմագուլու խանի պատմությունը:

11 Համեմատականները կատարելիս ներկայացրել ենք միայն կարևոր տարբերությունները: Այստեղ կարևոր ենք համարում

Թարգմանություն

Շահ Թահմագի պատմությունը ներկայացնում է ճեզ: Ցանկանում են նկարագրել, թե ինչպիսին է եղել նա: Մի քիչ լսեք, քանի որ մենք էլ նույնպես հանդիպեցինք մի խելացի և վարպետ մարդու, որը Շահ Թահմագի գլխավոր նվագաժամ էր: Այն բոլոր երկրները, որ շահը գնում էր, նա էլ նրա հետ էր գնում: Այնպիսի գիտակ և խելացի մեկն էր, որ ինչ արել է ամբողջ տարին, տեսրակում ամբողջությամբ գրել է և մտքում պահել: Եվ քանի որ տեսանք, որ նրա խոսքը հավաստի է, ապա գրեցինք¹²: Սակայն Շահ Թահմագի արմատների մասին ավելի հին տեղեկությունները՝ մանկությունից մինչև շահ լինելը, այս վարպետին՝ Թամբուրի Հարությունին, պատմել է Շահ Թահմագի *հորեղբայրը*¹³: Նա էլ մեզ պատմեց, իսկ մենք գրեցինք: Հիմա մեզ լսող ընկերներին ասենք, և մի քիչ լսեք: Աշխարհն այսպես է եղել, այսպես էլ կզմա¹⁴:

շեշտել, որ Թամբուրի Հարությունի պատմությունն անհրաժեշտ է նաև համեմատել Նադիր շահի գլխավոր քարտուղար Միրզա Մեհդի խանի «Նադիր շահի պատերազմների պատմություն» աշխատության պարսկերեն բնօրինակի հետ:

12 Այս ներածությունը չկա Վենետիկի և Մատենադարանի օրինակներում և հաստատում է, որ պատմությունը Թամբուրի Հարությունից լսելով է գրի առնվել:

13 Վենետիկի և Մատենադարանի օրինակներում նշված է «հորեղբոր որդին»: Ներածության մեջ ներկայացված այս տեղեկությունը մյուս երկու օրինակում էլ նշված է այլ հատվածներում: Տե՛ս Դահմասգուլու խանըն թեվարիքի, էջ 63 և *Խորխորունի Մ.*, նշվ. հոդվ., էջ 119 (բնօրինակում, էջ 47բ):

14 Անհայտ գրչի ներածության ավարտը:

1099¹⁵ թվականին¹⁶ Շահ Աբասը¹⁷, **Բաղդադից** դուրս (2) գալով, հարձակվում է օսմանցիների վրա¹⁸: Այդ ժամանակ մեր Սուլթան Մուրադը¹⁹ վերցնում է իր բանակը և հասնում մինչև **Դիարբեքիր**: Հետո Սուլթան Մուրադը նվեր է ուղարկում, և հաշտվում են: Եվ այս **Դիարբեքիրում** մի աղանդ կար՝ շատ դժվար: Փաղիշահը սրանց տալիս է Շահ Աբասին, իսկ Շահ Աբասը սրանց գաղթեցնում է, **Քալաթում**²⁰ տեղավորում, և այդտեղ են մնում²¹: Այս Շահ Թահմազն այդ քրդերից էր, որ ասում են **Դիարբեքիրի** քուրդ, բայց իրականում նրան ասում են **քալաթցի**, քանի որ այդտեղ է մեծացել:

Գանք Շահ Թահմազի պատմությանը: Այս Շահ Թահմազը, երբ 30 տարեկան²² երիտասարդ հողագործ էր, մի խնդիր է ունեցել: Դրա համար գնացել է Սպահան²³ և խնդիրը ներկայացրել: Երկու տարի շարունակ նվերներով է մոտեցել: Նվերը վերցրել են, հյուրասիրել, ասել են՝ կլինի, որոշում են կայացրել, սակայն փափագը չեն կատարել: Մի օր էլ «առանց նվերի է» ասելով՝ ծեծել ու վռնդել են: Երկու տարի այսպես գնում-գալիս է, բայց արդյունքի չի հասնում, և փափագը (3) չի իրականանում:

Շահ դառնալուց հետո ձանձրության այս պատմությունն անձամբ էր պատմում իր *դիվանի անդամներին*²⁴ և զինակիցներին, նրանք էլ ամիսը մի քանի անգամ իր ներկայությամբ այս պատմության կրկնությունը բեմադրում էին, իսկ ինքն ասում էր. «Ահավասիկ այս սրիկաների բանն ու գործը միշտ սա է եղել»:

Գանք նրան, որ փափագը չիրականանալուց և ուզածը չստանալուց հետո նեղվում է և սկսում **Խորասանի**²⁵ շրջակայքում գողություն անել, մարդ թալանել, ճանապարհի կտրել և ուղևորներին թույլ չտալ

անցնել²⁶: Լուրը հասնում է **Խորասանի** խանին, թե քո սահմաններում այսպիսի մի ճանապարհի կտրող է երևան եկել, որը մարդ է թալանում և սպանում: Սա էլ մի տասնապետ է ուղարկում: Մի կերպ սրան բռնում, բերում է խանի մոտ: Խանը հարց է տալիս.

– Դո՞ւ ես մարդ թալանողն ու սպանողը:

Թահմազդուլուն չի ժխտում և ասում է.

– Այո՛, իմ խա՛ն, ճիշտ է, ես եմ:

– Սրիկա՛, դու չգիտե՞ս, որ այստեղ խան կա, ի՞նչ հանդգնությամբ ես այդ գործն անում, – շարունակում է խանը:

Երբ սա չի պատասխանում, խանն ասում է.

– Կտրե՛ք սրա վիզը:

(4) Թահմազդուլուն էլ սկսում է աղաչել.

– Ամա՛ն-ամա՛ն, իմ խա՛ն, մի՛ կտրիր իմ վիզը, ինձ մի դժվար գործի՛ դիր, զինվորներիդ հետ մինչև դատաստանի օրը քեզ ծառայություն մատուցեմ: Իմ կեղտոտ արյունը թափելու պատճառ մի՛ եղիր:

Դիվանում գտնվող խաները և բեկերը ևս խնդրում են խանին.

– Այսպիսի մարդու արյան մեջ մի՛ թաթախվիր: Եթե ուզում ես սպանել, մի օր պատերազմի ուղարկիր: Այդտեղ կմեռնի, արանքում դու էլ կազատվես արյան պարտքից:

Այսպիսով, խանը ներում է Թահմազին և մի տասնապետի մոտ նշանակում: Մոտավորապես այսպես է փրկվում նա:

Զինվոր դառնալուց հետո լուր է գալիս, թե ուզեկները մտել են **Խորասան**: Գյուղերի վրա են հարձակվել²⁷, քանի որ նրանց սովորությունը դա էր²⁸: Խանը լսում է և Թահմազի տասնապետին գործուղում ուզեկների դեմ պատերազմի: *Տասնապետն իր հեծյալներով հարձակվում է ուզեկների վրա: Ուզեկները լավ կռվողներ են լինում և սրանց սկսում են նեղել և ստիպում հանձնվել, սակայն այդտեղ Թահմազդուլուն մի հերոսություն է անում, վիրավորվում է և ուզեկներին ստիպում նահանջել*²⁹: Սրա տասնապետը գալիս է և խանին ասում.

15 Վենետիկի և Մատենադարանի օրինակներում պատմությունը սկսվում է Մուսաաֆա փաշայի այցով՝ 1735 թ.:

16 Հիջրի 1099 թ. համապատասխանում է 1687-1688 թթ.: Այն չի համապատասխանում նշված պատմական դեպքերի ժամանակին, ինչպես նաև այդ թվականը չկա մյուս երկու ձեռագիր օրինակներում:

17 Խոսքը պարսից Շահ Աբաս Ա-ի (1587-1629) մասին է:

18 Մեֆյան պետության կողմից Բաղդադի նվաճումը և նշված դեպքերը տեղի են ունեցել 1623-1624 թթ.:

19 Խոսքն օսմանյան սուլթան Մուրադ Գ-ի (1623-1640) մասին է:

20 Քալաթ կամ Կալաթ (کلات). քաղաք Իրանի Իսլամական Հանրապետության Ռազավի Խորասան նահանգում (36.995158, 59.767443):

21 Վենետիկի և Մատենադարանի օրինակներում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «...մինչև Ստամբուլում նորին մեծություն Սուլթան Մուրադը պատրաստվում էր, Շահ Աբասը Դիարբեքիրի շրջակա գյուղերի բնակիչներին բռնում էր դեպի Քալաթ»:

22 Մյուս երկու օրինակում 30 տարեկանը չի հիշատակվում: Հաշվի առնելով, որ նա ծնվել է 1688 թ., նշված դեպքերը տեղի են ունեցել 1710-ական թթ. երկրորդ կեսին:

23 Սպահան կամ Ասպահան (اصفهان). քաղաք Իրանի համանուն նահանգի կենտրոնը (32.658216, 51.672005):

24 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է «կրկնօրինակողներին»:

25 Խորասան (خراسان). երկրամաս Իրանի հյուսիս-արևելքում, այժմ ընդգրկում է 3 նահանգ՝ Հյուսիսային, Ռազավի և Հարավային Խորասաններ:

26 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև, որ մեն-մենակ է արել այս բոլորը:

27 Ուզեկ Ուրգենջ Շիր խանի հայտնի ներխուժումը Հյուսիսային Խորասան տեղի է ունեցել 1717 թ. (Encyclopedia Iranica, Editor Yarshater E., vol. XVI, Fascicle 6, Encyclopaedia Iranica XIV, Ghahreghlou K., Khorasan. X. History in the Safavid and Afsharid Period, Leiden, 2020, p. 654), որին մախթուդ ժամանակներում եղել են նաև այլ ներխուժումներ:

28 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև, որ Խորասանի շրջակա և հարևան ուզեկական գյուղերի միջև իրար վրա հարձակվելու սովորություն է եղել:

29 Վենետիկի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Խանն այսպիսի ժամանակներում մարդ էր նշանակում և այս անգամ նշանակում է Թահմազդուլուն տասնապետին՝ ուզեկների դեմ պատերազմելու: Սրանք՝ 10 հոգի, իսկ ուզեկները՝ 4-5 հոգի: Այդտեղ Թահմազդուլուն մի հերոսություն է անում և ուզեկներին ցիրուցան անում»: Իսկ Մատենադարանի օրինակում նշված է. «Խանը կարգադրում է այն տասնապետին, որի տասնյակի մեջ է լինում Թահմազդուլուն: Գնում է, կռվում: Եվ այդ կռվում Թահմազդուլուն քաջություն է ցույց տալիս: Ուզեկները լինում են 4-5 հոգի, իսկ սրանք 10 հոգով հույս են տալիս ու ուզեկներին ցրում»:

– Իմ խա՛ն, այս երիտասարդը, որի կյանքը բաշխեցիր, մեծ քաջություն ցույց տվեց: (5)

Խանը գոհ մնալով Թահմազին տասնապետի աստիճանի է բարձրացնում: Մերթ ընդ մերթ, երբ ուզեցները գյուղերի վրա են հարձակվում, նրանց դեմ նրան էր ուղարկում: Սա էլ գնում էր ու երեսը պարզ անում: *Խանն էլ տեսնելով, որ նրան որտեղ ծառայության էր ուղարկում, մեկին հինգով էր իրականացնում, նրան հազարապետ է նշանակում: Ապա տեսնելով, որ ծառայության մեջ շատ հավատարիմ է, նրան նշանակում է էշիկադասը*³⁰, այսինքն՝ քափուջուրաշը³¹:

Օրերից մի օր էլ, երբ խանն իր սենյակում մեռնակ գիրք էր կարդում, Թահմազը, *դռնապաններին դուրս հանելով*³², ներս է մտնում և ընկնում խանի ոտքը: Խանը հարցնում է.

– Ի՞նչ կա, որդի՛:

– Աստծու հրամանով քո աղջկա ձեռքն եմ խնդրում, – ասում է սա:

– Տալիս եմ, – պատասխանում է խանն առանց տատանվելու:

Թահմազություն դառնում է խանի փեսա:

Որոշ ժամանակ անց Մյուրվեհիզը³³ **Քանդահարից**³⁴ հարձակվում է և **Ֆերահը**³⁵ գրավում: Ավելի առաջանալով՝ գրավում է **Հերաթը**³⁶, այնտեղից էլ առաջանալով՝ գալիս է **Խորասանի** վրա, բայց ոչինչ անել չի կարողանում, որովհետև Թահմազություն աներոջ և **Խորասանի** զորքի հետ միասին փախցնում է Մյուրվեհիզին: Այդ ժամանակ Մյուրվեհիզը **Խորասանի** խանին ասում է.

– Հասնեմ, **Սպահանը** գրավեմ, և դուք այդ ժամանակ ինքներդ ինձ կաղաչեք:

Սրանք էլ (6) բշտում են Մյուրվեհիզին և ասում.

– Ինչ որ ձեռքիցդ կգա, արա՛:

Նա էլ զորքը վերցնում է և **Սպահանը** գրավում³⁷, սակայն սրա նախարարապետը Միրի Մահմուդ³⁸

անունով մեկն է լինում: *Հերոսությունը սա է անում և Սպահանը գրավում*³⁹:

Բռնում է Շահ Հյուսեինին⁴⁰, որը 34 զավակ ուներ, 27-ին սրախողխող է անում շահի աչքի առաջ, հետո նրան էլ է սպանում⁴¹: *Ապա 11 օր անց*⁴² *ինքն էլ է սատկում*⁴³, և Միրի Մահմուդը շահ է դառնում և նրատուն նրա տեղը: Հետո Միրի Մահմուդը խելագարվում է. գիժ է լինում և իր ուսից մինչև դաստակն ուտում էր: Միրի Մահմուդի նախարարապետ Շահ Էշրեֆն⁴⁴ էլ տեսնելով, որ սա անհույս է, Մահմուդի գլուխը կտրում է և ինքն էլ շահ դառնում: Սկսում է շահի՝ ողջ մնացած 7 զավակներին *փնտրել*⁴⁵, իսկ իմաստուն դայակները, նրանց փախցնելով, թաքցնում են *հեռու մի տեղ*⁴⁶: Հետո աֆղաններն են գալիս և սկսում են օսմանցիների դեմ պատերազմել, ջարդում են և ջարդվում⁴⁷: Ինչ երկարացնենք, մեզ հարկավոր է Թահմազությունի՝ շահ դառնալու պատմությունը:

Հետո Թահմազություն ասում է ամերոջը.

– *Մեզ համար մահ է գրված, որովհետև մեր շահին աֆղանները սպանեցին, մեր երկիրը գրավեցին: (7) Որոշ ժամանակ անց կգան, մեզ էլ կգրավեն: Ճիշտ ժամանակը հիմա է, ե՛լ, նրա վրա հարձակվիր:*

– *Մեր զինվորները քիչ են, նրանք՝ շատ, ինչպե՞ս պետք է անել,* – պատասխանում է խանը:

– *Իմ խա՛ն, ասոված եթե տա, քչին-շատին չի մայի, կտա*⁴⁸, – ասում է Թահմազություն:

*Հետո*⁴⁹ Թահմազություն և խանը, վերցնելով **Խորասանի** զորքը, դուրս են գալիս, քաղաք առ քաղաք պատերազմելով՝ նվաճում են: Աֆղան զինվորներին ցրիվ տալով և կոտորելով՝ հասնում են **Սպահան**⁵⁰: *Շահ Էշրեֆն էլ դրանց դեմ է դուրս գալիս, սկսում են պատերազմել և աֆղաններին կոտորելով՝ Սպահանը գրավում են*⁵¹: *Շահ Հյուսեինի որդիներին գտնում են:*

39 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Հյուսեին շահի և զավակների սպանությունն է կատարում Միր Մահմուդը, քանի որ Մյուրվեհիզը մահանում է Սպահանը գրավելուց անմիջապես հետո»:

40 Խոսքը պարսից շահ Սուլթան Հյուսեինի (1694-1722) մասին է:

41 Սուլթան Հյուսեինը գլխատվել է 1727 թ. Միր Մահմուդ Հոթաքու հաջորդի՝ Աշրաֆ Հոթաքու հրամանով:

42 Միայլ է, քանի որ Միր Վալիս Հոթաքին արդեն վախճանվել էր:

43 Մյուս երկու օրինակում Միր Մահմուդ Հոթաքու՝ 11 օր հետո մահանալու մասին չի հիշատակվում: Վերջինս մահացել է 1725 թ.:

44 Խոսքը Պարսկաստանի շահ Աշրաֆ Հոթաքու (Շահ Աշրաֆ Ալիյի, 1725-1729) մասին է:

45 Մյուս երկու օրինակում փնտրելու մասին խոսք չկա:

46 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «...ոմանց տանում են այլ երկրներ, ոմանց՝ թաքցնում մոտիկ վայրերում»:

47 Մատենադարանի օրինակում այս հատվածից հետո նշվում է մահ. «Հետո գնում են Գիլան և Մոսկվայի դեմ են պատերազմում, ջարդում և ջարդվում»:

48 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

49 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «...երբ աֆղանները Սպահանում էին»:

50 Տեղեկությունը 1729 թ. է:

51 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Աֆղաններին Սպահանից էլ են փախցնում»:

30 Սենեկապետ:

31 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Խորասանի խանը Թահմազությունն տասնապետությունից բարձրացնում է հիսնապետի աստիճանի և ուր և ինչ գործի որ ուղարկում է, նա հաջողությամբ է վերադառնում: Խանը նրան բարձրացնում է հարյուրապետի աստիճանի, հարյուրապետությունից՝ հազարապետության, և որովհետև չափազանց գործունյա է լինում, մի օր էլ նրան բարձրացնում է սենեկապետության աստիճանի»:

32 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «ոտմամանները հանելով»:

33 Խոսքն Աֆղանստանի կառավարիչ Միր Վալիս Հոթաքու (1673-1715) մասին է:

34 Քանդահար կամ Կանդահար (کندهار), քաղաք Աֆղանստանում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (31.618551, 65.711808):

35 Ֆարահ (فراه), քաղաք Աֆղանստանում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (32.382167, 62.111419):

36 Հերաթ (هراة), քաղաք Աֆղանստանում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (34.358603, 62.185988):

37 Սպահանի գրավումը տեղի է ունեցել Միր Մահմուդ Հոթաքու կողմից 1722 թ., իսկ Միր Վալիս Հոթաքին մահացել է 1715 թ.:

38 Խոսքը Պարսկաստանի շահ Միր Մահմուդ Հոթաքու (Շահ Մահմուդ Ալիյի, 1722-1725) մասին է:

*Թահմազ*⁵² անունով 14 տարեկան որդի ուներ: Ասում են՝ շատ սիրում էր: Նրան բերում են և շահ դարձնում: Գլխին թագ են դնում, շահ է դառնում⁵³:

Այդ ժամանակ Թահմազդուլուի աներն ինքն իրեն նշանակում է Շահ Թահմազի նախարարապետ, իսկ փեսային էլ *իր նախկին տեղում*⁵⁴ խան է նշանակում: Սակայն, երբ Մյուրվեհիզը գրավել էր Սպահանը, քաղաքի ունեցվածքը և զանձերը տարել էր Քանդահար: Մյուրվեհիզի ոսկերչապետը *ջողայեցի մի հայ էր, մեր ընկերն էր*⁵⁵: Նա պատմեց⁵⁶ մեզ և ասաց.

– Իմ ձեռքերով կարմիր (8) խաչերի⁵⁷ վրայից ադամանդներ, սուտակներ, նոսաքարեր և զմրուխտներ պոկեցի, մի պարկի մեջ լցնելով՝ կշռեցի, մոտ 30 բաթման⁵⁸ շահթաշը⁵⁹ էր: Շահթաշը ասվածի ամեն մի բաթմանը 4,5 յողգա⁶⁰ է կշռում:

Գանք դրան, որ Խորասանի խանը նախարարապետ եղավ, սակայն փող չկա, որ մի բան անի: Օրինապահ, խելացի, վստահելի և իզիթ մարդ էր: Սա ծաղիկներով զորգի կամ կարպետի ծաղիկները երկու մատով այնպես էր տեղից հանում, որ տեսնողները կարծում էին՝ մկրատով է փորել: Ահա այսպիսի իզիթ մարդ է եղել այս Թահմազդուլուի աները:

Այս խանը մի օր մտածում է և շահին ասում.

– Հիմա պարտականությունները կատարելու ժամանակն է: Օսմանցիների հետ վատացել ենք, այդ կողմից վախ ունենք: Մոսկվան էլ մեր ամբողջ երկիրը գրավել է, եթե մեզ վրա մի արշավանք էլ կազմակերպի, փող չունենք, որ զինվորներին տանք: Այսպես մնալով չի լինում, առանց փողի գործ չի ստացվում: Ինձ Հնդկաստան դեսպան ուղարկիր, Հնդկաստանի փառլիզահից պարտքով մի քիչ փող վերցնեմ, բերեմ, զինվորներին բաժանենք և թշնամուն մեր տիրության դուրս հանենք: Հետո, եթե աստված մեզ տա, մեր պարտքը կտանք⁶¹:

Շահ Թահմազն էլ պատասխանում է.

52 Խոսքը պարսից Շահ Թահմասպ Բ-ի (1722-1732) մասին է:

53 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Շահ Հյուսեինի Թահմազ անունով տղային գտնում են, որին այդտեղ էին պահել, և նրան շահ են կարգում՝ Շահ Թահմազ անունով և հավատարմության երդում տալիս: Հազիվ 13 կամ 14 տարեկան լինել՝ մի սիրուն, ազնիվ, վիզը՝ երկար, աչքերը և հոնքերը՝ սև: Հազիվ թե այսքան վայելույ մեկը նստած լինի գահին: Մենք նրան չենք տեսել, բայց Սպահանում մեզ ցույց տվեցին նրա նկարը: Այնպիսին էր, ինչպես վերևում նկարագրեցի»:

54 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

55 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «...ձերմնի հայ էր, նրա հետ հանդիպեցի»:

56 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Լացելով պատմեց»:

57 Վենետիկի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է՝ «ոսկի խաչերի», իսկ Մատենադարանի օրինակում՝ «ոսկի թագերի»:

58 Մեկ բաթմանը հավասար է 7,692 կգ:

59 Չափման միավոր է:

60 Մեկ յողգան հավասար է 1,282 կգ:

61 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը փոքր-ինչ այլ ձևով է ներկայացված, սակայն իմնական միտքը նույնն է՝ բացի «Մոսկվան մեր ամբողջ երկիրը գրավել է»-ից, որն առկա չէ:

– Շատ լավ, դու գիտես, սակայն ես անտեղյակ պատանի եմ: Դու որ գնաս, նախարարապետ ո՞ւմ նշանակեմ:

(9) – Իմ փեսային նշանակիր:

Շահ Թահմազն էլ Թահմազդուլուին ասում է.

– Քեզ նախարարապետ եմ նշանակում:

– Ես նախարարապետի տեղակալ չեմ լինի, ինձ մի հրամանագիր տո՛ւր, որ ոչ մեկն իմ գործերին չխառնվի, և ես էլ իմ իմացածի պես աշխատեմ,– պատասխանում է նա:

Շահ Թահմազն էլ, «շատ լավ» ասելով, ձեռքը մի հրամանագիր է տալիս: Գլխից մի ցցունք հանելով՝ դնում է նրա գլխին և ասում.

– Թող սրանից հետո քեզ անվանեն Թահմազդուլու:

Անգամ այսպիսի մի հրամանագիր է տալիս. «Եթե նույնիսկ ես քո համաձայնությամբ չշարժվեմ, ինչ նվաստացուցիչ բան ուզում ես, իմ նկատմամբ կարող ես անել»:

Թահմազդուլուն դառնում է նախարարապետ և պատրաստություններ տեսնելով աներոջը ճանապարհ է դնում: Վեց-յոթ օր էր անցել, երբ նրա հետևից մարդ է ուղարկում և մի հնարքով բերել է տալիս աներոջ գլուխը: Երբ բոլոր խաները, բեկերն այս բանը հասկանում են, սկսում են վախենալ Թահմազդուլուից: Ուժեղ խաներին և բեկերին, ամեն մեկին մի պատրվակ հնարելով, սպանում է: Հին խաներից ոչ ոք չի մնում, գործին ծառայողներին միանգամից վերացնում է, իսկ մնացածին հաշվի չի առնում: Դրանից հետո Աճեմ⁶² պետությունը վերցնելով իր ափի մեջ՝ սկսում է պատերազմել օսմանցիների դեմ և հաղթում է⁶³: Մոսկվայի դեմ էլ արշավանք է սկսում (10), Գիլանում⁶⁴ հաղթում և պարտվում, ինչևէ:

Հիմա կասեք, թե սրանք ինչպե՞ս էին գոյատևում: Փող չունեին, որտեղի՞ց էր տալիս զինվորների հասանելիքը: Լուր էր ստանում, թե մեկը մի քսակ⁶⁵ փող ունի, կանչել էր տալիս ու ձեռքից խլում: 100 դուրուշ էր տալիս և ասում. «Սա քեզ բավարար է, սրանով ապրիր»:

Այսպես բոլոր հարուստներին և վաճառականներին կողոպտեց և փողերը վերցրեց:

Երբ Շահ Թահմազն օսմանցիների դեմ էր պատերազմում, սրան մի լուր է հասնում, թե «Ի՞նչ ես կանգնել, աֆղանները գալիս են Խորասան մեծաքանակ զորքով»:

Երբ Թահմազդուլուն սա լսում է, Շահ Թահմազին ասում է.

– Մինչև իմ գալն օսմանցու դեմ մի՛ պատերազմիր: Գնամ, աֆղանների մոտից վերադառնամ, ու միասին կպատերազմենք:

– Եթե օսմանցին հարձակվի, ես կանգնե՞մ,– հարցնում է Շահ Թահմազը:

62 Իրան:

63 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Հաղթեց և պարտվեց»:

64 Գիլան (گیلان). նահանգ Իրանի հյուսիս-արևելքում՝ Կասպից ծովի հարավարևմտյան ափին:

65 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «հազար քսակ»:

– Եթե մենք չհարձակվենք, օսմանցին չի հարձակվի,– պատասխանում է Թահմազդուլուն:

– Մինչև քո գալը ես օսմանցիների դեմ չեմ պատերազմի,– հավաստիացնում է նա:

Թահմազդուլուն հասնում է **Խորասան**՝ աֆղաններից ազատելու: *Ցրում, կոտորում, սպանում է, մինչև որ հաղթում է*⁶⁶, իսկ Շահ Թահմազը հարձակվում է օսմանցիների վրա, պատերազմում, սակայն պարտվում է, և շատ ձախողություններ են լինում⁶⁷: Շահ Թահմազը, երբ պարտվում է, փախչելիս (11) ձիուց ընկնում է և մնում ճանապարհին: Խելագար մի օսմանցի ուզում է նրան խփել, բայց **Բադդադի** նահանգապետ Ահմեդ փաշան⁶⁸, նրան հանդիմանելով, ասում է. «Ձեռքդ քաշիր, խո՛ղ, նա շահ է: Դու ո՞վ ես, որ նրա վրա գնդակ արձակես»: Նա էլ քաշում է ձեռքը⁶⁹:

Թահմազդուլուն **Խորասանում** հաղթում է թշնամուն: Գալիս, տեսնում է, որ շատ վատ ձևով են պարտվել: Սրտում ոխ է պահում Շահ Թահմազի նկատմամբ և նրան խմիչքի վարժեցնում: Միշտ մտածում էր, թե ի՞նչ է լինելու, եթե նրան խաբեությանը վերացնի: Ուրոշ ժամանակ անց մի խորամանկության է դիմում, այն է՝ շահին խմիչքով խաբել: *Քանի որ իշխանությունը և հրովարտակ գրելն իր ձեռքում էր*⁷⁰, ապա մի հրովարտակ է գրում և տարածում **Իրանում**: Գրում է, որ բոլոր ազդեցիկ խոսք ունեցող և հարց լուծող մարդկանց ուզում են՝ ամսի այսինչ օրը **Սպահանում** ներկա լինեն: Շահ Թահմազին էլ ասում է.

– Իմ շահ, միասին *հինգ օր*⁷¹ խրախճանք կազմակերպենք, հաճույքներին տրվենք, խրախճանքը չդադարեցնենք: Ուրախանանք, գինովնանք, դիմումներին չնայենք, դիմում տվողներին էլ վռնենք, սա էլ մի տեսակ գործ է:

Շահ Թահմազը չի մտածում, որ իր դեմ դավ է նյութում, քանի որ քրոջը Թահմազդուլուի (12) մեծ տղայի հետ էր ամուսնացրել, խնամի էին: Արդեն նրան վստահում էր և տալիս է իր համաձայնությունը:

Այդ հրովարտակներն ուղարկելուց հետո սկսում է շահի հետ խմել: 5 բաժակի տեղ 10-ն է խմում⁷² և շահին էլ խմեցնում: *Մինչև 5 օր*⁷³ բաժակը դատարկ չթողեց, խմիչքից չհեռացրեց, մինչև որ **Ղզլբաշ**⁷⁴ պետության բոլոր խաները, բեկերն ու կրոնապետներն իր ա-

սած օրը եկան և հավաքվեցին: Բոլորը եկան **Սալի-դաբադ**, որը **Սպահանում** օդատուն մի տեղ էր⁷⁵: Այստեղ գեղեցիկ պալատ ուներ՝ մաքուր օդով, խոտածածկ հրապարակով, որտեղ բոլորը շաքրով կանգնած էին իրար մոտ: Պալատում գտնվող Թահմազդուլուն, դուրս գալով հրապարակ, իր հրովարտակով հավաքվածներին հարցնում է.

– Գիտե՞ք՝ ձեզ ինչու եմ կանչել:

– Ո՛չ, մեր խա՛ն, չգիտենք:

Ապա առանց սրտի խաթի՝ գնում է, պալատից գրկելով դուրս է հանում Շահ Թահմազին, հարբած և անգիտակից վիճակում պառկեցնում խոտածածկին: Ներկաները տեսնում են՝ թագը մի կողմում է ընկած (13), թուման փաշան⁷⁶ փսխել է, գլուխը տգեղ և կեղտոտված՝ խոտերի վրա անգիտակից պառկած է: Ձգվում են Շահ Թահմազից, քանի որ խայտառակ վիճակում տեսան նրան: Այդ ժամանակ Թահմազդուլուն խաներին, կրոնապետներին և բեկերին ասում է.

– Դուք այս շահով չեք կարող իշխել: Այս շահի հետ կարծում եք՝ ձեր տիրույթներից թշնամուն դո՞ւրս եք հանելու և դրանից հետո ձեր ընտանիքներով և երեխաներով հանգի՞ստ եք ապրելու:

Նրանք անխոս կանգնած էին: Թահմազդուլուն շարունակում է.

– Ուրեմն ինձ լսեք՝ ձեզ ինչ եմ ասում: Մեր այս շահը դեռևս երիտասարդ երեխա է, *սրան կբանտարկեն*⁷⁷, մենք միասին կաշխատենք, թշնամիներին մեր տիրույթից դուրս կվռնենք: Մինչև այդ մեր շահն էլ խելքի եկած կլինի, նորից իր գահին կնստեցնենք:

Երբ բոլորը համաձայն էին և ընդունում են այս առաջարկը, Շահ Թահմազին անմիջապես նստեցնում են պատգարակի մեջ և ուղարկում **Սեբզկար**⁷⁸ քաղաք՝ բանտարկության: *Իր հայրենակիցներից մեկին պահակ է նշանակում՝ այլ մարդու չվստահելով*⁷⁹: Մեկ օր անց էլ շահի կնոջն ու երեխաներին նրա մոտ է ուղարկում: (14) Երբ Շահ Թահմազը սթափվում է, հարցնում է հազարապետին. «Ինձ ո՞վ է տանում»: Հազարապետն էլ պատասխանում է. «Կալանավորված ես, իմ շահ»: Շահը հասկանում է գլխի գալիքը և ոչ մի բան չի ասում: Այդ հազարապետը, որի հսկողությանն էր հանձնված շահը, Թահմազդուլուի բարեկամն էր և նույն նահանգից:

Այսպես կառավարումն անցնում է Թահմազդուլուի ձեռքը: Սկսում է օսմանցիների դեմ պատերազմել, ապա հաշտվում է: Եվ այնպես է ստացվում, որ *օս-*

66 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

67 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև. «Թագավորական խայտառակություն եղավ»:

68 Խոսքը Բադդադի նահանգապետ Էյուբիզադե Ահմեդ փաշայի (1724-1747) մասին է:

69 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև. «Հետո ղզլբաշները դժվարությամբ ձի են հասցնում: Այս դեպքը Սպահանում ղզլբաշները պատմեցին»:

70 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

71 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «5-10 օր»:

72 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև, որ «10-ի տեղ 15-ն է խմում»:

73 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «մինչև պատվիրակությունների ժամանումը»:

74 Իրան:

75 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև. «Նման է Քյաղըթիանե շրջանին, և որ տեսել է այն»:

76 Թուման փաշա նշանակում է շահ:

77 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Ձեր համաձայնությամբ սրան կբանտարկեն»:

78 Սեբզկար (سیزوار). քաղաք ԻԻՀ Ռազավի Խորասան նահանգում (36.205728, 57.687454):

79 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Բարեկամներից և հայրենակիցներից պահակ նշանակեց և այլ նահանգի մարդկանց չվստահեց», իսկ Մատենադարանի օրինակում մեկ պահակի փոխարեն նշվել է հազար պահակ:

մանցիները նախապես գրաված քաղաքները⁸⁰ կամավոր սկսում են հանձնել⁸¹: Մոսկվայի դեմ էլ է պատերազմում և նրանց դուրս հանում **Գիլանից**: Սակայն որոշ բերդեր, որտեղ օսմանյան զորք կար, չեն ուզում հանձնել: Չինվորներն ասում են. «Փաղիշահը տվել է, բայց մեր արյունով ենք գրավել, չենք տալու»: Թահմազդուլուն նրանց դեմ պատերազմ է սկսում: Փաղիշահից նորից հրովարտակ է բերել տալիս, որից հետո նրանք բերդերը հանձնում են, իսկ Թահմազդուլուն դեսպաններ է ուղարկում:

Այնուհետև զորքը վերցնելով՝ գնում է **Մուղանի** անապատ⁸²: Մուղանի անապատում 4000-5000 հազար **խորասանցու**՝ իր մերձավորներից, ասում է.

– Ես ձեզնից այսպիսի մի բան եմ ուզելու: Ինչպես կթելադրեմ ձեզ, այդպես էլ կասեք:

Թելադրում է այն, (15) ինչ որ ուզում էր: Եվ նորից հրովարտակներ տարածելով՝ կանչում է կրոնապետներին, նախարարներին, խաներին, բեկերին և մույնիսկ նրանց, ում խոսքը քիչ թե շատ կշիռ ունեն: Նրանք էլ, ինչպես նախորդ անգամ, գալիս են և շարվում **Մուղանի** անապատում. կրոնապետները՝ կրոնապետների, խաները՝ խաների, բեկերը՝ բեկերի մոտ⁸³: Թահմազդուլուն ասում է.

– Գիտե՞ք՝ ձեզ ինչո՞ւ եմ կանչել:

– Ո՛չ, չգիտենք, մեր խա՛ն:

– Ահավասիկ Ձեր տիրույթներից թշնամիներին հանեցի, հարգելիներ՝, այսուհետ խաղաղությո՜ւն է, և տիրում է օրենքը: Գնացե՛ք, ձեր շահին հանե՛ք դուրս, ես էլ գնամ իմ նահանգը, մի քիչ հանգստանամ:

Ապա ինչպես որ նախապես Թահմազդուլուն թելադրել էր, *հավաքվածները*⁸⁴ սկսում են խնդրել և պաղատել.

– Մեր տե՛ր, դու մեզ թողնելով ո՞ւր ես գնալու: Մենք քեզ ենք շահ ճանաչում, այլ շահ չենք ճանաչում, քեզ գիտենք և քեզ ենք ուզում:

Այսպես շահ կանչելով՝ սկսում են պաղատել: Երբ բոլորը լսում են այս պատասխանը, տասը հազար հոգի էլ նրան կողմնակից է դառնում: Եվ այնտեղ կանգնած կրոնապետներից, խաներից և բեկերից (16) ոմանք ասում են.

– Մի՞թե կարելի է նման բան, երբ շահը դեռ կա, փոխարինող շահ կլինի՞, հատկապես որ շահի որդին էլ է:

Թահմազդուլուն լսում է բոլոր չուզողների առարկությունները, սակայն դիս պահելով՝ այդ ժողովում ոչ մեկին ոչինչ չի ասում: Այդ ուզողներին հարցնում է.

– Ինձ ուզո՞ւմ եք:

– Այո՛, ուզում ենք,– ասում են նրանք:

– Եթե ինձ ուզում եք, ուրեմն մեկական *կնքված*⁸⁵ մուրհակ տվե՛ք,– շարունակում է խանը:

Նադիր շահը վեզիրի հետ (նկ.՝ ԺԸ դ., պահվում է Կանադայի ազգային պատկերասրահում)

Բոլոր ուզողները տալիս են մուրհակը և աղոթելով Թահմազդուլուն իրեց շահ նշանակում, իսկ բոլոր չուզողներին սրի է քաշում, ապա իր անունով դրամ հատում՝ վրան գրելով. «Սպիտակ դրամ, աշխարհի տիրակալ, շահնշահ Նադիրի դրամը սա է»: Դրանից հետո ինքն իրեն անվանում է Նադիր շահ⁸⁶:

12 տարեկան մի դուստր ունեն: Երբ շահ է դառնում, մտածում է. «Չլինի՞ ամուսնանա և սրիկայի մեկին իր ծոցը տանի»: Եվ աղջկան խեղդում է, քանի որ շատ խանդոտ էր:

Դրանից հետո, թագավորական գահը ցանկանալով, **Մուղանի** անապատից դուրս գալով (17), զորքի հետ գնում է **Սպահան**: Երբ **Սպահան** է հասնում, Թահմազդուլուն շահ լինելու հանգամանքը *սպահանցիները՝ մեծից փոքր, սկսում են իրար հետ խորհրդակցել*⁸⁷: Թահմազդուլուն երբ տեսնում է, որ իրեն որպես շահ չեն ընդունում, այդ ժամանակ մեծ տղայի կնոջ գիրկը մի անմեղ երեխա կար⁸⁸, մոր գրկից բերում, գահին է նստեցնում և *ճակատը համբուրելով՝ շահ*⁸⁹ ընտրում: Ապա սպահանցիներին ասում է.

80 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Օսմանցիները գրաված բերդերը կամովին տվեցին»:

81 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև. «Գերիներին էլ ուզեց, և օսմանցիները տվեցին»:

82 Մուղանի դաշտավայր կամ տափաստան:

83 Հավաքը տեղի է ունեցել 1736 թ. սկզբին:

84 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «խորասանցիները»:

85 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր բառը չկա:

86 Նադիր շահ Աֆշար (1736-1747):

87 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Սպահանցիների մոտ դժգոհություն առաջացավ, և իրար հետ սկսեցին խորհրդակցել»:

88 Խոսքը 1734 թ. ծնված Շահրուխի մասին է՝ Նադիր շահի որդու՝ Ռիզագուլու և Ֆաթմա Բեգումի որդին:

89 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

– Դուք գիտե՞ք՝ սրա մայրը շահ Թահմազի բույրն է։ Շահի դուստրից է ծնվել։ Ինձ չե՞ք ուզում, թող սա լինի ձեր շահը, սրան ի՞նչ կասեք։

Նրա անունով դրամ է հատել տալիս։ Երեխան 15 ամսական⁹⁰ էր, լալիս էր և մորից կաթ էր ուզում, իսկ նա շահ էր սարքել, գահին նստեցրել։ Բոլոր խաներին ու բեկերին ժողովի է կանչում ու ասում.

– Գիտե՞ք՝ ձեր շահը ի՞նչ է հրամայում։ Ասում է՝ բարեկամիս բարեկամ եղեք, թշնամու՝ թշնամի։ Ասում է՝ ով ինձ լավ է ծառայում, նրանց լավ կպարգևատրեմ։

Ամենող (18) լալիս է, կաթ է ուզում, իսկ Թահմազդուլուն ժողովի մասնակիցներին այս խոսքն է ասում։ Ինչպես կզաքիսն է մտնում հավերի բույրը, և ոչ մի հավ չի փրկվում, այնպես էլ նա, երեխային մի քանի օր շահ կարգելով, մտնում է **Սպահան**։ **Սպահանում** ինչքան հակառակորդ և իրեն չուզող կար, ոչ մեկը ձեռքից չի փրկվում։ Տարածքը մաքրում է և հետո մորից շահ դառնում։

Շահ լինելուց հետո մունետիկ է կանչել տալիս 4 օր։ Առաջին օրը կանչում են, թե «Շահին հարցնելու լինեք, ապա նա չարյար⁹¹ է», երկրորդ օրը՝ թե «Շահը ղզլաշ⁹² է», երրորդ օրը՝ թե «Շահը հայ է», չորրորդ օրը՝ թե «Շահը հրեա է»։ Ահա այսպես է իր մասին կանչել տալիս շահը։

Հինգերորդ օրը **Սպահանի** բոլոր արհեստավորներին ժողովի է կանչում և ասում.

- Ես չորս օր մունետիկներ կանչել տվեցի, լսեցի՞ք։
- Այո՛, մեր շահ, լսեցինք, բայց չհասկացանք՝ ինչու։
- Ես այս խոսքը կանչել տվեցի, քանի որ...

(19-րդ և 20-րդ էջերը պարունակող թերթը պոկված է)։

(21) գնում ես, միմարեի նման ձողեր են կառուցված, դրանք ուղեցույց են բռնում և այդպես ես գնում, քանի որ եթե ձողերից աջ կամ ձախ շեղվեցիր, ճանապարհդ կորցնում ես։ Միմարեի չափ ավագով լցված մեկ-երկու անտեսանելի փոսեր կան։ Եթե ձին ոտքը այնտեղ դնի, ապա փրկության մասին միայն աստված գիտի. փորձելով ազատվել՝ ավելի է խրվում և գնում դրա մեջ։ Այդ ձողերը դրա համար են կառուցվել։ Երբ քամի փչի, մինչև ականջներդ ծածկվում են։ Այդ երկու քաղաքները մի սովորություն ունեն։ **Յագդում**⁹³ և **Քերմանում**⁹⁴ սուրեթ⁹⁵ են գործում և վաճառում՝ մարդու և կենդանու համար։ Դա **Դիարբեքի** կարմիր կտորի նման մի բան է։ Սուրեթով ամեն ինչ պատրաստում են՝ քթոց, բերանոց և ակնոց։ Մենք էլ գնեցինք մարդու և կենդանու համար։ Սակայն աչքի

հատվածում վարագ կոչվող ապակու նման մի բան են օգտագործում, որը նորից այդ ավագի միջից է դուրս գալիս և այն սուրեթին է ամրացվում։ Մարդը կամ կենդանին, երբ սա հագնում է, ճանապարհին նեղություն չի քաշում։

Նաղիր շահի բանակը, երբ անցնում է այստեղով, ուժեղ քամի է լինում, մոտ 1000 քսականոց ապրանք է մնում։ Իրենց կյանքի համար վախենալով՝ նույնիսկ չեն փնտրում՝ մտածելով՝ հանկարծ փոսերի մեջ չխրվեն։ (22) Սա էլ պետք է իմանալ, որ եթե նրանց գյուղերը չհասնելով՝ ճանապարհին մնացիր, ոչ մի կողմ չշեղվես, միակ ճարը ճանապարհին գիշերելն է։ Այդտեղ երեկոյան մի լեռ կտեսնես աջ կողմում, իսկ առավոտը դա արդեն ձախում է. քամին է այդ կողմ տարել։ Մարդու վիճակը շատ դժվար է, եթե այդ աշտարակները չլինեն, քանի որ քամին այդ ավագը վերցնում և այլ տեղ է կուտակում։ Ավագի մրրիկի մասին այսքանով բավարարվենք։

Հետո **Քերմանից** չորս օրում հասանք **Փալանկ**⁹⁶։ Տեսանք Չալօղլու Ռուստամի սերնդին։ Այդ խանին Նաղիր շահը տվել էր **Փալանկի** խանությունը, որը Ռուստամի սերնդից էր և նախապես էլ այդտեղի խանն էր։ Մեզ շատ լավ հյուրասիրեց։ Ինքը խելացի մի իգիթ էր, բարձրահասակ, սև ունքերով և սև աչքերով։ Նման կազմվածքով մարդ շատ կա **Ռումելիում**⁹⁷, բայց այդպիսի աչքերով մարդ չեմ տեսել, քանի որ նրա մի աչքը 3 կովի աչքի չափ էր։ (23) Իմացիր, որ ես չեմ չափազանցում, այլ քիչ եմ ասում։ Երեք տարեկան տղա զավակ ուներ, որը 12 տարեկանի նման էր։ Աչքերն էլ հոր աչքերից ավելի մեծ էին երևում։

Գանք այս շրջանի ճանապարհներին։ **Քերմանից** մինչև **Սիստան**⁹⁸ ամբողջությամբ անապատ է։ Պարսկերեն ասում են՝ **Կյուրայուպի յաբան**, իսկ թուրքերեն, կարծում եմ՝ **Կյուլիպի յաբան**։ Երեք օր մնացինք, հետո դուրս եկանք և 6 գիշեր հետո հասանք **Սիստան**, որտեղից էլ **Քանդահարը** 10 գիշեր հեռու էր։

Ինչևէ, շատ չերկարացնենք։ Հասանք **Քանդահար**։ Շատ հարգալից վերաբերմունք ցույց տվեցին և հյուրասիրեցին Թահմազդուլուն և Նաղիրն այնպես, ինչպես **Իրանի** գլխավոր դատավոր պատվարժան Աբդուլլահ և **Մոսկվայի** Սալեհ էֆենդիները։ Քանի որ Նաղիրշահին ասել էինք, որ (Մուստաֆա) փաշան փաղիշահի միջախորն⁹⁹ էր, փաշային փորձելու նպատակով այնպիսի ձի էր ընտրել, որը, սանձի 2 կողմներից 2-ական մարդ բռնելով հանդերձ, կանգնում էր հետևի ոտքերի վրա, դիմացից մոտեցողին՝ կծում, հետևից մոտեցողին (24) աքացի էր տալիս, իսկ կողքից մոտեցողին՝ հարվածում։ Ահա այսպես ոջիլի բնավորությամբ մի կենդանի էր։

90 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «15-16 ամսական»։

91 Մուննի մահմեդական։

92 Շիա մահմեդական։

93 Յագդ կամ Եգդ (يزد). քաղաք Իրանի համանուն նահանգի կենտրոնը (31.893796, 54.369548)։

94 Քերման (كرمان). քաղաք Իրանի համանուն նահանգի կենտրոնը (30.290785, 57.078649)։

95 Դիմակ։

96 Մեզ չի հաջողվել պարզել բնակավայրը։

97 Հարավային Բուլղարիա։

98 Սիստան (سیستان). երկրամաս Իրանի հարավարևելյան հատվածում։ Տարածվում է նաև Աֆղանստանի և Պակիստանի հարավարևմտյան սահմաններով։

99 Պալատական ձիապան։

Մի օր Թահմազդուլուն կանչում է փաշային և ասում.
– Ես մի ձի ունեմ, բոլորովին չեմ հավանում, թող
բերեն, հեծնի՛ր, տե՛ս՝ ինչպիսի՞ն է:

Ձին բերում են, ինչպես ասել էի, ոջիլի բնավորու-
թյամբ կենդանի, մի տեղ չի կանգնում: Մուստաֆա
փաշան հասկանում է Նադիր շահի նպատակը:
«Աստված մեծագոր Օսմանյան պետությունը հավերժ
պահի, նույնիսկ թշնամուն թող բարեկամ դարձնի»:
Պետական կարողությունը գործի է դնում, Աստծու
կամքով էլ բարձրահասակ է, ձիավարություն էլ գիտի:
Մյուս կողմից ձին աշխույժ շքում էր և ցատկոտում,
իսկ Նադիր շահի մարդիկ նայում էին, թե ինչպես
պետք է հեծնի, նույնիսկ զարմացել էին: Ձիուց երկու
քայլ հեռու պատրաստվեց, ոտքը դրեց ասպանդակին
և առանց վարանելու ուստյունով հեծավ: Այդ ժամա-
նակ Թահմազդուլուն և նրա բոլոր մարդիկ զարմա-
ցան. «Մի՞թե այսպիսի հեծյալ կլինի աշխարհում»:
Գովքն արեցին, ձին էլ զարմացավ, թե ինչ պատահեց
(25). այդ անհանգիստ բնավորությամբ ձին կատվի
նման էր դարձել: Մի քանի րոպե մնաց և իջավ:

Նադիր շահն ասաց.

– Աստծու կամքով, փաշա՛, փաղիշահի¹⁰⁰ հացն ես
կերել, քեզ հալալ լինի:

Այս տեսարանը աչքովս տեսա, փա՛ռք Աստծուն,
շահի ասածը չեղավ:

Մի քանի օրից գործերն ավարտելով՝ մեծապատիվ
Մուստաֆա փաշան դեպի Ռուռում¹⁰¹ շարժվեց, իսկ ես՝
որպես նվագաձու, մնացի շահի մոտ:

Այստեղ պատմեմ, թե Թահմազդուլուն ինչպիսի
խաբեությամբ գրավեց Քանդահարը և Բալխը¹⁰²:
**Քանդահարի չորս կողմերում աշտարակներ կառու-
ցեց, չորս կողմը փակեց, որ ոչ ոք դուրս չգա: Միրզալի
խանին նշանակեց այդ աշտարակների վերակացու,
իսկ ինքը գնաց, մեկ ամիս նստեց Բալխում: Տարբեր
խաբեությունների դիմեց, բայց ճար չգտավ, ապա ա-
կանապատեց բերդի աշտարակը, բարոյք լցրեց և մին-
չև ականները պատրույգ հասցրեց: Հետո այդ կողմից
հարձակվեցին բերդի վրա: Բոլոր զինյալները լցվեցին
այդ աշտարակի վրա և պատերազմեցին, ապա պատ-
րույգը վառեցին: Երբ կրակը հասավ բարոյքին, այս
(26) աշտարակը պայթեց, իսկ ներսի բոլոր զինվոր-
ները մահացան: Թահմազդուլուն ձախից մտավ
բերդ: Բալխի շահը եկավ, ընկավ ոտքը, խնդրեց, որ ի
սեր Աստծո, ժողովրդին խնայի, իսկ իրեն՝ որպես գե-
րի, ինչ ուզի, անի:**

Երբ այսպես ասաց, ապա նա (Թահմազդուլուն)
պատասխանեց.

– Աստված քեզ օրհնի, քանի որ դու, քեզ թողած,
խնդրեցիր՝ ժողովրդին խնայեմ, քեզ չեմ վերացնի, սա-
կայն հարկ եմ ուզում:

*Չիմացանք՝ քանի հազար քսակ վերցրեց: Բալխի
շահի մեծ որդուն նշանակեց խան, իր մարդկանցից
մեկին էլ, որպես քեղխուդա (մեծավոր), մոտը թողեց,
իսկ Բալխի շահին իր հետ բերեց Քանդահար*¹⁰³:

Այս Բալխի շահը երիտասարդ էր: Գեղեցիկ խոս-
քով, կարմիր դեմքով, կարճ հասակով, մաքուր մաշկով
մարդ էր: Կրոնապետներն էլ հետն էին: Հանեցին Նա-
դիր շահի դիմաց: Շահն ասաց.

– Ամեն մեկդ մեկ-երկու քաղաք եք գրավել, շահ
ներկայանալով՝ հպարտանում ենք: Փաղիշահ (թա-
գավոր) կվայելի ասել Իրանի շահին, Ռուռումի շահին,
Հնդկաստանի շահին և Մոսկվայի ֆռանկին, այնպես
որ, երբ թշնամին մեկ, երկու կամ հինգ քաղաք գրավի,
ոչ մի ազդեցություն չի ունենա:

– Շահս, մեզ ուզեց անվանել եմ նրա համար, որ
մեզանից ամեն մի (27) ցեղ մի քանի քաղաք է գրա-
վում և իրեն թագավոր է հռչակում,– պատասխանեց
Բալխի շահը:

Նադիր շահը խնդաց և ասաց.

– Բարի, բայց այսպես գործելը լավ չէ ձեզ համար:

Մի քանի օր հյուրասիրեց և խալաթ հագցնելով՝ ու-
ղարկեց Բալխ՝ նորից խանություն անելու:

Սրանից հետո պատմեմ **Քանդահարի** նվաճումը,
տե՛ս՝ ինչպիսի խաբեությամբ գրավեց հազիվ 16 ամ-
սից: **Քանդահար** ասածը զառիթափ ժայռ է: Չափա-
զանց բարձր և շատ երկար, մեծ լեռ է, դրա կեսի վրա
բերդ են կառուցել, իսկ մյուս կեսը բերդից դուրս են թո-
ղել: Այնպիսի զառիթափ ժայռ է, որ ոչ մի թերություն
չունի, իսկ այդ պարսպապատը 60000 մարդ հազիվ
կկարողանա պաշարել: Ահա այսպիսի պարսպա-
պատ մեծ բերդ էր: Եթե աշտարակների հատակից դե-
պի վեր նայելու լինես, գլխարկդ վար կընկնի գլխիցդ,
այդքան բարձր է: Մեջը ռումբ էին գցում, երեխաների
հոգը չէ, իրենց խաղն էին շարունակում:

Ժամանակին Չմրութ անունով մի շահ է լինում:
Մեղա՛ Աստծո, իրեն Աստծո տեղ էր դրել, անգին քա-
րերը ծակել տալով՝ մորուքի մագերից էր կախել:
Չմրութ (28) շահ մի՛ ասեք ու անցեք: Իրականու-
թյունն այն է, որ **Քանդահարը** դրախտի ու դժոխքի է
վերածել, հարստություն էլ շատ է ունեցել: Այսպես են
մեզ պատմել քանդահարցիները:

Քանդահարն անմատչելի մի տեղ է, սակայն
դժբաշ շահերի ժամանակ Ուլախ Պուղտանի իշխա-
նությունների մնաց քանդահարցիները ևս վրացի խա-
ների են ենթակա եղել, քանի որ Մյուրվեիզի ժամանակ
վրացի խան կար: Եթե հարց տաք, թե ինչպե՞ս Մյուր-
վեիզը հայտնվեց, ապա կասեմ, որ այդ ժամանակ
վրացի խանը¹⁰⁴ հաճույքներ սիրող մի մարդ էր: Գնում
էր **Քանդահարի** գյուղերը, երկու-երեք օր զվարճա-
նում, որից հետո գալիս էր, իր ծառաների հետ մտնում
Քանդահար: Սրա քեֆ անելու մշտական ձևն այս է լի-
նում: Մյուրվեիզն այդ մահանգի բեկերից մեկն էր,

100 Մուլթան:

101 Կ.Պոլիս:

102 Բալխ (بلخ). քաղաք Աֆղանստանում՝ համանուն մարզի
կենտրոնը (36.768311, 66.900564):

103 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

104 Խոսքը Քարթլիի թագավոր Գեորգի 11-րդի (ծն. 1651-մահ.
1709) մասին է:

շատ աֆղանների իր կողմն էր հավաքել: 150-ը՝ իրեն թևափակումը, խորհրդակցել են և որոշել, որ երբ վրացի խանը մի օր նույնպես զվարճանալու գնա, գիշերը **Քանդահար** գնալու ժամանակ հարձակվեն, խանին և նրա մարդկանց սպանեն ու **Քանդահարին** տիրանան: Այդպես էլ արել են:

(29-րդ և 30-րդ էջերը պարունակող թերթը պոկված է):

... (31) ոչ մի վրիպում չեն թողում: Որոշ ժամանակ այսպես աշխատեցին, երկու կողմն էլ տեսավ, որ ճար չկա: Թահմազդուլուն զինվորներին զգուշացրեց՝ ասելով.

– Տրեխներ հագնել և մինչև առավոտ բերդն ականներով հարվածելով՝ անցք բացել, ապա բերդի ավերված հատվածով հարձակվել: Եթե մի կերպ բերդից ներս մտնենք, ապա այն շուտով կգրավենք:

Այս զգուշացումից հետո զինվորները պատրաստվեցին, սկսեցին բերդը ռմբակոծել, ապա մի հատվածն ավերեցին և հարձակվեցին: Պարզվում է, որ ներսում աֆղանները պատրաստվել էին և ամբողջ պարսպապատի վրա քարեր էին կուտակել: Ամեն մի քարը 100 յոդկա¹⁰⁵ է կշռում: Երբ ղզլբաշ զինվորներն այդ գառի-թափ լեռան կեսը բարձրացան, ներսից աֆղաններն այդ քարերը գլորեցին ներքև, Աստված ցույց չտա: Լեռն ասածս գառիթափ ժայռ է, քարերը, դեպի ներքև գլորվելով, կտորատվեցին: Ամեն մի քարը 10 քարի բաժանվեց, ամեն մի քարը 10 մարդ կոտորեց, 10-ին էլ վիրավորեց: Տեսանք, որ զինվորներն այսպես ներքևում լցվեցին, կասես՝ ոչ մեկը չի փրկվելու: Այդ բերդի հատակը հող չէր, որ (32) քարը թաղվեր մեջը, այլ գառի-թափ ժայռ է: Քարն ընկնելու ժամանակ թռչում է և ընկնելով 10 կտոր է լինում: Այդ պատճառով ղզլբաշներից այդքան կոտորվեցին: Այդ օրը մինչև երեկո հազիվ գոհվածներին և վիրավորներին փոխադրեցին բանակ:

Այդ օրը չկարողանալով գրավել բերդը՝ սկսեց խաբեության դիմել: Դեսպան ուղարկեց բերդ և այսպես ասաց. «Հյուսիսին¹⁰⁶ խանը թող գա ինձ հետ հանդիպելու: Ինչքան կարող եմ, կհյուրասիրեմ, ոչ մի վնաս չեմ տա նրան և նույնիսկ նրա մարդկանց: Երբ գան, գրություն կուղարկեմ, կերդվեմ, որ վնաս չի լինի, որովհետև երկու մահմեդական իրար դեմ հանելը վայել չէ: Լսել եմ նաև, որ ձեր զինվորներն ու զինամթերքն էլ շատ են, 3-4 տարի բավարարելու չափ կա: Եթե ասեք, որ Թահմազդուլուն կգնա, իմացեք, որ ես գնացողներից չեմ և 15 տարի էլ կսպասեմ: Մինչև բերդը չնվաճեմ, չեմ հեռանա»:

Նրանք էլ հավաքվել են մի տեղում, որոշ մասը տրամաբանական, իսկ մյուսներն անընդունելի են համարել այս խոսքերը: Ինչևէ, ասել են.

– Թահմազդուլուն թող գրություն գրի, (33) կնիքն էլ վրան լինի, երդվի, որ մեզ չի վնասելու, մենք էլ հավատանք և գանք:

Միջնորդը բերում է այս լուրը: Թահմազդուլուն ասում է.

– Հրամայում եմ մի խելամիտ գրություն գրել:

Գրությունը գրեց, երդվեց Հյուսիսին խանին, խաներին, բեկերին և բերդում գտնվողներին, որ վնաս չի հասցնելու: Գրեց և ուղարկեց: Նրանք էլ կարդացին, հավանեցին և ասացին.

– Թահմազդուլուի խաբսիայը¹⁰⁷ կգնանք:

Առավոտյան Հյուսիսին խանը նվերներով, բեկերով և կրոնապետներով եկավ Նադիրի խաբսիայը: Թահմազդուլուն Հյուսիսին խանին հագցրեց կաֆտան՝ «Ապրե՛ս, Աստված օրհնի» ասելով: Բեկերին էլ հյուրասիրեց՝ խալաթ հագցնելով:

– Սրանից հետո իմ ծառայության մեջ եղեք, – ասաց՝ խոստանալով ամիսը 20-ական դուրուշ ուլուֆե¹⁰⁸:

– Տե՛ր, քեզ հոգով-մարմնով կծառայեմք, – ասացին նրանք և **Քանդահարը** հանձնեցին Նադիրին:

Մի քանի օր հետո Թահմազդուլուն Հյուսիսին խանին ասաց.

– Քեզ ուղարկելու եմ մեր շահի մոտ:

– Տե՛ր իմ, ինչո՞ւ: (34)

– Մեր շահը գրություն է ուղարկել մեզ: Գրել է. «Լսել եմ, թե Մուրվեհի որդի Հյուսիսին խանը **Քանդահարը** ձեզ է հանձնել և ձեզ մոտ է եկել: Ուզում եմ տեսնել, թե ինչպիսի՞ մարդ է»: Դրա համար էլ ուղարկելու եմ:

– Տե՛ր իմ, արդյո՞ք մեզ չի վնասելու, – հարցնում է Հյուսիսին խանը:

– Բոլորովին մի՛ վախեցիր, քեզ նրանից վնաս չի լինի:

Հյուսիսին խանին ուղարկեց **Սեբզևար** քաղաք՝ շահ Թահմազի մոտ: Նրա հետ մի քանի հարյուր զինվոր նշանակեց, իսկ հետո մի գրություն գրելով՝ ուղարկեց շահին. «Քեզ ուղարկում եմ Մուրվեհի որդի Հյուսիսինին, որի հայրը քո հոր և եղբայրների դահիճն է և ամբողջ երկրիդ ավերողը: Հիմա դու էլ նրանց վրեժը սրանից կառնես»:

Երբ Շահ Թահմազի ձեռքը հասավ Թահմազդուլուի նամակը, կարդաց: Նրա սուրհանդակին այսպես պատասխանեց Շահ Թահմազը.

– Ես ի՞նչ անեմ Մուրվեհի որդուն՝ Հյուսիսին խանին: Ինքն է ինձ բանտարկել, իշխանությունս վերցրել, իմ փոխարեն ինքն է կառավարում, մի շարք անհավատների (35) ինձ վրա մուսաշը¹⁰⁹ նշանակել: Բանտում նեղության մեջ եմ, խոսքս չի անցնում, ինքն էլ Մուրվեհի նման անողորք է, դաժան, ինձ Մուրվեհի որդուն է ուղարկում իբր ավար: Եթե ուզում է ինձ լավություն անել, ապա այս բանտից ինձ թող ազատի, թագավորությունն իրեն լինի: Մի տեղ թող ուղարկի, գնամ, երեխաներիս հետ մի չոր հաց ուտեմ, փառք տամ Աստծուն, իմ մոտ նշանակած անհավատների երեսը չտեսնեմ:

¹⁰⁵ Չափման միավոր, որը հավասար է 1.282 կգ:

¹⁰⁶ Խոսքը Ղիլիջ Հոթաբու դիմատիպի վերջին կառավարիչ շահ Հյուսիսին Հոթաբու (մահ. 1738) մասին է:

¹⁰⁷ Նշանակում է՝ նրա ոտք դրած հողը, գործածվում է մեծարելու նպատակով:

¹⁰⁸ Աշխատավարձ:

¹⁰⁹ Կառավարիչ, վստահված անձ:

Մինչև սուրիանդակը կհասնեն Թահմազդուլուի մոտ, Հյուսեինն խանը հասավ Շահ Թահմազի մոտ: Տարան շահի դիմաց: Ասաց.

– Ո՞վ է սա:

– Մեր շահ, սա Մուրվեհի դրոշմն է:

Իմացավ, որ Թահմազդուլուի ուղարկած մարդն է և առանց մի բան ասելու վռնդեց: Հյուսեինն խանը հենց դուրս եկավ, Թահմազդուլուն նախապես պատվիրել էր, որ եթե Շահ Թահմազը նրան չսպանի, ապա մի քանի ժամվա ճանապարհի հեռացնելով՝ դուք սպանեք: Ինչպես ասել էր, այնպես էլ արեցին. սպանեցին Հյուսեինն խանին: *Այս սուրիանդակը Շահ Թահմազի ասածները փոխանցեց Թահմազդուլուին, վերջինս երբ լսեց, (36) սրտումը քեն պահեց*¹¹⁰:

Գանք **Քանդահարին**: Այն գրավելուց հետո Թահմազդուլուն դրա դիմացի դաշտում իր համար **Քանդահար** է կառուցում: **Քանդահարի** ժողովրդին դատարկելով և բոլորին տեղ հատկացնելով՝ այնտեղ լցրեց: Իսկ հին **Քանդահարը** հիմքից այնպես քանդեց, որ նույնիսկ հայտնի չէր, թե երբևէ այնտեղ եղե՞լ են քաղաք, բերդ, տներ: Քաղաքում եղած ունեցվածքն ու եկամուտը վերցրեց, կարգ ու կանոն հաստատեց, ապա իր զինվորների հետ արշավեց դեպի **Հնդկաստան**:

Թահմազդուլուն, երբ **Քանդահարում** կարգ ու կանոն հաստատեց, այդ ժամանակ միայն ցանկացավ գնալ **Հնդկաստան**: Նախ զինվորներին վերցնելով՝ հասավ **Քալաթ**¹¹¹: **Քալաթ** ասվածը **Քիրքուքի**¹¹² նման մի երկիր է, բերդը, օդը և բնությունը նույնն են: Մի լեռան գագաթին է, ունի 10.000 աֆղան:

Թահմազդուլուն հրամայեց հարձակվել, իսկ 10.000-ն էլ, բերդից դուրս գալով, սկսեցին պատերազմել: Փամփուշտները սպառվեցին, սրերը հանվեցին, սրերը կոտրվեցին: Հրացանների կոթերով պատերազմեցին, կոթերը ջարդվեցին: Քարերով պատերազմեցին, ընդհանրապես պատերազմից (37) չփատվեցին, մինչև բոլորն այդ պատերազմում զոհվեցին: Սակայն ղզլբաշներից էլ շատ մարդ մահացավ: 10.000 աֆղան զինվորից ոչ ոք չփախավ, ոչ ոք գերի չընկավ, բոլորը զոհվեցին, սա էլ այսպես պետք է իմանալ: **Քալաթի** բերդը քանդեց, հողին հավասարեցրեց: Այդ աֆղան զինվորներից մեկի գանգը ես տեսա, գագաթը չափեցի, երկու թզաչափ էր:

Այնտեղից դուրս եկավ և հասավ **Մահմուդ Ղազնևի**¹¹³: Սրանք չդիմադրեցին և անմիջապես հանձնվեցին: Ապա գնաց **Մահմուդ Ղազնևի**¹¹⁴ դամ-

բարանն այցելելու: Այդտեղից դուրս ելավ և հասավ **Քաբուլ**¹¹⁵: Մի սուրիանդակ ուղարկեց, ուզեց որդուն և պաշարեց: **Քաբուլում** ոչ ոք Թահմազդուլուն չդիմադրեց: 7-8 օր մատցինք, ձայն-ձուն չկա: Թահմազը կասկածեց, չլինի՞ **քաբուլցիները** մի խորամանկության են դիմում, նրանք ներսն են նստած, իսկ մենք՝ դուրսը: **Քաբուլի** դիմացն այգիներ են՝ խիտ ծառերով: Շատ հովասուն մի տեղ է, և դրա մեջ է **Քաբուլ** քաղաքը՝ շրջապատված խիտ ծառերով: Թահմազը սկսեց ծառերը կտրել: Մի փոքր տեղ բերդը տեսանելի դարձավ, և այն իր տեղից սկսեց երևալ (38): Բերդի դիմաց մի քանի տուն կար, դրանք այրեց և քանդեց: Ներսից լուր եկավ, որ վաղը պատերազմելու ենք:

Ներսից 400 զինվորական 25 դուրուշով փայտ և սուր է վերցրել: Թահմազդուլուն պատրաստ է: Հետևյալ օրը բենկելիկ¹¹⁶ և շիրա խմեցին, ապա բերդի դարպասը բացելով, փայտ, սուր և վահան ձեռքերի մեջ պահած՝ հետիոտն դուրս նետվեցին: Թահմազդուլուի ձիավորները սկսեցին փախչել: Սրանք 400-ն էլ հետիոտն հետապնդեցին նրանց, ծառերի միջից հանեցին բաց տարածք: Ղզլբաշներն այնքան նահանջեցին, որ այդ հիմար, հարբած և շվարած զինվորները քաղաքից հեռացան: Այդ ժամանակ շրջվեցին և 400-ին էլ շրջապատելով բռնեցին: Այդ զինվորներից երկուսին բռնեցին և բերեցին: Ներսի անցուղարձն իմացանք: Ինչևէ, քաղաքը հանձնեցին Թահմազդուլուին:

– Ո՞ր է այս քաղաքի խանը,– հարցրեց նա:

Պարզվեց, որ քաղաքը հանձնողը խանի նշանակած քաղաքագլուխն է:

– Մեր շահ, փախել է **Ջալալաբադ**¹¹⁷,– ասացին:

Թահմազը 7 (39) դեսպան ուղարկեց, որ գա: Հաղորդեց՝ երբ գա, նրան կիյուրասիրի: **Քաբուլի** խանն այս 7 դեսպանից 6-ին սպանեց, իսկ 1-ի քիթն ու ականջը կտրելուց հետո հետ ուղարկեց:

Թահմազդուլուն սրտնեղեց: Այդ ժամանակ որդին, որը սուրիանդակ էր ուղարկել, եկավ հոր հետ տեսնվելու: Երբ որդուն տեսավ, բացահայտ ասաց. «Որդի՛, ես գնում եմ Հնդկաստան: Քեզ հետ այստեղ միասին մնալով՝ կարոտս առնեմ, այդպես գնամ Հնդկաստան»: Փաթաթվեց, երկու այտը համբուրեց և ուս ուսի տված՝ որդուն մտցրեց իր հարենը: Հետո գաղտնի ի՞նչ ասաց, ի՞նչ խոսեցին միասին՝ ոչ ոք չիմացավ: Դու մի ասա այդ հարեմում որդուն ասել է. «Լավ կլինի՛ Շահ Թահմազին և բոլոր որդիներին սպանես, որպեսզի ինձանից հետո ասպարեզը քեզ մնա: Ես գնում եմ Հնդկաստան, ո՞վ իմանա, կվերադառնա՞մ, թե՞ ոչ: Ինձնից հետո քո լինելության խնդիրն է»:

110 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

111 Քալաթ (کابل), քաղաք Պակիստանում՝ համանուն մարզի կենտրոնը (29.027204, 66.579552):

112 Քիրքուք (کركوك), քաղաք Իրաքում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (35.470012, 44.394705):

113 Ղազնևի (غزنوی), քաղաք Աֆղանստանում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (33.556856, 68.423197):

114 Ղազնևիների պետության տիրակալ (998-1030) Մահմուդ Ղազնևիի դամբարանը գտնվում է Ղազնևի քաղաքի բերդից 1 կմ արևելք (33.557548, 68.438054):

115 Քաբուլ (کابل), Աֆղանստանի մայրաքաղաքն է (34.539791, 69.162307):

116 Բանկից (կանեփից) պատրաստվող թմրեցուցիչ խմիչք:

117 Ջալալաբադ (جلال آباد), քաղաք Աֆղանստանում՝ Նանգար-հար գավառի կենտրոնը (34.423002, 70.446723):

Եթե հարցնես, թե որդուն ի՞նչ գործ հանձնեց, ապա նրան բեյլերբեյի¹¹⁸ վալի¹¹⁹ նշանակեց, որ 30 հազար զինվորով նահանգները շրջի, կարգ ու կանոն հաստատի, գործը սա էր (40): Մտածում ենք, որ գաղտնի պատվիրել է, որ Շահ Թահմազին սպանի, քանի որ հիշաչար մարդ էր¹²⁰:

Քանդահարի վրա հարձակման ժամանակ, քանի որ նրանք քաղաքով շատ դժվար զինվորներ էին սպանել, ոխ էր պահել: 25 հազար մարդ տարավ **Քանդահարի**՝ ամեն մեկին ամսական 20-ական դուրոշ տալով: Այս **Քալխի** բերդերը գրավելու ժամանակ ամեն մի պատերազմում քանդահարցիներին առջևից ուղարկեց, մյուսներին հետևում ստուգող նշանակեց: Երես թեքողին սպանել տվեց և այսպես բոլորին ոչնչացրեց:

Մի **քանդահարցու** հարցրի, նա ասաց. «Թահմազի հետ **Հնդկաստանի** Իրան վերադառնալու ժամանակ 25000 հազար մեր զինվորներից քարը տրաքի 3000-ն էինք մնացել»:

Որ երկիրը գրավում էր, այնտեղ իրեն ենթակա մի կառավարիչ էր դնում և հեռանում, այդպիսով՝ ամեն երկրից պաշար էր ստանում:

Որդին ելավ, ճանապարհ ընկավ դեպի Իրան, իսկ Թահմազուլուն զինվորների հետ գնաց **Ջալալաբադ**: **Ջալալաբադ** ասածը ըմբոստ մի տեղ էր: Տարբեր խաբեություններով **Ջալալաբադը** գրավեց և այդ խանին բռնեց, դազանի մեջ եռացրեց, իսկ քաղաքի¹²¹ (41) ամբողջ բնակիչներին արի քաշեց, մինչև իսկ՝ շներին ու կատուներին: Այդ ամբողջ նահանգը հրկիզեց: Այնպես քանդեց, որ կարծես ոչ մի նահանգ այստեղ երբեք էլ չէր եղել: Այնպես արեց, որ տեղում ոչ մի բան հայտնի չէր: Տեսնողները զարմանում էին՝ արդյո՞ք այստեղ էր **Ջալալաբադը**:

Բայց ձեզ զարմանալի մի բան պատմեմ, մոռացել էի ասել: Այս **Քաբուլ** քաղաքում 16 թնդանոթ կար, որ Լենկթեմուրն էր ձուլել տվել: Այնքան գեղեցիկ էին, համաչափ, որ նման գեղեցկություն գոյություն չունեի, ամբողջ մակերեսները՝ ռուսի¹²² գրիչով փորագրված: Թվում է, թե նոր է ձուլվել: Մաքուր բրոնզից էին, յուրաքանչյուրի երկարությունը 15-16 արշին¹²³ էր: Մենք ամեն օր գնում էինք դիտելու: **Քաբուլի** զինվորները շատ են ցանկացել այս թնդանոթներից մեկը բարձրացնել բերդ և Թահմազի զինվորների վրա կրակել, բայց չեն կարողացել:

Նադիր շահի որդու՝ բեյլերբեյ նշանակելու արարողությունը Դնդկաստան մեկնելու նախօրեին (նկ.՝ ԺԸ դ.)

Թահմազուլուն ցանկացավ դրանք Իրան տանել, բայց չկարողանալով՝ ճարահատյալ բոլորը տեղում կտոր-կտոր արեց: Քանի որ շարունակելու էր առաջ գնալ, վախից շատ փոքր թնդանոթ ձուլել տվեց. հանկարծ այդ զարմանալի թնդանոթներով իր գլխին մի խնդիր չբացեց:

Եվ այս **Ջալալաբադ** քաղաքը հիմնահատակ (42) քանդելուց հետո գնաց **Խալբեթի լեռնանցք**¹²⁴, որի մի ծայրից մյուսը գնալը 24 ժամ է տևում: Լեռնանցքի մյուս ծայրում **Փեշավարի**¹²⁵ Նասըր¹²⁶ անունով խանն իր զինվորներով սպասում էր:

Գանք Թահմազուլուի որդուն, որը վալի և բեյլերբեյ եղավ և շարժվեց դեպի Իրան: Հասավ, իր իշխանությունը հաստատեց և Շահ Թահմազին սպանեց:

Պատմեն ձեզ, որ երբ Թահմազը **Հնդկաստանից** Իրան վերադարձավ, ես էլ գրություն վերցրի և շարժ-

118 Իշխանաց իշխան:

119 Վատահված անձ, փոխանորդ:

120 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված: Տե՛ս Գահմասգուլու խանըն թեվարիքի, էջ 85-86 և **Խորխորունի Մ.**, նշվ. հոդվ., էջ 127:

121 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի «Դազանի մեջ եռացրեց» մասը չկա, իսկ Մատենադարանի օրինակում, ի տարբերություն այս և Վենետիկի օրինակների, նշվում է, որ խանին չի կարողացել բռնել:

122 Ոճավորված բարդ զարդանախշի տեսակ՝ բաղկացած ծիլերից, տերևներից և կենդանական մոտիվներից:

123 Մեկ արշինը 690 սմ է:

124 Լեռնային կարևոր անցում Պակիստանի համանուն շրջանում՝ Աֆղանստանի սահմանին (34.098296, 71.156634): Ընդհանուր երկարությունը Ջամրուդից մինչև Լանդի Կոտալ 40 կմ է, լեռնանցքի ավելի փոքր հատվածը ձգվում է 13 կմ դեպի արևմուտք՝ մինչև Աֆղանստանի Լոյա Դակո քաղաք: Լայնությունը՝ 15-130 մ, զազաթնակետը՝ ծ. մ.՝ 1028 մ:

125 Փեշավար (پشاور). քաղաք Պակիստանում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (33.992483, 71.551311):

126 Խոսքը Մեծ մողոլների կայսրության Փեշավարի նահանգապետ Նավաբ Նասիր խանի մասին է:

վեցի դեպի **Ռում**: Հասա **Սեբգևար** քաղաք, որտեղ Շահ Թահմազին բանտարկել էր, բայց սպանելը չգիտեի: Մի քանի օր մնացի այնտեղ: Միրզա Ալի անունով մեկի հետ բարեկամացա, երկար գրուցեցինք և ծանոթացանք: Ես էլ տեղեկացա Շահ Թահմազի սպանության մասին: *Ասաց. «Եղբայր Հարութին, չէի սպի, բայց տեսնում եմ՝ դու Օսմանյան պետության հայերից ես: Գաղտնիք պահում ես, ասում եմ, որ իմանաս՝ ինչ վատ բան է եղել»*¹²⁷:

Այդ ժամանակ, որ մենք լեռնանցքում էինք, Թահմազի որդին եկավ, **Սեբգևար** քաղաքից 5 ժամ հեռու կանգնեց, բանակը տեղավորեց և հազարապետներից մեկին ասաց.

– Գնա՛, Շահ Թահմազի որդուն և կնոջը հարեմում սպանիր: Նրան էլ առավոտ կանուխ (43) հանիր և մեկերկու ժամ ճանապարհ բերելով՝ այնտեղ սպանիր:

Հազարապետը պատասխանում է.

– Ես Շահ Թահմազի հացն ուտելով եմ մեծացել, ես նրան պարտական եմ, ինձ վրա իրավունք ունի: Ընդունելի չէ, որ այդպիսի բան անեմ, բայց ընդունելի է, եթե դու ինձ սպանես հանուն նրան: Ինձ սպանե՛ք, սպանե՛ք, միայն այդպիսի գործ մի՛ հանձնարարեք: Ձեր հորը՝ շահին լսելով՝ հո չեմ սպանելու: Եթե նույնիսկ ինձ սպանես, ես մահը կնախընտրեմ, քան նման մարդու վրա սուր բարձրացնեմ:

– Ա՛յ անպատիվ, հրամանս չե՞ս կատարում: *Դա-հիճ բերեք*¹²⁸, – արտենդեց Թահմազուլուի որդին:

Այս հազարապետն ընդհանրապես չնվնձաց, և *խեղճը կանգնեց դահճի դիմաց: Հետո մոտը կանգնածները խնդրեցին, և հազարապետին չսպանեց*¹²⁹: Հետո **Խորասանի** քրդերից մի հազարապետի կանչեց, նույն հրամանը նրան էլ փոխանցեց: Այդ քուրդն էլ հանձն առավ:

– Իմ խա՛ն, ես կսպանեմ:

Այս քուրդ հազարապետը մի քանի մարդկանցով մտավ Շահ Թահմազի հարեմը: Վշտալի Շահ Թահմազը լսեց գլխի գալիքը: Այս քուրդն առանց խղճմտանքի սպանելու նպատակով նախ բռնեց Շահ Թահմազի որդուն:

– Գիտեմ, որ ինձ և կնոջս (44) սպանելու ես, սակայն այս 12 տարեկան որդուս խնայիր և մի՛ սպանիր: Տա՛ր քեզ գերի, ծառա և սպասավոր, կարող է մի օր սա ձեզ համար շատ պետք գա, – պաղատելով ասաց Շահ Թահմազը:

Շատ խնդրեց Թահմազը, բայց անհավատ և անողորմ քուրդ հազարապետը նրան չլսեց: Որդին էլ այնպես էր աղաչում և *պաղատում, որ հոր և մոր սիրտը կտոր-կտոր էր լինում: Որդու պաղատանքը*

*լսելով՝ մարդ ինքն իրեն նրանց տեղը կոներ և խրնդրանքը կկատարեր, նույնիսկ քարից արցունք կհոսեր*¹³⁰:

Այս անիրավ քուրդը Շահ Թահմազի աչքի առաջ որդու գլուխը կտրեց: Կինն էլ 5-10 օրից ծննդաբերելու էր, նրա փորն էլ պատռեց: Շահ Թահմազին էլ **Սեբգևարից** մեկ-երկու ժամ հեռու հանեց և վիզը կտրեց: Սա *լացելով*¹³¹ մեզ պատմեց ընկերս՝ **սաբգևարցի** Միրզա Ալին: Ահա այսպես է կատարվել Շահ Թահմազի սպանությունը:

Հիմա անցնենք նրան, որ Թահմազուլուն վերցրեց զինվորներին և հասավ լեռնանցք: Բանակը շարեց լեռնանցքի սկիզբը, իսկ մյուս ծայրին Նասր խանը սպասում էր: Թահմազուլուն (45) մտածում էր, թե ի՞նչ խաբեությամբ կարող էր անցնել: Քանի որ լեռնանցքի միջով կա՛մ մեկ ձիավոր, կա՛մ հիմար կկարողանան անցնել, ավելին չի անցնում: *Եթե ուզում ես Հնդկաստանից գալ, ապա այդ լեռնանցքով պետք է անցնես, այլ տեղ չկա: Այս լեռնանցք ասվածն ամբողջությամբ զառիթափ ժայռեր են, լեռն էլ ո՛չ ծայր ունի, ո՛չ էլ վերջ*¹³²: Այդ միջոցին մի լրտես եկավ և ասաց.

– Իմ շա՛հ, ձեզ անցնելու մի ճանապարհ կա, բայց շատ զառիթափ է:

– Որտե՞ղ է դուրս գալիս, – հարցրեց Թահմազը:

– Նասր խանի սպասած տեղից մեկուկես կամ երկու ժամ հեռու՝ մյուս կողմում:

– Շա՞տ է զառիթափ:

– Իմ շա՛հ, հետիոտն մարդ կզնա, բայց ձիով անկարելի է գնալ:

Այդ ժամանակ Թահմազուլուն ձիերին չարոխներ հագցրեց, ցորեն բովել տվեց, ձիերի ուտելիքը վերցնելով՝ զիջելով այդ զառիթափ տեղով անցավ՝ մեծ ջանքեր թափելով: Առավոտյան երկուսուկես ժամ էր մնացել, դուրս եկավ դաշտ՝ **Փեշավարի** խանի սպասած վայրի հետևում:

Փեշավարի խանը և զինվորները լեռնանցքում քնած էին: Խանի մտքով չէր էլ անցնում, որ Թահմազուլուն այս լեռնանցքից անվնաս (46) կանցնի: Հանգիստ քնել են: Ընդհանրապես չէին մտածում, որ Թահմազուլուն այդ նեղ տեղով կանցնի: Թահմազուլուն իր հետ տարած բոլոր զինվորներին գզու-շացրեց.

– Օրն այս օր է, ժամն այս ժամն է, եթե պարտվենք, ոչ մեկս չի փրկվելու:

Եվ աղոթելով հեծան ձիերը, իսկ Նասր խանն ու զինվորները, այս բոլորից անտեղյակ, քնած են լեռնանցքում: Թահմազուլուն հասավ նրանց քնած տեղը և **Հնդկաստանի** բոլոր զինվորներին սպանեց: **Փեշավարի** Նասր խանն էլ վիրավորվեց: Թահմազուլուն 3 բլուր գանգ դիզել տվեց: *Լեռ-*

127 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված, ինչպես նաև ունի հավելյալ տեղեկություններ, որ Միրզա Ալին դժբաղ էր, որ դժբաղ երկրի մահմեդականները և հայերը ծայրաստիճան բանասրկու էին:

128 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Բավական ես»:

129 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

130 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

131 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «լացելով և գաղտնի»:

132 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

մանցքը բանալով՝ լուր ուղարկեց բանակին, նրանք էլ այդ լեռնանցքով անցան և եկան: Լեռնանցքի այս կողմում բանակը շարեց¹³³: Երեք օր այնտեղ մնաց: Հետո Թահմազդուլուն դիվան կազմեց և բերել տալով Նասր խանին՝ ասաց.

– Ով խա՛ն, լեռնանցքը լա՞վ բացեցի:

– Ո՛չ, իմ շահ, արիությանը և քաջությանը չեկար, – պատասխանեց խանը:

– Դիշտ ասացիր, խա՛ն (47), բայց սա այնպիսի մի լեռնանցք է, որ մի անգամ մեծ Ալին է գրավել: Բայց առանց խաբեության կտրիճություն չի լինում:

Խանին հյուրասիրեց, վիրաբույժ նշանակեց, քանի որ վիրավորվել էր: Երեք օրից խանը լավացավ: Մուշտակ հագցնելով՝ Թահմազդուլուն նրան նորից Փեշավար քաղաքի խան նշանակեց:

Եթեկ¹³⁴ գետի մոտ մարդ նշանակեց, կամուրջներ կապել տվեց, որի վրայով անցանք: Ապա ամեն մի քաղաք, որտեղ հասնում էինք, հնազանդվում էին: Ներսում մարդ դնելով՝ անցնում էր, բայց այդ քաղաքների անունները չեմ հիշում: Հասանք Գեյ-հուն¹³⁵ գետի մոտ, որը հոսում է դեպի Քաշմիր¹³⁶: Մեծ ջուր էր, լայնքը եթե ասես, ապա Բահչե դոնի¹³⁷ մինչև Գալաթա¹³⁸ կլինեք, սակայն Քաշմիրից մի քանի օր հեռու կամուրջներ, նավակներ և նավեր պատրաստել տվեց, մենք այդպես անցանք:

Մենք, Լահոր¹³⁹ չհասած, մեր առաջապահ Հաջի խանն առաջ է գնում: Այդ ժամանակ Բահադուր խանն¹⁴⁰ արագ ֆերման ուղարկեց, թե՝ թշնամին գալիս է, եկեք, քաղաք մտեք, հանկարծ ձեզ մի վատ բան չլինի: Այդ ֆերմանը բոլորը լսեցին և մտան քաղաք: Ով բանի տեղ չդրեց, Հաջի խանը հասավ նրանց: Դիմադրեցին, սա էլ մի մասին սպանեց: Հետո Թահմազդուլուն մի լրտես (48) ասաց.

– Ուշադիր եղիր, իմ շահ, սրան Բահադուր խան են ասում: 80 հազար ձիավորով իջնում է ու հեծնում, քանի որ սա Հնդկաստանում ուժեղ խան է, հռչակ ունի:

133 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված, մաև ունի հավելյալ տեղեկություններ. «Ես՝ Թամբուրի փոքր Հարությունն էլ, այդ բանակի հետն էի: Հասանք կիրճի մեջտեղը և քնեցինք: Ինչպես վերևում հիշել էի, կիրճի մեկ ծայրից մյուսը 24 ժամվա ճանապարհ է, մի օրում չէինք կարող անցնել: Հետևյալ օրը՝ երեկոյան, դուրս եկանք կիրճից, տեսանք՝ ջարդել, կոտրել, երեք բլուր գանգ են հավաքել»: Տե՛ս Դահմազդուլու խանըն թեվարիքի, էջ 27-28 և Խորխորունի Մ., նշվ. հոդվ., էջ 108:

134 Հավանաբար Ինդոս գետն է:

135 Հավանաբար Ջեկում կամ Ջեկամ գետն է:

136 Քաշմիր. երկրամաս, այժմ հատվածաբար Հնդկաստանի և Պակիստանի կազմում է:

137 Կ.Պոլսի պարսիկ դարպասներից մեկը (41.015027, 28.972622), որը բացվում է դեպի Ոսկեդշյուր ծոց:

138 Թաղամաս Կ.Պոլսում (41.021997, 28.975797):

139 Լահոր (لاهور). քաղաք Պակիստանում՝ Փենջաբ գավառի կենտրոնը (31.587565, 74.314423):

140 Խոսքը Մեծ մողոլների կայսրության Լահորի կառավարիչ Ջաքարիա Խան Բահադուրի (կառավարել է 1726-1745) մասին է:

– Աստված ողորմած է, կա՛ն նրան կտա, կա՛ն մեզ:

Հասանք և ամբողջ Լահորի դեմ վրամներ խփելով՝ նստեցինք: Նրանք էլ բերդի դարպասը փակել, ներսում են նստել: Երեք օր հետո Բահադուր խանը մի քանի պատգամավոր ուղարկեց Թահմազդուլուն, թե վաղը ցանկանում է հանդիպել նրա հետ: Թահմազդուլուն համաձայն էր: Հաջորդ օրն ասացին, որ Բահադուր խանը 80000 ձիավորով գալիս է:

– Մի՛ խանգարեք, թող գա, – ասաց Թահմազդուլուն:

Բահչե դոնից մինչև Սամաթիա¹⁴¹ հեռավորության վրա գորքը թողեց, իսկ ինքը երեք ձիավորով առաջացավ: Մի փամփուշտի հեռավորության վրա ձիուց իջավ, այդ երեք ձիավորներին էլ այնտեղ թողեց, հետիոտն թեմեննա¹⁴² անելով՝ եկավ հանդիպման:

– Ով խա՛ն, քո մասին հայտնեցին, թե կտրիճ և քաջ մարդ է (49), պատերազմող, գորքն էլ՝ շատ: Ինչո՞ւ չպատերազմեցիր, – հարցրեց Թահմազդուլուն:

– Դիշտ ես ասում, շահս, – ասաց Բահադուր խանը, – սակայն չպատերազմելու պատճառը հետևյալն է: Մենք երեք երիտասարդ եղբայր ենք, մեր հայրն¹⁴³ էլ խան էր, շատ գիտուն և բանիմաց մարդ: Միշտ մեզ խրատում էր և ասում. «Որդիներս, Իրանի կողմից մի քաջ պիտի երևան գա: Եթե այդ ժամանակ ես մահացած լինեմ, իսկ դուք՝ ողջ, այդ քաջը ձեր ժամանակ երևան գա, իսկ դուք նրան դիմադրեք, ապա շատ կվնասվեք: Եթե հյուրասիրեք նրան, ապա նա էլ ձեզ շատ կհյուրասիրի, կհարգի ու կպատվի»: Մեր հայրը միշտ խոսում էր այս մասին: Հիմա, մեր շահ, երբ Դուք երևան եկաք, ես մտածեցի՝ արդյոք մեր հոր խրատին հետևե՞նք: Վերջիվերջո ես եզրակացրի, որ հոր խրատը լսողը չի գոյա, հոր խրատը լսելը լավ է: Որոշեցի չպատերազմել:

– Աստված կամեցավ, Աստված լուսավորի ձեր հոր հոգին, (50) իմաստուն մարդ է եղել: Ձեր հոր ասած մարդը ես եմ, – ասաց Թահմազդուլուն, ապա խալաթ¹⁴⁴ հագցրեց և շարունակեց: – Քեզանից ո՛չ նվեր եմ ուզում, ո՛չ էլ քո ունեցվածքից մի բանի կարիք ունեմ, ես շարունակելու եմ առաջ գնալ, դու միայն մարդ և պաշար ինձ հասցրո՛ւ:

– Իմ շահ, գլխիս վրա, ունեցվածքս և կյանքս դնում եմ հանուն քեզ, – պատասխանեց Բահադուր խանը:

Եվ Թահմազդուլուն մունետիկ կանչել տվեց իր գորքում՝ վա՛յ նրան, ով, Լահոր մտնելով, մի դրամի թալան կանի, բայց կարող են բանակից գնալ և Լահորում առևտուր անել:

141 Թաղամաս Կ.Պոլսում (40.999785, 28.931031):

142 Ողջույնի ձև է՝ առաջ խոնարհվելով, ապա ուղղվելով և ձեռքը գլխին դնելով:

143 Խոսքը Մեծ մողոլների կայսրության Լահորի (1713-1726) և Մուլթանի (1726-1737) կառավարիչ Աբդ ալ-Սամադ Խան ալ-Անսարու մասին է:

144 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «պալափուշ»:

Ես՝ Հարություն, երբ շրջում էի շուկայում, տեսա՝ **Լահորի** և շահի մարդկանց միջև վիճաբանություն էր սրամարտով: Այդ մասին լուրը հասավ շահին: Նա կարգապահներին ուղարկեց, նրանք էլ մոտ 400 հոգու բռնեցին, բերեցին շահի մոտ: Շահը հրամայեց, որ անմեղներին բաց թողնեն, իսկ բոլոր մեղավորներին սպանեն: *Մոտ 100 մարդու (51) վիզը կտրում են*¹⁴⁵, դրանից հետո բանակում կարգ ու կանոն է հաստատվում:

Ահա այսպես Բահադուր խանը մի զարմանալի բան ասաց՝ ճիշտ կամ սուտ, որի շնորհիվ ոչ մեկի քիթը չարյունելով՝ խաղաղություն տիրեց քաղաքին, իսկ **Լահորի** խանությունը նորից իրեն տրվեց:

Դրանից հետո Թահմազդուլուն սկսեց դեպի խորքն առաջանալ: Մի լրտես եկավ և ասաց.

– Իմ շահ, ամբողջ գործով **Ջհանաբադի**¹⁴⁶ դուրս եկավ:

Թահմազդուլուն հասավ **Սիրիհնդ**¹⁴⁷, մի քանի քաղաք ևս հասանք, անունները չգիտեմ: **Սիրիհնդը** տվեցին: Անցանք, և Թահմազդուլուն հասավ Մուհամմեդ շահին¹⁴⁸: Մուհամմեդ շահը եկել էր 6-7 օր հեռու մի տեղ, այնտեղ պատնեշներ կապել, թնդանոթներ տեղադրել, խրամատներ փորել, դիտակետեր և աշտարակներ կառուցել: Թահմազդուլուն էլ, ամբողջ բանակով շրջապատյալ կատարելով, հետևից դուրս եկավ դիմացը: Օրինակ՝ Մուհամմեդ շահը, պատնեշներ դնելով, ասենք թե մատած լինի **Կ.Պոլսում**, իսկ **Ջհանաբադը** իբր **Էդիրնեն**¹⁴⁹ լինի: Ասենք թե Թահմազդուլուն գալիս է **Իզմիրից**¹⁵⁰ (52) տպավորություն թողնելով, որ **Սկյուտար**¹⁵¹ կիսանի և այստեղ դեմ դիմաց կպատերազմի, սակայն նա գործով գալիս է **Իզմիրից** և **Ադալարի**¹⁵² առջևով դիրքավորվում **Քյուչուքչեքմեչեում**¹⁵³:

Տպավորություն է ստեղծվում, թե Թահմազդուլուն ինքն է **Ջհանաբադի**ց դուրս եկել, իսկ Մուհամմեդ շահը՝ այլ երկրից, քանի որ նա իր գահից ավելի հեռու էր:

Հիմա կհարցնես, թե ինչպե՞ս Թահմազդուլուն շրջանցելով հայտնվեց Մուհամմեդ շահի հետևի հատվածում: Կասեմ՝ **Հնդկաստանն** էլ *այստեղի մնան*¹⁵⁴ է. մի կողմում **Միջերկրական** ծովն է, իսկ

մյուս կողմում՝ **Սև** ծովը: Այնպիսի մի հարթ դաշտավայր է, որտեղ *երկինքը*¹⁵⁵ պնակի կափարիչի մման կպել է գետնին: Սա էլ կողքանց անցավ նրանց թիկունքը, նրանք մեզ են տեսնում, մենք էլ՝ նրանց:

Մուհամմեդ շահը նախատեսում էր մեզ դիմավորել: Մտածում էր, որ երբ Թահմազդուլուն գործը կտեղավորի, ապա դրանց, կենտրոնում թողնելով, կոչնչացնի: Իրականում այդպես էլ սկսեց, միայն թե Թահմազդուլուն դրան պատրաստվել էր և քաղաքից եկած գործի դեմ կռվելով՝ (53) մի մասին ստիպեց փախչել և Մուհամմեդ շահի դեմ պատերազմեց:

Գանք նրան, թե ինչքա՞ն էր Թահմազդուլուի բանակի բանակը, եթե հարցնեք: Այսպես՝ ռոճիկ ստացողները *68.000*¹⁵⁶ էին, իսկ ամբողջ բանակը՝ 300.000: Մեկ էլ հնարավոր էր դրսից բանակ մտնել, բայց դուրս գալ հնարավոր չէր, մինչև շահի համապատասխան գրությունը չլիներ: Կարող ես հարցնել՝ հնարավոր չէ՞ր փախչել, կասեմ, որ հնարավոր չէր, քանի որ առջևում կան չարքաչները¹⁵⁷, հետևում՝ 3-4 ժամ հեռվում, կան սյուրյուջյուններ¹⁵⁸: Բանակի աջ և ձախ կողմերում նույնպես մման մարդիկ ունի: Եթե նրանց ձեռքն ընկար, հնարավոր չէ՝ չտանեն Թահմազդուլուի մոտ, և պարզ է, թե նա նույն վայրկյանին ինչ է անելու: Բանակում կար 50.000 կին: Սրանցից 10.000-ը պոռնկություն էին անում: Մեկը պոռնիկ է սիրել իր երկրում և հետն է բերել, մի ուրիշը՝ իր կնոջը, մյուսները՝ ջարիյեն¹⁵⁹, անգամ 3 կանանցով մարդ կար: Պետք եղած ժամանակ այդ 50.000 կանանց զինվորների հետևում ձիերի վրա նստեցնելով՝ նոսր շարքերով շարում էր կողք կողքի, իսկ գլխներին կալքակ կամ բյորկ¹⁶⁰ էր հագցնում: Երկար-երկար (54) պատի պես շարում էր՝ թշնամիներին ցույց տալով, թե իբր զինվորներ էին: Մեկ-մեկ մման խաբեություններ էր անում:

Մայրամուտին 4 ժամ էր մնացել, երբ Մուհամմեդ շահի դեմ պատերազմը սկսվեց: Մինչև մթնելը հուժկու պատերազմեցին: Այդ պատերազմի ժամանակ Թահմազդուլուն դեմքն ու աչքերը գետնին էր քսում¹⁶¹, որովհետև շատ հզոր պատերազմ եղավ:

145 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

146 Ջհանաբադ կամ Դելիի՝ Հնդկաստանի մայրաքաղաքը (28.655314, 77.239430):

147 Սիրիհնդ. քաղաք Հնդկաստանում, Փոմոջաք նահանգում (30.635644, 76.396406):

148 Խոսքը Մեծ մոլոլների կայսրության տիրակալ (1719-1748) Միրզա Նասիր ուլ-Դին Մուհամմեդ շահի մասին է:

149 Էդիրնե. քաղաք Թուրքիայում՝ համանուն նահանգի կենտրոնը (41.677659, 26.559592):

150 Իզմիր. քաղաք Թուրքիայում՝ Քոջայեյի նահանգի կենտրոնը (40.770132, 29.953683):

151 Թաղամաս Կ.Պոլսում (41.041658, 29.047618):

152 9 կղզիներից կազմված թաղամաս Կ.Պոլսում (40.871101, 29.092689):

153 Թաղամաս Կ.Պոլսում (41.008592, 28.776071):

154 Ենթադրյալ հատվածը հաստատում է, որ Թամբուրի Հարությունն այն պատմել է Կ.Պոլսում:

155 Ենթադրյալ բառն ավելացվել է ըստ Մատենադարանի օրինակի:

156 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «35.000»:

157 Զինվորներ, որոնց պարտականությունն է թշնամուն շրջափակել: Մատենադարանի օրինակի թարգմանությունը սխալ է, նշված է «չարքաչ»:

158 Զինվորներ, որոնք զբաղվում են լոգիստիկայով և տրանսպորտային գործունեությամբ:

159 Երիտասարդ կին, որին առևանգել են օտար երկրներից, զրկել ազատությունից, և նա լիովին ենթարկվում էր իր տիրոջը:

160 Գլխարկի տեսակներ:

161 Արտահայտությունը փոխաբերական իմաստով նկարագրում է այն մարդուն, ով խորապես զոջում կամ ծայրահեղ տխրում է, ով գործնականում խոնարհվում է գետնին և փորձում շտկել իրավիճակը: Մատենադարանի օրինակի թարգմանությունը սխալ է, իբր «Հողոսվեց դեմքը և քիթը»: Պատերազմը տեղի է ունեցել 1739 թ. փետրվարին Հնդկաստանի Կարնալ քաղաքի մոտակայքում:

Միրզա Նասիր ուղ-Դին Մուհամմեդ շահը (նկ. ԺԸ դ.)

Հնդկաստանի զինվորները լավ դիմացան և շատ դիմադրեցին: Քանի որ երբեք պատերազմ չէին տեսել, ապա անկանխատեսելի էր այս իրողությունը: Ինչ վերաբերում է Թահմազդուլուն և նրա զինվորներին, ապա վիճակը պարզ է, այսքան ժամանակ նրանք, **օսմանցիների, Մոսկվայի** և այլ թշնամիների դեմ մշտապես պատերազմելով, հմտացել էին: Հիմա ապրեն նրանք, որ այսքան դիմացան: Երբ մթնեց, բռնեցին **Հնդկաստանի** հրամանատար Սադեթ խանին¹⁶², և երկու կողմերն էլ հետ քաշվեցին: Նրան բերեցին բանակատեղի: Առավոտյան Սադեթ խանին կանչեց իր մոտ, հարցրեց **Հնդկաստանի** զինվորների, զինամթերքի և պարենի մասին: Սադեթ խանը պատասխանեց.

– Մարդ, զինամթերք և զինվոր շատ ունենք, և ամեն բան էլ մեզ մոտ շատ է:

(55) Թահմազդուլուն համոզվեց, որ եթե մի անգամ էլ պատերազմի, ապա պարտությունն անխուսափելի է: «Այս **Հնդկաստանի** զինվորները, դեռևս պատերազմի փորձ չունենալով, արյան հոտին վարժված չլինելով, միանգամից 4 ժամ սրով կռվեցին: Եթե մի քանի օր վարժվեն, ապա իմ մոտից չեն թողնի», – խորհում է նա: Մկսեց մտածել, թե ինչ խորամանկության դիմի:

162 Խոսքը Սադեթ խան Նիշապուրու (ծն. 1680-մահ. 1739) մասին է: Հնդկաստանում Ավադի թագավորության առաջին կառավարիչն էր (1722-1739):

Կանչելով Սադեթ խանին՝ ասաց.

– Մուհամմեդ շահն իմ եղբայրն է, ես եկել եմ նրան տեսության, հյուր չի՞ ընդունի:

Սադեթ խանը չպատասխանեց:

– Գրի՛ր Մուհամմեդ շահ եղբորս, որ ես նրան տեսության եմ եկել, բարեկամության համար եմ եկել և ոչ թշնամության: Վերջապես ինչպես կուզես, գրի՛ր, միայն թե մեզ իրար դեմ չհանես, – հրամայեց Թահմազդուլուն:

Սադեթ խանն իր շահին ինչ պետք էր, գրեց և ուղարկեց: Մուհամմեդ շահը նամակը կարդաց և պատասխանեց.

– Ենթադրաբար 300.000 զինվոր¹⁶³ ունի, աշխարհում որտե՞ղ է տեսնված այսպիսի հյուր:

Թահմազդուլուն կանչեց Սադեթ խանին և դժվար կացության մեջ դնելով՝ (56) ասաց.

– Տե՛ս, խա՛ն, այս գործը դու հաջողեցրի՛ր, շատ լավ, ապա թե ոչ, ինքդ վերացած համարի՛ր: Ես չեմ եկել հետ գնալու, ես եկել եմ մեռնելու:

Սադեթ խանն էլ ի՛նչ անի, հոգին անուշ է: Ինչ արեց, չարեց, իր իմացած ձևով գրեց: Մուհամմեդ շահին հավատացրեց և լուր ուղարկեց, թե՛ առավոտյան կգամ: Նա Սադեթ խանին վստահում էր և իր վաղեմի խաներից լինելու համար շատ էր սիրում, քանի որ սուտասան չէր, և ամբողջ **Հնդկաստանը** նրան հավատում էր: **Հնդկաստանում** որտեղ **Ռաջպուտների**¹⁶⁴ դեմ պատերազմ էր լինում, նա գնում էր և նրա երեսը պարզ անում: Ահա սրա համար Մուհամմեդ շահը, Սադեթ խանին վստահելով, «կգամ» պատասխանն ուղարկեց: Եվ իր նախարարապետ Գամերդի խանը, Նիզամ ալ-Մուլքը¹⁶⁵, բոլոր նախարարները, կոռնապետները և մեծ ու փոքր իմաստուններն ասացին. «Տե՛ր մեր, ինչո՞ւ եք մեղսրտել, որ վաղը գնալու մասին եք հայտնում: Փառք Աստուծո, շատ մարդ, պարեն և զինվոր ունենք, թե՛ թնդանոթ, թե՛ զինամթերք և զանձեր շատ ունենք: Եթե նույնիսկ զինվորի պակաս եք գգում, բոլորին լո՛ւր ուղարկեք, հրամաններ արձակելով՝ (57) զինվոր հավաքե՛լ տվեք: Եթե այլ թշնամիներ էլ ունենք, լուր ուղարկե՛ք մեր հարևաններին: Ժամանակն է: Բարեկամությունն այսօրվա համար է, նման ժամանակներում մենք ձեզ հետ միասին պատերազմել ենք, հիմա եկեք մեզ օգնության, այս թշնամուն դուրս մղենք մեր տիրության, դրանից հետո նորից մեր բարեկամությունը բարեկամություն կլինի: Այսպես կասենք ու մեր տիրության թշնամուն կհանենք:

163 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «200.000 մարդ»:

164 Ցեղախումբ Հնդկաստանի հյուսիսում, ԺԸ դարի սկզբին նրանց նահանգներն ունեին ժամանակավոր անկախություն: Մատենադարանի օրինակում այս բառը չկա:

165 Խոսքը Միր Բամար ուղ-Դին Խան Միդդիքի (ծն. 1671-մահ. 1748) մասին է: Հայտնի է նաև որպես Ասաֆ Ջահ, Նիզամ Ա: Հնդկաստանում Հայդարաբադի Ասաֆ Ջահ դինաստիայի հիմնադիրն է և Հայդարաբադի առաջին նավաբը:

Աստծո հրամանով այդ Թահմազին ուժասպառ կանենք, կթողնի, կգնա»:

Այլա Մուհամմեդ շահը նորից պատասխան ուղարկեց Թահմազուլուին. «Ես քո ոտքը չեմ գա, քո դեմ պատերազմելու եմ, ժամանակին պատրաստ եղիր»:

Թահմազուլուին նորից կանչեց Սադեթ խանին և նեղանալով հանդիմանեց.

– Հենց վաղը սկսելու եմ պատերազմել: Առաջինը քեզ եմ գլխատելու և նոր միայն պատերազմի գնամ:

Եվ վնդեց: Սադեթ խանը համոզվեց, որ մեռնելու է, խաբեց Մուհամմեդ շահին և սիրտը շահելով բերել տվեց նրան: Թահմազուլուին էլ մեկ այլ օթաղ¹⁶⁶ կանգնեցրեց: Մի ծունկը՝ ներքևում, մյուսը՝ վերևում, մեջքով հենված նստած էր: (58) Երբ ասացին՝ Մուհամմեդ շահը գալիս է, ուզեց տեսնել՝ ձիո՞ւմ է գալիս, թե՞ տախտրվանով¹⁶⁷: Բայց նա գալիս էր ոչ ձիով, ոչ տախտրվանով, ոչ էլ հետիոտն, այլ, ինչպես այստեղ¹⁶⁸ է լինում, ազնվականների կամ պաշտոնյաների մակույկների մամ, որոնք հիմնականում 7 գույգ են լինում, հետևի կողմում՝ սադաֆով զարդարված շրջանակով նստատեղով: Այդպիսի մի բան էր նրա գահը: Պատրաստված էր մի քանի փայտից, շուրջը, ինչպես ասացի, 4 մատ լայնքով և նուրբ սադաֆագործությամբ շրջանակ էր կապված, և ներսում նստած էր: Սպիտակ հագած 6-ական մարդ, հետևից և առջևից ուսերին դրած, տանում է, կարծես դագաղ են տանում: Իսկ ինքը նստած մի ձեռքում նարգիլե¹⁶⁹ է բռնել, իսկ մյուսում՝ մարփիչ¹⁷⁰: Եկավ, ներքև իջավ, 5-10 քայլ արեց և գոչեց.

– Ով շահ:

Թահմազուլուին օթաղից ցատկեց, հասավ նրան: Երկուսն իրար փաթաթվեցին, համբուրվեցին և ձեռք ձեռքի բռնեցին: Թահմազուլուին իր օթաղ ուղեկցեց, և սկսեցին (59) գրուցել: Հետո ուտելիք մատուցեցին, ճաշեցին: Երբ արդեն լավ քեֆ արեցին, Մուհամմեդ շահն ասաց.

– Գնամ բանակատեղիս:

– Հատուկ ձեզ համար օթաղ ենք կանգնեցրել, – ասաց Թահմազուլուին:

– Ո՛չ, չի լինի, որ բանակատեղիս չգնամ:

Թահմազուլուին թողեց, որ գնա: Հաջորդ օրը Մուհամմեդ շահից լուր եկավ. «Պատերազմ ունեմ»: Ըստ երևույթին, նրա նախարարապետն ու նախարարները համաձայնության չեն եկել:

Թահմազուլուին նորից կանչեց Սադեթ խանին ասաց.

– Երեկ շահը մեզ մոտ էր: Եթե մեր սրտում կեղծիք, թշնամանք կամ խաբեություն լիներ, երեկ կգործադրեինք: Ասել ենք, որ բարեկամության և տեսության ենք եկել: Գրի՛ր Մուհամմեդ շահին, թող գա, մի քանի խոսք ունեմ նրան ասելու, ապա թողնեմ, այստեղից հեռանամ:

Սադեթ խանը գրեց և նորից բերել տվեց շահին: Դրանից հետո Թահմազուլուին էլ բաց չթողեց Մուհամմեդ շահին.

– Եղբայր, 6-7 օր քեզ հետ այստեղ կզվարճանանք և կգրուցենք: Հետո ես իմ (60) տիրույթը կգնամ, դու էլ՝ քոնը, և նորից մեր բարեկամությունը կմնա բարեկամություն: Բանակիդ գրություն գրի՛ր, որ ամեն մեկն իր տեղը գնա, և թնդանթներն ու զինամթերքը թող հավաքեն:

Մուհամմեդ շահը մի քանի հարյուր մարդկանցով մնաց Թահմազուլուի բանակում: 6-7 օր զվարճանալուց հետո Թահմազուլուին ասաց.

– Եղբայր, քանի որ մինչև այստեղ եմ հասել, անանց **Ջհանաբադը** տեսնելու վայել չէ՝ գնամ:

Մուհամմեդ շահն էլ, ինչ անի, պատասխանեց.

– Համեցի՛ր, միասին գնանք, եղբայր:

– Մի՛ վախեցիր, իմ բանակի պաշարն ու մթերքը շատ են, քո քաղաքից ոչինչ չեմ ուզի:

Նրանք, ամեն մեկը մի ձի նստած, միասին ճանապարհ ելան դեպի **Ջհանաբադ**: Երրորդ օրը Թահմազուլուին Մուհամմեդ շահին ասաց.

– Մի գրություն գրի՛ր, որ մեզ համար տեղ պատրաստեն:

Նա էլ գրեց, որ իր պալատի մի հատվածն ազատեն, քանի որ Թահմազուլուին մի քանի օր հյուր է լինելու: Չորրորդ օրը Թահմազուլուին Մուհամմեդ շահին ասաց. (61)

– Այսպես բացահայտ մտնել չի լինի, գիշերով կմտնենք: **Ջհանաբադ** մտնելիս դու տախտրվանի մեջ նստի՛ր, չորս կողմն էլ ծածկի՛ր, որովհետև ժողովուրդը երես կառնի, հետո քեզ չի հարգի:

Մուհամմեդ շահը դյուրահավատ մարդ էր, հավատաց: Միայն նա չէ, այլ գրեթե բոլոր **հնդկաստանցիք** միամիտ են: Ինչպես որ ասել էր, այդպես էլ արեց: Մենք էլ միասին էինք: Գիշերը **Ջհանաբադ** մտնելուն պես Մուհամմեդ շահին բանտարկեց, գանձերը հափշտակեց, վաճառականներին թալանեց, ամբողջ քաղաքը արբաբ¹⁷¹ արեց: Կանչեց Սադեթ խանին և ասաց.

– Դավաճան պաշտոնյա, Մուհամմեդ շահի հացը կերար, խալաթը հագար և այսքան ժամանակ նրա իշխանության ներքո առաջնորդ եղար: Դու մի ափ արյունից վախեցար, սակայն եթե մեռնեիր հանուն քո տիրոջ, նա էլ մշտապես քեզ ողորմի կասեր: Տիրակալի՛ դավաճան, հիմա իմ առաջն ես, քեզ սպանելով ունեցվածքդ կգրավեմ, երեք որդիներդ էլ թշվառության մեջ կմնան: Կորի՛ր, դիմացս մի՛ կանգնիր:

¹⁶⁶ Վրան:

¹⁶⁷ Առանց անիվների տրանսպորտային միջոց, որն օգտագործվում է մարդկանց տեղափոխելու համար: Դրվում է մարդկանց ուսերին, իսկ երբեմն քարշ են տալիս ուղտերով, փղերով և ձիերով:

¹⁶⁸ Նկատի ունի Կ.Պոլիսը:

¹⁶⁹ Կոկլակ:

¹⁷⁰ Կոկլակի ձող:

¹⁷¹ Ծառա:

Սադեթ (62) խանն այս խոսքերը լսելուց հետո ինքնասպան եղավ: Մարդ ուղարկեց, ունեցվածքը գրավեցին և բերեցին: Այս Սադեթ խանն ապրելիս է եղել **Դեկանում**¹⁷², բնիկ իրանցի էր՝ **Իրանի Նիշապուր**¹⁷³ նահանգից: Թե՛ **Դեկանում**, թե՛ **Բենգալիայում**¹⁷⁴ տուն-տեղ է ունեցել:

Մի քանի օր հետո Մուհամմեդ շահի պալատի դռան դրսի կողմում Թահմազդուլուն բանակի շուկան սարքված էր: Դեմ դիմաց երկու շարք վրաններ էին կանգնեցվել, նրանց մեջտեղի հատվածը փողոցի էր նմանվել: Բանակի շուկայի պահպանության համար նշանակել էր 1000 ջազայիրճի¹⁷⁵, որոնք *9 տրամանոց*¹⁷⁶ փամփուշտ արծակող¹⁷⁷ էին:

Այստեղ կան էջնաս կոչվող մի խումբ մարդիկ, որոնք **Ջհանաբադում** ո՛չ տուն ունեն, ո՛չ տեղ, *բայց այդ նահանգից են*¹⁷⁸: Ինչ երկարացնենք, այս էջնասից 4-5 հարյուր թափթփուկներ խորհրդակցում են իրար հետ. «Մեզնից որոշ մասը՝ 5 տարի, մյուսներս 10 տարի այստեղ քարշ ենք գալիս, իսկ Թահմազդուլուն նահանգը գրավեց: Եկեք հարձակվենք սրա *բանակի վրա*¹⁷⁹, նրան նեղացնենք: Նա էլ կխփի: Մենք, այս առիթից օգտվելով, մի քիչ կթալանենք և մեր նահանգը կգնանք: (63) Այստեղ ինչքա՞ն անկողին պետք է մաշեցնենք, մի՞թե կարելի է»:

Մեկ էլ տեսնում ենք, երեկոյան՝ էգանի¹⁸⁰ ժամանակ, այս էջնասները հարձակվում են բանակի շուկայի վրա: Թահմազդուլուն տեղեկանում է, սակայն նրան չեն ասում, որ էջնասներն են հարձակվել: Ասում են, որ քաղաքաբնակներն են թալանելու նպատակով բանակի վրա հարձակվել:

– 1000 ջազայիրճի ևս թող գնա: Մինչև առավոտ փորձե՛ք կանգնեցնել, ապա թե ոչ, ես գիտեմ իմ անելիքը,– ասաց նա:

Էջնասները չկանգնեցին: Առավոտյան՝ էգանի ժամին, Թահմազդուլուն դուրս եկավ պալատից, կանգնեց բանակի շուկայի դիմաց և ցասկոտ հայացքով հրամայեց.

– Կրակի՛ տվեք և թալանե՛ք քաղաքը:

Չինվորները տարածվեցին քաղաքում, թալանեցին և կրակի տվեցին քաղաքը, երեխա, կին և աղջիկ գերի վերցրին:

Մի քանի օր անց քաղաքացիներից մի երևելի վաճառական՝ գիտակ, բարեգործ, ամուսնացած, տնով-տեղով, և մոտ 100 հոգի խորհրդակցեցին.

– Հնարավոր է՝ Թահմազդուլուն կարծում է, որ այս մեղքը մենք ենք գործել, գնանք և տեղեկացնենք: (64)

– Ա՛յ մարդ, նա անողոք, անհավատ մարդ է, եթե հիմա գնանք, մեզ էլ կսպանի,– ասացին ոմանք:

– Եթե սպանում է, թող սպանի: Մեր պատիվը, երեխաները, ունեցվածքը, գույքը գնալուց հետո մենք ինչո՞ւ ենք մնում: Դրանից հետո մի՞թե ապրելու ենք,– շարունակեցին մյուսները:

Այսպես համաձայնության եկան և Թահմազդուլունի հայտնեցին իրողությունը:

– Ա՛յ սրիկաներ, թե որ խիզախ էիք, ինչո՞ւ դրսում չկռվեցիք,– զայրացած ասաց նա:

– Մեր շահ, այս գործն անողները բոլորը էջնասներն էին և խուժանները:

Թահմազդուլուն մտածեց, որ բանակի շուկայի վրա հարձակվելն իսկապես քաղաքացիների գործը չէր կարող լինել: «Ի՛նչ անիմաստ գործ արեցի»,– ասելով լաց եղավ: Մունետիկ կանչել տվեց. «Վա՛յ նրան, ով 3 օրվա ընթացքում իր վերցրած գերուն չի ազատում, 3 օր հետո, ում մոտ որ գերի գտնեմ, նրան սպանելու եմ»:

*Կարգապահներ նշանակեց բանակի ներսում: Գերիները և ծանր ապրանքները կուտակեցին: Այդպես իմացիր, որ այդ հզոր քաղաքի գերիները կուտակելուց հետո 4 գերի չգտնվեց: Կարգապահների գլխավորին ասացին, հասան և հայտնեցին շահին (65): Այդ ժամանակ հրամայեց, և 4-ին էլ գտան, իսկ գերիներին թաքցրածների գլուխները կտրեց: Սակայն արծաթից, ոսկուց, գոհարներից և մարգարտից փաստեր չգտնվեցին, ամենավատ տանողը 1000 թումանի թալան արեց*¹⁸¹:

Դրանից հետո Թահմազդուլուն Մուհամմեդ շահին բանտից հանեց և հավաքույթ կազմակերպեց: Միասին նստեցին, ճաշեցին: Որպեսզի բոլորը տեսնեն այդ, պալատի կենտրոնում գորգեր փռեցին ու նստեցին: Ինչքան կատակերգու, սազ նվագող, աճպարար, դերասան, ծաղրածու, կրկնօրինակող, հաճոյախոս, զուռնա և դիոլ նվագող կար, բոլորին մի տեղում խաղացրեց:

172 Մարահարթ Հնդկաստանում, որի խոշոր քաղաքներից է Հայդարաբադը (17.361065, 78.474881):

173 Նիշապուր կամ Նորշապուր (نیشابور), քաղաք Իրանի Իսլամական Հանրապետության Ռազավի Խորասան նահանգում (36.218217, 58.779450): Քաղաքի անվանումն այս ձեռագրում նշված է Մուշապուր, իսկ մյուս երկու օրինակներում՝ Նիշապուր:

174 Երկրամաս Գանգես և Բրահմապուտրա գետերի ստորին հոսանքի ավազանում: Այժմ հատվածաբար Հնդկաստանի և Բանգլադեշի կազմում է:

175 Պարեկ:

176 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «90»: 1 տրամը 1,77 գրամ է:

177 Մատենադարանի օրինակում կա նաև հավելյալ տեղեկություն՝ գնեքի տեսակը. «Ֆիթիլի թիֆենը (թարգ. պատրույգով հրացանից)»:

178 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Էճնազը Ջհանաբադից չեն»:

179 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Գրանակի շուկայի վրա»:

180 Մահմեդական աղոթքի հրավեր:

181 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա: Դրա փոխարեն նշված է. «Ես՝ Թամբուրի փոքր Հայությունս, երեք օր հետո՝ երեկոյան, բանակի շուկայում էի: Երբ ուզում էի պալատի դռնից ներս մտնել, տեսա կանանց, երեխաների, աղջիկների, որոնց վրա միայն մեկական վարտիք կար, գլուխները ծեծելով, լաց ու կոծով դուրս էին գալիս: Մոտ 1000 հոգի կլինեին: Ես այնտեղ՝ դռների արանքում, սառած մնացի»: Տես Դահմասգուլու խանընթեքի վարիքի, էջ 48 և **Խորխորունի Մ.**, նշվ. հոդվ., էջ 114-115 (բնօրինակում, էջ 44բ):

Այդ հավաքավայրի դիմաց հիմնականում **Աճեմի** շահերը Բայրամի¹⁸² ժամանակ և Նովրուզի ամսին կազմակերպում էին մաման հանդեսներ, որոնք կոչվել են Շեյալիլանթեր: Սա այնպիսի մի բան է, որ ոչ ոք մյուսի ձայնը չի լսում: Այնպիսի աղմուկ է լինում, որ ոչ մեկը մյուսին չի հասկանում: Այսպիսի խառնիխուռն մի բան է սա:

Մենք էլ այդ (66) Շեյալիլանթերի շրջանակներում սազ էինք նվագում, բայց նվագախմբի ձայնի պատճառով իրար չէինք հասկանում. մի՞թե հնարավոր էր սազ նվագել: Մեր կատարած մեղեդին չէինք հասկանում, ուր մնաց թե գործընկերների նվագածները հասկանայինք: Այնքան որ մեր ձեռքը գնում, գալիս էր, իբր միգրաբ¹⁸³ ենք խփում, բայց անիրական: Մինչդեռ դիտում էինք Թահմազդուլուն հավաքատեղիի ուղղությամբ, որտեղ Մուհամմեդ շահի հետ գրուցում էր: Ի՞նչ գրուցեցին, չլսեցի, միայն թե տեսա, որ գրույցի ընթացքում Թահմազդուլուն Մուհամմեդ շահի ցցունքը գլխից հանեց և կողքը դրեց՝ գետնի վրա: Որոշ ժամանակ անց նորից վերցրեց և Մուհամմեդ շահի գլխին դրեց: Այս բոլորը տեսանք, իսկապես մեր աչքերից էլ արտասուք հոսեց: Հետո տեսա, որ երկուսն էլ ոտքի ելան, ձեռքերը բարձրացնելով՝ աղոթեցին, գրկախառնվելով համբուրվեցին: Այնքանը լսեցի, որ Թահմազդուլուն Մուհամմեդ շահի աղջկան իր որդու համար է ուզել, և խնամի են դարձել¹⁸⁴: Այս հավաքույթից (67) հետո ևս 3-4 օր խնջույք արեց և դուրս եկավ:

Ջհանաբադի ներսում և դրսում ընդհանուր 90 օր խնջույք արեցինք: Երբ ճանապարհի ընկանք, Մուհամմեդ շահը 2-3 օր Թահմազդուլունի հետ ողջերթի եկավ: Այդտեղ իրար հրաժեշտ տվեցին, Մուհամմեդ շահը վերադարձավ **Ջհանաբադ**, իսկ Թահմազդուլուն ճանապարհվեց դեպի **Սինդ**¹⁸⁵: **Սինդը** մեր թեքված տեղից այնքան հեռու է, որքան **Էրզրումը Ստամբուլից**¹⁸⁶:

Սա էլ իմացեք, որ *Լահորից մի սուրհանդակ էր ուղարկել*¹⁸⁷՝ ասելով, որ ամմիջապես մոտս թող գա:

Նա էլ սուրհանդակին ասել է. «Դու էլ, քո շահն էլ դալաթ եք արել: Նախ թող **Հնդկաստանը** գրավի, հետո ինձ հրաման տա: Թահմազդուլուն ինչացո՞ւ է, որ ես նրա ոտքը գնամ»:

Սուրհանդակն էլ, ինչպես լսել էր, եկավ և նույնությամբ հաղորդեց: **Հնդկաստանից** դուրս գալու ժամանակ նորից սուրհանդակ ուղարկեց: Երբ նորից չեկավ, քաշեց բանակը դեպի **Սինդ**: Սակայն ասվեց, որ ճանապարհը բավականին դժվարանցանելի է, խիտ անտառապատ, շոգ է և երկար: **Սինդի** խանը¹⁸⁸ համոզվեց, որ Թահմազդուլուն պիտի գա, հասնի, որովհետև գնացող-եկողների մաման գիշեր-ցերեկ ճանապարհի չէր կտրում և ճանապարհից գլուխ էր հանում: Ապա **Սինդի** խանն իր քաղաքացիներին կանչեց և ասաց.

– Մենք ցանկանում էինք և հույս ունեինք, որ

Թահմազդուլուն (68) ճանապարհը չի գտնի, ճանապարհին ինքն էլ, զինվորներն էլ կմահանան¹⁸⁹: Սակայն մեր մտածածի պես չեղավ, որովհետև եկավ և հասավ: Հիմա շտապ մի բան ձեռնարկենք:

– Մեր խան, ելքը դու կգտնես, – ասացին նրանք:

– Բոլորդ ձեր տներն այրեք, ձեր հարստությունից ինչ կարող եք, վերցրեք, ինչ չեք կարող, թաղեք հողի տակ այնպես, որ Թահմազդուլուն երբ գա, բան չգտնի տանելու: Հետո ես բոլորիդ տները կկառուցեմ և վնասները կհատուցեմ:

Նրանք էլ այրեցին իրենց տներն ու քաղաքը¹⁹⁰, ինչ կարող էին, տարան, ինչը ոչ, թաղեցին և փախան ամառանոց, որը 6-7 օր հեռու էր: Ամռանը քաղաքը թողնում և գնում են այնտեղ, որն իրենց հարակից ծովի¹⁹¹ եզրին գտնվող ամառանոցն է: Բոլորն այնտեղ ամառանոց, ծովեզրին՝ դղյակ ունեն:

*Եվ ինչպես որ Սինդի ճանապարհը պատված է խիտ անտառներով, ապա դրանցից հետո ավելի վատ է. այդ ճանապարհին այծի ուլը կամ մեկ, կամ երկու քայլ կկարողանա անել, կամ էլ՝ ոչ մի քայլ: Ճանապարհի չարչարանքների մասին այսպես իմացիր, որ դրամով մահ էինք ցանկանում, սակայն մեզ սպանող կտրիճ չկար*¹⁹²:

182 Մահմեդականների գետնի:

183 Մատին անցկացվող նվագելու հարմարանք:

184 Մյուս երկու օրինակում կա նաև հետևյալ հավելյալ տեղեկությունը. «Չեմ տեսել, լսել եմ: Հարսանիք, բան չեղավ, որ մենք էլ իմանայինք: Ոմանք ասում էին՝ Մուհամմեդ շահի աղջիկն է, ոմանք թե՛ ուրիշի աղջիկն է: Է՛հ, դա էլ թող պակաս մնա, թող չիմանանք»:

185 Նահանգ Պակիստանի հարավարևելյան հատվածում: Հարավից սահմանակից է Արաբական ծովին:

186 Մյուս երկու օրինակում կա նաև հետևյալ հավելյալ տեղեկությունը. «Թե որտեղից թեքվեցինք դեպի Սինդ, դժվարանում եմ ճիշտ ասել, որովհետև անունները խրթին էին, և մտքումս չեմ մնացել: Այնքանը միայն գիտեմ, որ Լահորն անցել էինք, մանավանդ որ Լահորի Բահադուր խանին խալաթ հագցրեց, իսկ նա Թահմազդուլուն նվերներ տվեց: Եվ մի բանի օր գվարճացանք, Բահադուր խանին ինչ-որ պատվերներ տալուց հետո Թահմազդուլուն ճանապարհ ընկավ»:

187 Մյուս երկու օրինակում չեղափոխ հատվածի փոխարեն նշված է. «Մինչև Ջհանաբադ գնալը Սինդի խանին մի սուրհանդակ էր ուղարկել»:

188 Խոսքը Միան Նուր Մուհամմեդ Խան Կալիֆորյի (ծն. 1698-մահ. 1755) մասին է: Մեծ մողոլների կայսրության Սինդի նահանգապետն էր (1719-1737), այնուհետև ստեղծելով ինքնիշխան պետություն՝ դարձավ Սինդի առաջին նավար: Մեծ մողոլների պետության կայսր: Մուհամմեդ շահը նրան շնորհում է Նավաթ Խուդա-Յար Խան տիտղոսը:

189 Մյուս երկու օրինակում կա նաև հավելյալ տեղեկություն. «Եվ նրա ամբողջ ունեցվածքը մեզ պիտի մնա»:

190 Խոսքը մայրաքաղաք Խուդաբադի (خدا آباد) մասին է (26.647016, 67.740305), որը պատկանում էր Միան Նուր Մուհամմեդ Խան Կալիֆորյին:

191 Խոսքը Արաբական ծովի մասին է:

192 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Իսկապես որ այս Սինդի ճանապարհներն այնպիսի դժվարանցանելի և զախավեժ են, որ այծի ուլը հազիվ մեկ կամ երկու քայլ կկարողանա անել կամ էլ ոչ մի քայլ: Թո՛ղ անտառի միջով անցնող ճանապարհների մասին խոսելը: Դժիշտ ասած, ես շատ էի ետ ընկնում և ասում՝ թող սպանեն, միայն թե այս ճանապարհներից ազատվեմ: Բայց ժամանակն այնպիսին էր, որ գայլն ու գառը միասին էին ման գալիս, ո՞վ էր ուզում մարդ սպանել»:

Այս Սինդ քաղաքը, որն այրեցին, այս ճանապարհի տաքությունից ավելի էր շոգ լինում, այնպես որ եթե հուլիս ամսում խմորը, (69) լավաշի պես բանալով, արևին դնես, հնարավոր է՝ եփվի:

Այսպես, նրանք որ շոգին այդքան սովոր են, չդիմանալով տարվա 4 օրերից մեկը¹⁹³ այդ հարակից ծովեզրի դղյակներում են անցկացնում:

Այս Սինդում մի հոր փորեցինք, կենսատու ջուր դուրս եկավ, բայց պետք է հորի գլխին կանգնել և խմել. եթե մոտավորապես 5 րոպե անցավ, ապա հնարավոր չէ՝ բերանոց մոտեցնես, քանի որ լեշի հոտ է գալիս¹⁹⁴: Այնպես տհաճ, շոգ մի տեղ է: Մի գլխաշոր ունեի, մերկանում էի, ջրից հանում, առանց քամելու փաթաթում էի գլխիս և նարգիլե էի պատրաստում: Սինչև պատրաստ լինելը գլխաշորը չորանում էր: Նորից էի ջրի մեջ թաթախում և վրաս առնում, ապա նայում էի, նարգիլեի կրակը հանգել է: Նարգիլեն նորից էի պատրաստում, բայց նորից գլխաշորը չփչոր էր, գլուխս պտտվում էր: Միշտ այս վիճակում էինք, ավելին ի՞նչ ասեմ, այս երկու հաճույքը միասին չկարողացանք անել: Սա էլ այսպիսի նահանգ է:

Գանք նրան, որ Թահմազդուլուն եկավ և տեսավ, որ քաղաքն այրել են և փախել: Որոնեց և այդտեղ մի մարդ գտավ, հարցրեց.

– Իմ շահ, 6 օր եղավ, որ դրանք փախել են: (70)

Ինչ երկարացնենք, լուրն առնելուն պես, վստահելով իր բազմաթիվ ձիերին, զինվորներին վերցնելով և շունչ չբաշելով, ընկավ սրանց հետևից: Նրանք առավոտ հասան արտաքին ծովեզրի քաղաքը, Թահմազդուլուն երեկոյան արդեն նրանց պաշարեց: Այդ ծովեզրին մեծ բերդ կար, որտեղ մենք բանակի հետ միասին եկանք: Մենք բանակատեղիում էինք, Թահմազդուլուն մոտ 10.000 ձիավորներով գնաց, հարձակվեց նրանց վրա: Ինչևէ, մեկ օրում գրավեց, բայց պահակ էր նշանակել, որևէ մեկի քիթը չարյունեց¹⁹⁵: Սինդի խանին երեք¹⁹⁶ որդիներով բռնեց, բայց ամբողջ այդ քաղաքի մարդկանց, ըստ նրանց վիճակի, արքաք արձակեց¹⁹⁷: Բռնեց խանին և բերեց: Անունը չիմացա, բայց անձամբ տեսա, շուրթերը և ձեռքերը բազուկներից ավելի պեպենոտ էին, նա աֆղան էր:

Թեև Սինդ քաղաքը Հնդկաստանի տիրակալի ենթակայության տակ էր, սակայն այս խանը Հնդկաստանի շահին չէր ենթարկվում: Հետո Թահմազդուլուն այս խանին ճնշեց, ամբողջ ունեցվածքը վերցրեց, նաև՝ գետնի տակ ինչքան արծաթ կար: Վերևում սենյակն այրվում էր, տեղը էին ցույց տալիս: Կրակի տակից հանեցին, բոլորը՝ սևացած¹⁹⁸:

193 Այսինքն՝ տարվա 3 ամիսները:

194 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

195 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

196 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

197 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

198 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Թահմազդուլուն ստիպեց Սինդի խանին, որ վերջինս խոստովանի, թե իր ունեցվածքը, կարողությունը ուր է

Թահմազդուլուն (71) տվեց իր ոսկերչապետին, որ սպիտակեցնի¹⁹⁹: Եվ 3 որդիներին պատանդ վերցնելով՝ տարավ Իրան:

Սինդ քաղաքում կարգ ու կանոն հաստատելուց հետո այդ շրջանի բոլոր քաղաքներից նվերներ վերցրեց²⁰⁰: Ապա այնտեղից, որտեղից որ շեղվել էր, որ մենք ասացինք նախապես, գնաց, այնտեղ վերադառնալով՝ դեպի Իրան ճամփա բռնեց²⁰¹:

Այստեղ մի բան պատմեմ Թահմազդից, որը մոռացել էի: Երբ Ջհանաբադից 7 օր հեռացել էր, և Սինդը դեռ հեռվում էր²⁰², բանակում մունետիկ կանչել տվեց. «Ովքեր Ջհանաբադի խառնաշփոթից մի բան են վերցրել, թող բերեն, տան, իրենց պատվավոր մադկանցից կհամարեն»:

Երբ ոչ մեկի պետքը չեղավ, դու մի ասի, առանց կաշկանդվելու, իր գործն արեց: Երբ ճեյիում գետը հասանք, կանանց՝ կին, տղամարդկանց՝ տղամարդ խուզարկուներ նշանակեց, կամուրջ պատրաստեց և մինչև անգամ նրանց ինտիմ հատվածները խուզարկել տվեց²⁰³: Ում մոտ որ բան գտավ, սպանեց: Իսկ մեծամասնությունը թալանածը ջուրն էր գցում: Լուրը հայտնեցին շահին, թե մահվան վախից բոլորը ջուրը նետեցին, իսկ նա ասաց. «Թող գցեն, միայն թե չհարստանան, հետո չեն մնա»²⁰⁴: (72)

Եվ շատ գանձեր նետեցին այդ ճեյիում գետը: Մեկի ձեռքին կար մի վեներտիկյան սնդուկ՝ լիքը մարգարիտներով, որի ամեն մի հատիկը սիսեռից մեծ էր: Սնդուկը բաց արեց և նետեց ջրի մեջ: Այս Թահմազդուլուն շատ նախանձ մարդ էր, այնքան նախանձ, որ ոչ ոքի հարստանալը չէր ցանկանում: Եվ ինչքան սազ մվագող կայինք, ոչ մեկիս թույլ չէր տալիս, որ մեկի վրանում սազ մվագեինք:

Հնդկաստանից վերադառնալիս լսել էինք, որ Ջհանաբադի շահի գանձարանից 3 գահ է վերցրել՝ մեկը՝ փիրուզից, մեկը՝ հասպիսից, իսկ մյուսը թան-

թաքցրել: Սինդի խանը խոստովանեց, որ հողի տակ է թաղել: Մարդկանց ներգրավեցին, հողի տակից հանեցին և՛ արծաթեղենը, և՛ ոսկեղենը, որոնք հորեհից սևացել էին»:

199 Մյուս երկու օրինակում կա նաև հավելյալ տեղեկություն. «Խանին նորից Սինդի խան կարգեց»:

200 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

201 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված. «Դեպի Իրան վերադարձի ճամփան բռնեց այն ճանապարհով, որով գնացել էինք. այսինքն՝ Լահորից մի քանի օր այն կողմ՝ մեր թեքված կետով: Թահմազդուլուն Իրան էր վերադառնում՝ իր նպատակին»:

202 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված: Այսպես՝ «Վեներտիկի օրինակում» «Սինդ չգնացած, Ջհանաբադի թոհուրեից և Ջհանաբադից 5-6 օր հեռանալուց հետո», իսկ Մատենադարանի օրինակում՝ «Սինչև Սինդ գնալը՝ Ջհանաբադի թոհուրեից հետո, հենց Ջհանաբադը անցանք, 5-6 օր բանակում մունետիկ կանչել տվեց»:

203 Մատենադարանի օրինակում նշվում է միայն կանանց ինտիմ հատվածների խուզարկման մասին:

204 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Ջինվորը պետք է հարուստ չլինի»:

կարծեք քարերով էր, որը կոչվում էր Թահտ Թավուզ²⁰⁵: *Երբ հասավ, ես տեսա դա*²⁰⁶: Ճանապարհին այն էինք տեսնում, որ վարպետներին հավաքել էր, ուր որ բանակը կանգ էր առնում, մարգարիտներով վրան էր գործել տալիս: Մարգարիտներից ամենափոքր հատիկը **Յալովայի**²⁰⁷ սիսեռի չափ էր: Այս տղա վարպետները, գերգեթ²⁰⁸ տեղադրելով, այդ վրանն էին գործում²⁰⁹:

*Եվ ամեն նահանգ, որ գրավեց, այդ նահանգից բազմաթիվ մարդկանց բերեց, ինչպես Մինդիգ բերել էր և իր մարդկանց պահակ նշանակեց*²¹⁰:

Երբ Թահմազդուլուն **Հնդկաստան** էր գնում, (73) ամեն մի ռազմական կարևոր տեղում իր մարդկանցից էր նշանակում, քանի որ ավելի էր խորանում, թիկունքից չէր թողելու՝ ճանապարհը կտրելին: **Լառոն** խանն իր ոտքով եկել էր և հպատակություն հայտնել, սակայն այնտեղ էլ մարդ նշանակեց²¹¹:

Ասացին, որ **Քանդահարում** Թահտ Թավուզ է կանգնեցնելու, չկանգնեցրեց, **Ֆերահում** չկանգնեցրեց, եկավ, **Հերաթում**՝ բերդից դուրս, կանգնեցրեց, նրա կողքին էլ՝ մարգարիտներով վրանը: Մենք էլ, ամբողջ բանակն էլ գնացինք դիտելու: Թահտ Թավուզը ներսից և դրսից միակտոր ոսկուց է՝ թանկարժեք քարերով զարդարված, ներսում 5 մարդ է տեղավորվում: Ծածկն անհեմարան կախովի կամարի նման է: Այդ կամարի վրա ոսկուց սիրամարգ են պատրաստել ու կանգնեցրել, որի փետուրների գույնը գոհարներով են ստացել, *այնպես որ տեսնողը չի կարող տարբերել իսկական սիրամարգից*²¹², այդ իսկ պատճառով այն կոչում են Թահտ Թավուզ: Չողերն ու բոլոր մասերը սեղմիչներով հավաքովի էին: Այնպիսի հարմար մի բան է, որ երբ ուզեն, քանդում են և սնդուկների մեջ տեղավորում (74): Կից կանգնեցված մարգարիտներով վրանի վրա գործվել են մարգարիտ արվեստներ և ֆրանսիական քիարիներ, երկու սյուներն էլ՝ իսկական գոհարներով զարդարված: Վրանի մի պարանը սպիտակ էր, իսկ մյուսը՝ դեղին արծաթաթելերով, ցիցերից մեկը՝ ոսկի, մյուսը՝ արծաթ: Ահա այսպիսի վրան էր անձամբ պատրաստել տվել Թահմազդուլուն:

Մեծ մողոլների կայսրության տիրակալ Շահ Ալամ Բ-ն (1760-1806)՝ նստած իր Թահտ Թավուզում (նկ.՝ ԺԸ դ.)

Այսքանից հետո սա էլ իմացեք, որ **Հնդկաստանից** 70.000 *կուլ*²¹³ տարավ **Իրան**, այնպիսի համաչափ և գեղեցիկ *կուլեր*²¹⁴: հսկա, բարձրահասակ, ծարիր աչքերով, կմճիթները²¹⁵ գետնին են քսվում: Կենդանիները Հնդկաստանում այնքան շատ են, որ 30.000-ը ճանապարհին կոտորվեցին²¹⁶, իսկ 40.000-ը հասան **Իրան**:

Այդ **Հերաթ** քաղաքում էլ մեզ ծառայությունից ազատեց, հրաման-գրություն տվեց, և մենք էլ ճանապարհի ընկանք դեպի **Ստամբուլ**: **Հերաթից Խորասան** եկանք և 3 *օր*²¹⁷ մնացինք: Այստեղ մի մզկիթ կա, որ կոչվում է Իմամ Ռեզա²¹⁸, որի կտուրը կապարի փոխարեն ոսկով է պատված, իսկ առաստաղը ներքուստ մանդալի ցանցի նման շախմատաձև է և ոսկեզօծ: Երբ Թահմազդուլուն շահ է դառնում (75), այսպես պատմեցին, կտուրի և առաստաղի ոսկիները, ինչպես նաև միմարեի ոսկուց ալեմը²¹⁹ հանել է տալիս և մետաղադրամ հատում՝ ասելով.

205 Միրամարգի գահ:

206 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Լսել էինք, բայց չէինք տեսել»:

207 Քաղաք և շրջան Թուրքիայի հյուսիս-արևմուտքում (40.633897, 29.248249):

208 Կտոր գործելու սեղան:

209 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված. «Տղա վարպետներին, կնոջ նման գերգեթ տեղադրելով, վրան էր կարել տալիս»:

210 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված. «Եվ վերադարձին, որտեղ որ իր մարդկանցից պահակ էր նշանակել, նրանց էլ իր հետ բերեց»:

211 Մյուս երկու օրինակում կան նաև հավելյալ տեղեկություններ այն մասին, որ խանի անունը Բահադուր էր, որ նա հպատակություն հայտնեց, բայց չհանձնվեց, ինչպես նաև այն, որ «Մինչև Քանդահար հասնելը վիճակն այս է»:

212 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

213 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «կով, գոմեշ և խոշոր եղջերավոր անասուն»:

214 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

215 Մեզ հայտնի չէ, թե ի՞նչ նկատի ունի: Հավանաբար կովի ստիճների մասին է:

216 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

217 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «13 օր»:

218 Իմամ Ռեզայի դամբարան (36.287838, 59.615782) համալիրը գտնվում է ԻԻՀ Մաշհադ քաղաքում:

219 Միմարեի գազաթի մետաղը:

Իմամ Ռեզայի դամբարանը (լուս.՝ համացանցից, 2020-ական թթ.)

Զաֆրան իջևանատունը (լուս.՝ Դավիդ Դադարի, 2012 թ.)

«Եթե ոտքս ուղիղ դնեմ, ոչ միայն ոսկով կպատեմ, այլև առջևս սեբիլ»²²⁰ կկառուցեմ»:

Այդպես էլ արել է: Մեբիլն էլ տեսա և հարցրի, թե կտուրը պատվա՞ծ է ոսկով: Ասացին. «Փորձաքարով ստուգելու հնարավորություն չունեինք, հավատացինք, գնաց»²²¹:

Այս **Խորասանի** ժողովուրդը շատ մոլեռանդ էր և խիստ բնավորություն ուներ: Քանի որ ասում են, թե ամեն ինչի հակառակն է հախից գալիս, ապա ձեզ **խորասանցիների** մասին մի բան փոխանցեմ: Այստեղ հնուց ամուսնացած և ընտանիքով հայեր չեն եղել: Թահմազդուլուն երբ շահ է դառնում, նպատակ է դնում **Խորասանում** հայկական մի թաղամաս հիմնել **Սպահանի Զուղայի** մասն: Ամեն գյուղից և քաղաքից *հայեր է պահանջում*²²², որ նրանց տեղափոխի **Խորասան**: Թե՛ քաղաքացիները, թե՛ գյուղացիները խորհրդակցելով որոշում են՝ ինչքան ցանկասեր, հարբեցող, անգործ, անպետք, հարկ չվճարող և մեծի-փոքրի հարգը չիմացող²²³ մարդ կա իրենց շրջակայքում, ուղարկեն, գնան: Այսպես են որոշում և ներկայացնում Թահմազդուլուն (76): Նա էլ բոլորին տանում է **Խորասան**: Տան, հողամասի, այգու և եկեղեցու տեղ է հատկացնում, կառուցելու համար էլ՝ 1000 թուման փող: *Մերն և գոնե է տալիս, որ ջուտ մշակեն*²²⁴: Մի քանի տարուց 1000 թումանն էլ, սերմերն էլ լրիվ ուտում են և ամբողջ օրը շշմամ ու հարբած շրջելով՝ **խորասանցիներին** բռնում են և ծեծում²²⁵:

Նրանք, որ մի ժամանակ ասում էին՝ եթե անհավատի շորն իրենց շորին դիպչեր, շորի այդ հատվածը կկտրեին և այդ Իմամ Ռեզա մզկիթի դիմացից անցնող հային կսպանեին: Հիմա հայերը քայլելով ներխուժում և *մտնում են մզկիթ*²²⁶, բայց Թահմազդուլուի սարսափից ոչ մեկը ոչ մի ձայն չի հանում: Մրանց հանում են դուրս, բայց մատների ծայրով իսկ չեն խփում: Ահավասիկ, իմացեք, որ մենք էլ այսպիսի քաջասիրտ մարդիկ ունենք, այսպիսի իմաստուն և առաքինի մարդիկ մեր ազգից անպակաս լինեն: Կասես՝ ինչո՞ւ: Ծնորիք ումի՞ց սովորեցիր: Անշնորհքից: Այս քաջասիրտ մարդկանց էլ տեսանք **Խորասանում**: Եկեղեցի կառուցելու համար Թահմազի հատկացրած 1000 թումանը կերել էին, քանի որ ես տեսա չորս պատերը՝ առանց ծածկի:

(77) Այս ճանապարհներով, որ գալիս էինք, *երբ Խորասանն անցանք*²²⁷, մի բարեգործի կառուցած իջևանատունը մնացինք: Քանի որ շրջանն ամայի էր, ապա *շատ է ավերվել*²²⁸: Այն կոչում էին **Զաֆրան խան**²²⁹. ամբողջ իջևանում զաֆրան²³⁰ է բուրում: **Քաղըրգա նավամատույցից**²³¹ մեծ է: Ներսում փողոցներ են, և քանի որ դրանք իրար մման են, ապա ներս մտնողը մոլորվում է: Շատ գեղեցիկ և խնամքով է կառուցված: Ասացին՝ հիմա ավագակների գիշերատեղ է, *մենք էլ մի գիշեր մնացինք*²³²: *Եկանք մի քաղաք և մեկից տեղեկացանք Զաֆրան խանի անվան բացատրության մասին*²³³:

220 Մզկիթներին կից քարե կառույց, որտեղ առկա էր խմելու ջուր: Նաև նշանակում է շատրվանով զբոսավայր:

221 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը մի քիչ այլ ձևով է ներկայացված. «Այդ սեբիլն էլ տեսա, ասացին՝ սրա ծածկն էլ է ոսկի, մենք էլ հավատացինք. հո փորձաքարով ստուգելու հնարավորություն չունեինք»:

222 Մատենադարանի օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Ամուսնացած և ընտանիքի տեր հայ է պահանջել»:

223 Բացի վերոնշյալներից՝ մյուս երկու օրինակում նշված է նաև «եանկազ և հարճավայրիս», որոնց նշանակությունը մեզ հայտնի չէ:

224 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Մերն և լծասայլ է տվել»:

225 Մյուս երկու օրինակում նշված է նաև, որ լծասայլերն էլ կերան, ինչպես նաև, որ հայիոյում էին նրանց և նրանց դավանաբը:

226 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Հարբած մտնում են մզկիթ»:

227 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածը չկա:

228 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Մի քիչ է ավերվել»:

229 Իջևանատուն Սեբգևար քաղաքից 35 կմ արևելք (36.165698, 58.086478):

230 Քրքում:

231 Նավահանգիստ Կ.Պոլսում: Հայտնի է որպես Կոնստանկալիոն, Հովիանոսի, Սոֆիայի նավահանգիստ և Պորտուս Նովուս: Գործել է 6-րդ դարից մինչև օսմանյան շրջանը: Ամբողջությամբ ոչնչացել է 1748 թ. (մոտավոր տեղը՝ 41.004025, 28.969095):

232 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Մենք էլ շատ մեջը չմտանք, իսկույն ճամփա ընկանք»:

233 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Հասնելով մի քաղաք՝ մի աճեմցու հարցրինք այս

Իմաստն ասաց: **Սպահանի** վաճառականների հռչակը նախկինում տարածված էր և՛ **Հնդկաստանում**, և՛ **Սինդում**: Հետո մուլթանցի²³⁴ մի վաճառական **Հնդկաստանում** լսում է, նեղանում, մի քարավան ուղտերով զաֆրան է բեռնում, տալիս է իր ծառային և ասում.

– Սա տա՛ր **Սպահան**, մեկ մարդու մեկ մետաղադրամով վաճառիր:

Ծառան գալիս է **Սպահան**, մի սենյակ է վարձում ու նստում²³⁵: **Սպահանի** վաճառականները գալիս են (78) և ուզում²³⁶: Նա էլ ասում է.

– Ես ամբողջը մեկ մարդու մեկ աքչե մետաղադրամով եմ վաճառում:

Սրանք լսում են և խնդալով հեռանում: Մեկուկես տարի մնում է, հետո աղային լուր է ուղարկում: Աղան էլ ասում է՝ վերցրո՛ւ և **Հնդկաստան** արի՛: Նորից բեռնում է, որ տանի **Հնդկաստան**: Կամաց-կամաց գալիս է և հասնում **Զաֆրան** իջևանատան մոտ: Այս իջևանատուն կառուցող վաճառականն էլ հիմքը փորել էր և շաղախն էր պատրաստում: Վաճառականը հարցնում է.

– Ի՞նչ է բեռը:

– Զաֆրան,– պատասխանում է:

– Որտեղի՞ց ես բերում և ո՞ր ես տանում:

– **Հնդկաստանից** եմ բերել, նորից **Հնդկաստան** եմ տանում:

– Ինչո՞ւ չվաճառեցիր:

– Աղաս ասաց՝ տա՛ր **Սպահան** և մեկ մարդու վաճառիր մեկ աքչե մետաղադրամով: Մեկուկես տարի սպասեցի, այդպիսի մի վաճառական չգտա: Լուր ուղարկեցի աղայիս, նա էլ լուր ուղարկեց՝ վերցրո՛ւ զաֆրանը և արի՛: Ես էլ հիմա վերադառնում եմ: Իջևանատուն կառուցող վաճառականը **Սպահանի** պատիվը չի թողնում և ասում է.

– Բո աղան ահա այսքան վաճառական է ...²³⁷

(79-րդ էջը պարունակող թերթը պոկված է):

Զաֆրան խանի անվան մասին, և պատմեց: Իսկ Վենետիկի օրինակում շարունակելով՝ ասվում է. «Հարցնելով ասաց՝ բուրմունքը չզգացի՞ր: Մենք էլ ասացինք՝ զգացինք, բայց չիմացանք՝ ինչպես է եղել»:

234 Մուլթան (ملتان). քաղաք Պակիստանի Փանջաբ նահանգում (30.187119, 71.485577):

235 Մյուս երկու օրինակում շեղագիր հատվածի փոխարեն նշված է. «Մաքսը տալով՝ մտնում է մի իջևանատուն»:

236 Մյուս երկու օրինակում շարունակելով միտքը՝ գրված է. «Վաճառականները գալիս, հարցնում են.

– Սաֆրանը ծախո՞ւ է:

– Այո՛, ծախո է:

– Ի՞նչ ես ուզում պարձանին:

– Լրիվ առնո՞ւ ես,– ասում է ծառան:

– Ամբողջն ի՞նչ եմ անելու, այդքան ուժ չունեմ: Ինչքան կուզեմ, այդքան կառնեմ,– պատասխանում է վաճառականը:

237 Շարունակությունը և ավարտը տրված են մյուս երկու օրինակներում հետևյալ ձևով. «Սակարկում է, կշեռք բերում և հարցնում, թե ինչ տեսակ փող է ուզում: Ծառան պատասխանում է՝ շախի, որը Ստամբուլի փողերի մեծ մի բան է, հազվագյուտ է, չորս հատը մի աքբասի է: Բոլորը կշռում և թափում է իջևանատան

Բնօրինակը

Շահ Թահմազն ասվը նակլըն սզայ, խտարըմքի թարիֆ էտիմ նե շեքլ օլմասնը, տինլիսագ պիր ազպուչուղ, քի պիզտայ պիր պոյլայ ուսքայ վե ախլի ատամնայ ռաստկելտք քի, քեանտսն Շահ Թահմազն սազանտարլարն պաշիմիշ, հար հանքսի մանլարլարի կիտարքան օտայ օնտան պարապար կեզարմիշ, պիր պեյլայ ալմ ախլիմիշ քի, հեր նե շեքլի էթմակնի թաման պիստ պիթուն սենայ տաֆտար էթմշ գեհնմտայ սախլանմշ, պիզտայ պախտք քի, չօք ըսպաքնան տեար պզտայ եագտք:

Ամայ տահայ օզնտան իլարը Շահ Թահմազն ասվըն նե օլմասնայ, Շահ Թահմազնան պիր ամոնասը վարիմիշ, քի ուշաքլտան պերի հեր նե օլտուքնայ թայ շահ օլմասն օյ նաքլ էտըփ պու ուսթամզայ, իսմինի Թամպուրի Յարութի., օտայ սոյլատը, պզ. եագտքը, շիմտի օլ այլաշան սիսալարմզայ սոյլեաք ազտայ տինլարը: Տունեայ պեյլայ օլմուշ պեյլատայ կիտար:

Պին տօքսան տօկուզ սանմտայ Շահ Ապազ Պաղտատտան խու(2)րուն էլլատը, Օսմանը ուստունայ սաֆար աշղը, օլ վաղտյ. վե օլ գեմանտայ, սուլթան Մուրատմզ. լաշքարն. ալտը, թայ քի **Տիարպաքը** սամթնայ կեալտի, սօնոյ սուլթան Մուրատ փեշքեշ էօլատը, վե պարշտլար, վե օլ **Տիարպաքը** սամթնայ պիր էլաք վարըտը, չօք գօրմիշ, փաքշահ պունլարը ջապա էթտի Շահ Ապասայ, ըշտայ Շահ Ապաստյ. պունլարը քուշուրթի, կաթրտի **Քելաքտյ.** պունլարը սախլատը, օրատայ կալտը., պու Շահ Թեմզ. օլ քուրթլարն էլմանիտի, վե **Տիարպաքը** քուրտը տերլեր, ամա ասլը **քելաքը** տերլեր, եանի քի օրատայ պոյնմըշ խտի:

Շիմտի կելալմ Շահ Թահմազն նակլնայ, պու Շ. Թեմազ. օրուզ սանմտյ. եթիշան վաքթի գեման իֆտիտայ չիֆտնի իթեն, պիր արգուիալը գուիուր էթմշ, **Իսվահանայ** կելիփ արգուիալ էթմշ, իքի սանայ կատար կահ. փեշքեշիլան կելմիշ, փեշքեշըն ալըփ իքթամ էթմշլար, վե օլտուն տեմշլար, վե արգուիալը վերմշլար., մուրազը եերնայ կեթրմամշլար, վե կիսի փեշքաշազիթեն տեյուփ գօվմուշլար: Իքի երլ պեյլայ, իքի երլ պեյլա կելըփ կեթմշ, հեշ սօնու չքմամշ վե արգուիա(3)լըն ալմամշ: Շահ օլտուրու գաման պունաղը արգուիլն. օզիտայ նագլ էթմշ, օզ աքթաֆի տիվան գարիֆլերինայ, վե օլ չենկեթլերնե, օնլարտյ. պու արգուիալ թաքլիթինի պիր օյուն կիպի այտայ պի գաշ քարայ քենտի հուզուրնտե էտերլերիտի, քենտսիսե իշտայ պու կուռումսախլարն իշի կուճի հեֆի պոյլեմիշ տերիտի:

Կելելմ քի պունըն մուրազը հասլ օլմայլի արգուիալընը ալմատքտան սօնոյ տարըլըփ **Խորասան** էթրաֆնտայ խրազլայ վե քեսիմիլղայ պաշլանմշ, ատեն սոյար, վե էօլարի քեմիշ, էօլջույեայ կեչիտ վերմամշ: Վե **Խորասան** խաննայ խաքեր օլմուշ քի, սեմին սնօրնտայ շօյլայ պիր քեսիմի փեյտահ օլմուշ, ատեն սոյուփ վե ատեն օլտուրիօն: Օտայ պիր տահպաշըն էօլալըփ պիր թաքրիպիլեն ալտիլի իլեն ալայ կեթըրպ, խանն նագարնայ կեօթրմուշ, խնտայ. սօրմուշ քի, սանսին ատեն սոյան վե օլտուրեն: Թեահանագղուտյ. ինքար էլլեյմեյիփ, պելի խանն պեհիմ տեմիշ: Խան տեմիշ քի, խուրումսաղ սեն պուլմեզմիսն, քի պուրապուր խան օրուրուր, նե ճիւրահաթիլան պու իշի կեօրուրսն: Պուտայ ճեվապ վերմեթիլի կիպի խան տեմիշքի, վուրուն շունուն պոյնունու: (4) Թահմազղուտայ եալվարտքը, աման աման խանն վուրմայ պենմ պոյնմը, պենի պիր աղը խզմաքնտայ գօշ, վե էսկերիմիլեն թայ գիյամաքայ տեք սանյ. խզմեթ էտեիմ, պենմ մուրտար գանմն աքտրմաղնայ սեպեպ օլմայ: Օլ տիւանտայ էթրաֆնտաքի խանլար վե պեկլերտե եալվարըպ նիալ էթտիլար խանայ, վե տետիլար քի, պեյլայ ատենմ գանընայ կիրմայ, այար օլտուրուրսն., պիր գուն պիր ճենկե սուրուրսն, օրատայ օլուր, ալալըտյ. սանտայ գանըլ օլմասն: Խանտայ Թեմզի. պունլարյ. պաղաշլարըպ, պիր տահպաշնն եաննայ վերտի, պուտայ պու թագրիպ գուրթուլտու: Ասկերի օլտուրսան սօրայ, խաքեր կելտի քի, օպեկ կելմիշ **Խորսան.** քեյոլերինի վուրեօր, քի պեյլալմիշ ատեթի: Խան քի էշիտղի գեման, Թեմեզն. տահպաշնի. թային

շաղախի մեջ, նրա ուզած փողն էլ տալիս է և ասում.

– Գնա՛, տեսածիդ պես տիրոջդ պատմիր:

Ահա թե ինչու է այդ իջևանատան անունը Զաֆերան խան:

էրտի, օգակէրէրինճն ճնկ էքմէյէ, տահպաշի օգ արպախանան վարտի եօգակէլար ուստնայ, օգակէլար ճանկէմիշ, պունլարայ գօռ էքտղի զեման պունլար ամանյ. կէթրլար, սօնուայ Թհմազղոյ. օրոյ. պիր իկիտղ էքմէ, եարալանմշ, փօզղուն վերմշ օգակէլէրի: Վէ պունուն տահպաշըսը կէլրփ խանայ տեմշ քի, խանմ շու ազատ էտթոն օղոու էփ էյիճն մէրտիկ էքտը: (5) Վէ խանտայ հազ էտրփ Թհմզը. տահպաշը էքտի, վէ պէզի պէզի եօգակէլէր. քերյ. վորմայնայ կէլտղի զեման, պունու եօլարըտը, պունտայ վարրփ եուզ աղարտրիտի: Խանտայ պաքտը քի հար եերայ խզմաքնյ. եօլատը, պիրա պէշ եերմայ կեաքրտի, վարայ վարայ պինպաշը էքտի, պաքտի քի չօք սատղանյ. խըզմաքնտայ, կէաքրայ էշիկաղարը էքտի եանի գաքունյ. պաշի: Կունլարն պիր գունունտայ խան քէնտի օտասնտայ քթապ էյիմտէ օքրորիքն, եաննտայ. քիմսէ եօք, Թահմզ. գաքունուլարի չքարսն, կիրսն իշէրի, խանն այաղմայ գաքանան, խանտայ պունայ տեմն, մէտր օղլան, պունտայ տեմն քի պախն էմրիլէն սանն գզն. խսթտիմ, խանտայ հէշ քէթլայ էքմէն, վերտն տեմն: Շիմտի Թահմզղոյու. խանա տամաք օլտու:

Պիր այամտան սօրայ **Քանտարտան** Միրվէյիզ խորուն էլլատի, կեալմիշ **Ֆերաի** արմշ, տահի իլէրի եուրումիշ, **Հերաքը** արմշ, օնտան քայմշ **Խորասանյ**. կէլմիշ, պիր շէյ պաշլարմանմշ, գրյ. պու Թահմազղոյու գայնաքիլան **Խորասան** ասքերիլէն Միրվէյիզի գաշըմշլար: Օլ զեման Միրվէյիզ **Խորասան** խաննայ սօլլանմշ քի, վարման **Խաֆիանը** պաշիմտայ սա. պէնյ. օլ վաքըք եալվարըսնը: Պունլարտայ (6) տահ էքմիշլէր Միրվէյիզի, վէ տեմիշլէր պիլտիլինտէն կալմայ: Օտայ ասքերի չէքիպ **Խալիանի**. արմշ, աման պունուն միրի Մահմուտ. նամիմտէ պիր վէզիր վարմշ, իգիտը. պու էքմշ. (Բ) **սֆիանը** արմշ: Շահ Յուսէնի տուրմուշ՝ օթուգտօրտ ավատը վարիտի, իկիրմիեւտի գլջտան կէշրմշ՝ Շահ Յուսէնյն կեօզ եօլմտայ, սօրայ Շահ Յուսէնիտյ. օլտուրմշ, սօրայ օգի ԺԱ (11) գունտն սօրյ. կապրփ., միրի Մահմուտ շահ օլուփ, օնն եերմտայ օթուրմուշ: Սօնրա միրի Մահմուտ ճունուն կէթրտի՝ տէլի օլուպ, օմուզ պաշնտան թա պիլէյնտէք եերիտի: Շահ Էշրէֆտէ՝ պունուն վէզիրի, պաքտի կեօրտի քի, պունուն իշի պիթմիշ, Մահմուտն. պաշնի քէտի, վէ քեանտի քի շահ օլտը, վէ պու տուրտի արամայեա օլ եեւի շահգատլար, սօնրայ ֆերասաքի լալալարի գաշտլար, ուզազ եերտայ սազլատլար: Պունտան սօնրայ ավղան կէլտի, **Օսմանլը-իլան** ճանկ էքտը, պօզտը պօզտը, նա ուզատլամ պաա լազմ օլան Թհմզղոյն. շահ օլմարտը:

Սօնրայ Թահմազղոյու տեմիշ գայինաքասնայ, պզայ օլուն ֆարգըր քի, պզմ. շահմզ աղվան օլտուրտի, մամլաքաքլար գապք էք(7)տի, պիր վաղտն. սօրյ. կէլր պզիտյ. գաֆտ էտար, վաղըք պու վաղթոր, կալ խախ օնն ուստնայ: Խան ջէվապ էքտի, պզմ. ասքարմզ ազտը, օնն քի չօք, նա՞պ էքմալի: Թահմազղոյու տէտի քի, խանմ ռապմ քի վէրսա չօքնը ազնը պաքմազ վէրըր: Սօնրայ խանտայ Թահմազղոյուտյ. ալտլար **Խորասան** ասքերի, տիշեարի չքտլար, շհար վէ վէ շհար ճնկէ էքտղի զեման ալտլար: Աղվան ասքերի տաղըտըփ կշտլար, թայ կէլտիլար **Խալիան** ուստնյ: Շահ Էշրէֆտէ չքտի պունլար գարշնայ, ճանկ էքտլար, աղվանի տաղըքտը, **Խալիանի** ալտլար: Շահ Յուսէնյն շահգտլուն. պուլտուլար, պիր Թահմազ աղլը վկալատը վարըտի, տիարլար չօք տիլպարիմիշ, օնտօրտ սանայի, կէթրտիլար շահ էքտլար: Թահի քի կօյտիլար՝ շահ օլտու: Օլ զեման Թահմազղոյունուն գայինաքասը քէնտիմէ վէզիր էքտի շահ Թահմազ., վէ վէզիրտէ տամտունը օգ եերնյ. խան էքտի:

Լաքին Միրվէյիզ **Խալիանը** ալտըր զեման պիթուն մայի, խազինէսի չէքիփ **Գանտհարյ**. կեթօրտտու: Միրվէյիզն դույում-ջիպաշը պիր **ճիլիալու** էրմանիտի, պզինան տօտիտի, օյ նազլ էքտի քի քեանիմայիմ էլիմիլէն օյ ալ (8) խաշլարն ուզարնտան, էյեր ալմաս, էյեր եագուտ, էյեր լալ, վէ էյեր գմրոք սօքտում, պիր չուալայ տօլտուրտի տարտի՝ օթուզ պաքման շահ թաշը ճէվալիտի, շահ թաշը տէտիլիմիզ հէր պիր պաքմանը տօրտ պուշըք յօղգայ կէալրմիշ:

Կէլէլիմ քի **Խորսն**. խանը վազիր օլտու, անճաք մալ եօք եալման: Ուստու, ազը պիր մէրտ, վէ իգիտ առեմիտի, պու քի չիչաքլի հալն վէ սէքմատէնն չիչաքլարնը իքի պարմաղիլէ էյէ պիր եերմտէն չքարըմշ քի, կեօյեայ մակալան օլուլմուշ սանը

կեօրան, իշտէ պիր պէլլայ իյիտ առեմիմիշ պու Թհմզղոյն. գայինաքասը: Պու խան պիր գուն տուշունտու, տէտի քի, շահմ մաւանազ վաքտըր, **Օսմանլըիլէն** պօզուշտուք, օյ եանտան գօքումզ վար, **Մօսկօֆտյ**. հէֆի մամլաքարմզի գապք էքմիշ, պզայ պիր սաֆար ալ վէրսայ, աղչայ եօք ասքրյ. վէրալմ, պօլլայ տուրմայիլան օլմազ, ախչասզ իշ կեօրմազ, պէնի էլիլիկէ **Հինտէ** եօլայ, **Հինտ** փատշահնան պիրազմ ախչայ թմզիլէն ալալիմ, կէթրալմ ասքարայ տաղտալմ, վէ տուշմանմզ վիլայէթմզտէն չքարալմ, սօնրայ թարի. պզի. վէրտի խէ, պօքումզի վէրիթիզ: Շահ Թահմազտյ. ճէվապ էքտի քի, փէք կիլզէլ սէն պիլտրսն, ամայ պէն պիր սապի առեմիմիշ, քի սան կիտէրսն եայ վէզիրմ քիմ էտայիմ: (9) Օտայ տէտի, պէնմ տամտուն էյէ:

Կէթրտի Շահ Թահմազ, Թահմազղոյունու տէտի, սէնի վէզիր էքտմ: Օտայ ճէվապ վէրտի քի, պէն թէվաքիլի վազիր օլմամ, պէնն պիր հաթի հիւմայիմ վէր քի քիմասճաք պէնմ իշմայ գարշմասն, քի պէն պիլտիլիմի իշլէիմ: Փէք էյի տէտի Շահ Թահմազ., պիր հաթի հիւմայիմ վէրտի ալէնէ, քանտի պաշնտան պիր տորկան չքարրփ պաշնայ սօքտու, վէ տէտի քի, շիմտէն սօրայ սանի Թահմազղոյու չաղրսնլար: Վէ վէրտիլի հաթի հիւմայիմտէ էօլլա եազտը քի, պէն տախի սանն թիզանտէ օլմազիսէմ, նա հազարաքն վարիսէ պէնն էյէ:

Օլտու Թահմազղոյու վէզիր, վէ գայինաքասը թատարայիմի կեօրտու եօլայ ռազվան էլլատը: Այքի եեւի գօնաք կէթտի, աստան եօլատը, պիր ֆանտան գայինաքասնայ պաշնը կեաքրտի: Պիթուն խանլար վէ պէլլէր պու իշի աղմաքլարը կիլի Թահմազղոյուն. հէֆսիտէ գօքքմաղայ պաշլատըլար: Քէսկիմնէ օլան խանլարտան, վէ պէկարտան հար պիրիսիմէ պիր մըհանայ տուրտի օլտուրտու, եսկի խանլարտան պիրիսի գալմատը, իշէ եարալը պիրտան գըռտը., գալմաղտայ սայմազըտը: Վէ անտէն սօրայ **Աճէմ** տէվաքի աղրնայ աղրփ **Օսմանլիլէն** ճնկ էքտի՝ պօզտու: **Մօսկօֆման** սաֆար աչ.՝ (10) պօզտու-պօզտու **Կիլանտայ**, **Կիլանտյ**.՝ հարնէիյ.:

Եայ պունլար տիարսնզ քի նէ շէքի կէնրիտի, աղչասը եօք, ասկարն մուվանայի ներտան վէրիթիտի: Խաքէր ալրիտի քի պիր աստէմն, պիր քիայ. ախչասը վար, կեաքրքի աղրնան ալրըտի, եուզ ոշ. վէրիթիտի քի պու սանայ եթար, վար պունան կէշիմ: Պէլլալղման գանկնլարը, վէ պազրկեանլար. հաֆի սօլտու, մալարի ալարիմէն ալտը:

Շահ Թահմազ **Օսմանլիլէն** ճանկ էքտըր զեման, պունա պիր խաքէր կեալտի քի նէ տուրեօրսն, աղվան չօք ասքարիլէն **Խորասանայ** կէլիեօր: Թահմազղոյու պունու էլիտղի կիլի, Շահ Թհմզալ տէտի քի, թայ պէն վաքրի աղվանը կէլմէյիմնէ, սազն սան **Օսմանլը**. ճանկ էքմայ, քի պէնտ պարապար պուլունայլմ: Շահ Թահմազ տէտի քի, եա **Օսմանլը** կեալրիսայ պէն տուրա՞յմ մը: Թահմազղոյ. տէտի, թայ պզ. վարմայլմնայ **Օսմանլը** քեանտըր. կէլմէզ, օտա թայ սան կէլմիմնէ պէն **Օսմանլըիլան** ճնկ էքմամ տէտի, վէ ինանտըրտ:

Թահմազղոյ. էղվան ալման **Խորսնը**. իլէաա էքմայայ վարտը, տաղըքտի, գտի, օլտուրտի, թայ քի դայիտիպ կալմասնայ, Շահ Թահմազ. տայ կէղտի **Օսմանլը** ուստունյ., ճանկ էքտի, պօզտի, փէք ճարիզիլք օլտու: Շահ Թահմազ պօզտղի վաքըք, գաշր(11)իքէն, արտան տուշմիշ վէ եօլտայ գալայ գալմշ, **Օսմանլի** տէլուսի պիրիսի վուրմաք իստամշ, **Պաղտատ** վէլիսի Անէտ փաշայ, չէք ալն տօնկուզ տէմիշ, օյ շահտը, սանն նա հատն վար օնա գուրշուն արմաք, ազարլանմշ, ալ. չաքըփ:

Թահմազղոյ. **Խորսնտյ**. տուշմանը ֆաթտտի, կեալտի կեօրտու քի փէք ֆէնայ պօզլմուշտը, եուրակնտայ դարէզ պաղլատը Շահ Թհմզյ.: Կեաքրպ շահը իշկիլէ ալտըտը, եա նատը քի, պունու պիր հիլէյլէն, շունու գալտրում տէլի տուշունտի հար վաքըք: Պիր այամ կէլտիլքտան սօնրայ, պիր հիլայ տիւշունտու՝ Շահը իշկիլիլան հիլայ էտանաք: Չունքի հուքմ, ֆարման ալմտայիտի, կեաքրպ ֆարման եազտը, տաղըքտը **Իրանայ**, օլ սօզ սահապլարը, վէ իշկուզար առեմլարը վարիսայ, օլմալարի, հաֆի իստատը, քի այլն ֆլան գունունյ., հէֆնզի **Խալիանլը**. իստարմ.: Շահ Թահմազտյ. տէտի շահմ., սանիլան թա պէշ գունայ մէժիս դուռալմ, սաֆայէք. թայիմ օլալմ., հէշ միշլիս դալտրմալմ., սաֆայմզ էտլմ., մէտի մուտմ. տուրմալմ., արգուլարիտէ պաքմայալմ վէ գօվալմ, պունտայ պիր իշտը տէտի:

Շահ Թահմազյան, տահայ տուշումնաւոր քի օգնյ. հիլայ էտաճար, չունքի գգկարտաշի Թահմազյան. (12) պոյուկ էվլաւոյ. վերմի՜ խամիխի, պիր քերէ ինանորմշտը, մէյլի վերիպ գապլ վերտը Թահմազյան. հիլանյան.:

Օլ ֆարմանլար գէթողտան սօրայ, շահնան պաշլատլար իչ-կի իչմէ, պէշ պատա. իչարիքան, օն իչտի, վա շահայ իչտարը, թա պէշ գունայ քը. պատայի պօշ քօյմատը, իչկիտան կեօզ աշտրմատը, թայ քի **Գզպաշ** տէվլաթնտէն, նէ գատար խանլար, վէ պէկլար, վէ օլամալար վարիսայ, տէտիի կուն հէփսի կէլիփ ջան օլտուլար: Կեալըփի հէփի **Մայտապաթտայ՝** քի **Բավիան-տատը**, սաֆալը պիր եերտը, պիր կուզ. քեօշկու վարտը, չի-մանգեր մէյտանը, հավասի կուզէ, օրատայ հէփի սափ-սափ տուրտուլար: Օրատայ օլան, տէտիիմզ քօշկտան Թահմազյան. օլ մէյտանյ. չըքըփ, ֆերմանիլեն կէլանլարը հարքաշ եերլի եերնոյ. տուրմուշտուտ, սօրոյ քի, պուլո՞րսնգ. սզի նէ իչին կեաթրտմ, տէտիլար խայր խանմ պիլմէյի: Հիչ թնմայըփ, կիրտի քեօշկուն իչինտ, գունաղլարփ Շահ Թահմազյան, վէ տիշխարը չըարքի, օլ չիմէնգերն ուգերնայ մէտի մուտանմ, գայ ազլը եաթրտը: Կէլեն ատէվերի պաքտուլար քի թաճ պիր եանայ (13), Թուման փաշա գունուշ, ուստու պաշը չըքին., վէ պուլաշը, եաթըփ տուրիեօր չի-մէնգեր ուսանտայ, ըքրաի եթտիլար Շահ Թահմազյան., գրայ փէք ըքրավայիալէ հալիլիլեն կեօրտիլէր: Օլ տէմ Թահմազյան. խանլար., եօլամէլարյ. վէ պէլլէրէ պաշլատը սօյլամայեայ քի, սիզ պու շահիլէն վէլայէր պէճերէնմէփնգ, վէ պու շահիլէն վիլայէթ-տան տուշման չըարճաթնգ, վէ անտէն սօրայ, օլտուլան չօյու-դուլան սզտէ ուսաթ էտէճէթիլի: Օնլարտայ հէշ վերմայըփ տուրույեօրլար: Թահմազյան քէքրար ճէվապ էթտը քի, պէնի տիլէլին սզտ տէրիմ, պույուր խանմ տէտիլէր: Պու պիզմ շահմզ տահա տէլիգանը պիր չօյուկար, պունու հափս էտարիմ, փաթ սզնիլէն պէրապէր չալըշըք, վէ տուշմանլարմզի վիլայէթմզտէն գուարըք, վէ օլ գէմանայ տաք, շահմզն ազլտայ պաշնայ կէլի, կէնէ եերիմէ օթուրտուրու: Պու ճէվապայ հէրքէս ռազի օլուփ, գայիլ օլտուլարը կիպի հէմէն թաղթաւանայ կօյալար Շահ Թահմազյան., եօլատը **Մավզուլի**. շահրնյ.՝ հափս էթտը, վէ քեանտը համշէլարման պիր ատէմ պէլլամայեյ. թայըն էթտի, գայրի ատանայ ինանմատը: Վէ գառնի, չօյուլարը, պիր գունան սօրայ արտարայ եօլատը: (14) Շահ Թահմազյան. ազլը պաշնայ կէլտիքտէ, պինպաշնայ սօրտու քի, պէնի քիմ կեօթրիեօր., պին-պաշը ճէվապ վէրտը քի, տուսազն. շիմ., շահտայ պիլտի պաշ-նայ նէ կէլէճէրնի, հէշ թմատը: Վէ օլ պինպաշը քի շահը պէլլէ-մէյէ թայըն օլմուշտուտ, Թահմազյան. հէմ ազրապասը, հէմ վիլա-յէթիսիլար:

Էօյ ինտի հոքմաթ Թահմազյան. էլնոյ կալտը: Շիմտի պաշլատը **Օսմանլը** իլէն ճէնկ էթմէյէ, վէ պարշտը, վէ եերլատը շիարլարը, քեանտի ռըգասիման **Օսմանլը** վէրէճէր օլտու, վէ **Մօսկօֆնան** ճանկ էթտի՝ **Կիլանան**. չըարտը: Լաքին պազի գալէլերնը՝ ասքերի օլան **Օսմանլը** վերմանաթ խտատը՝ գանճ. պիսաթըն պէրապէր փատիշահ վէրմշ, ամա պգ. վերմէյիզ տէ-տիլար: Թահմազյան. օնլարման ճանկ պաշլատը, փատիշահ-տան քէքրար հաթիմ հիւմայիլէր կեաթրտը, օլ գէման գալէլա-րի պօշալտար:

Թահմազյան. էլչի թէտարիքնտայ օլտու, չէթտի ասքերնի կէթտը **Մուղան** չեօլնայ: **Մուղան** Չօլնոյէ, պիր տօրտ պէշ պին քեանտիմէ մահրէմ **խորասանլը** օլանլարայ տէտի քի, պէն սզ չօյլէ պիր շէյ էտաճայըն, սիզ օյուտ վէրտիլիմ կիպի սօյլէին տէ-տի, վէ օյուտ (15) վէրտի, հար նէ մուրտ. էթտի իսէ, վէ կենա էթ-րաֆու. էրնաֆ եօլամանը, վիզարասնյ., խանլարնայ, պէլլէր-նայ վէ պիր ազտայ սեօզ սահպի. վիլայէթ պայնէլէրնէ ֆերմանլար տաղընըփ խաթէր էտայ կէթտի: Օնլարտայ, եանի էլլըքի մին-վալ եուզրէ, կէլըփ, եուլամասը եուլամայիլէն, խանը խանիլէն, վէ պէլի պէլիլէն օլ **Մուղան** չօլունտայ տուրտուլար սաֆ-սափ: Թահմազյան. տէտի սզի նիչուն չաղրտմ պիլիթսիմի՞զ տէտի, ճէվապ վէրալար քի պիլմէյըք խանմ: Իշտայ տէտի, տուշման-լարնըք վիլայէթաթտան չըարտըմ, շիմտէն սօրայ տիլիթ տի-զէնիլթար պէլլէր, եմմիլիթար, վարն շահմզը չըարն, պէնտէ վի-լայէթմյ. կիտէլիմ, պիր փարշայ ռահաթ էտայիմ: Թահմազյան. նէ շէլլ թալիմ վէրտի, օզաթպալանայ պաշլատար. սիֆտահ ֆէրեատ էթմէյէ, էֆէնտմ. պզի. պրաթպ սան ներայեայ կիտաճէթն, պիզ

շահտայ սանի պիլլերիզ, պիր գայրի շահ պիլմէյիզ, սէնի պիլիլիզ վէ խաթարիզ, շահ տէլի պաշլատլար վէ պատար. ֆարեատը: Հէ-փսիտէ պու ճէվապը էշիտիփ կիպի, օնպին ատէմ տահի թալիպ օլտու: Վէ օլ տուրան եուլամանտան, խանլարն. վէ պէլլտուն. (16) պազլարի տէտիլար քի, հէշ պու օլամա՞ք շէյ մի, շահ տուրտ-իքան հէշ թէվաթալի շահ օլտու՞մ, շահպտէ. օլմաթտան սօն-րա: Թահմազյան. օյ խտէմէյէնլարն ճուղպի. էշիտիպ, լաքին հէշ օյ ատէմէլէրէ, օյ մանլիստէ հիչ պիր շէյ սեօյլամատի, ամայ գարէզի եուրակնտայ սալալատը: Վէ օյ խտէրիզ տիանլարայ սօրտուքի, պէնի խտէրմիսիմի՞զ, պէլի խտէրիզ տէտիլար: Էյ չունքի պէնի խտէրմիսիմիզ, պէնի պիրար սանաթճիք մօրիլիպ վէրիմիզ տէտի: Օյ խտիէնլէրէ հափճիլի, սէնէք վէրտիլար, վէ տուվա, վէ սանա էտրփ, Թահմազյան. քեանտիլէրնէ շահ էթտիլէր: Վէյ օլ խտէյմէյիզ տիանլէրի հէփի գլըջտան գէչրտի: Վէ քեան-տիմէ պիր սիքէ գազտարը, սիքասիմէ եազտի քի.

Միլէյի պէրզէր սալաթիմի ճիհանի շահի շահի շահան Նատըրը քրան սիքասի պուտուր:

Օնտան սօրա, ատնա Նատը Շահ գօյտուրտու: Վէ շահ օլ-տուլու կիպի, օնիքի եաշնտայ պիր գրգ վարտը, օլմայեայ քի էվլանայ վէ խտուրմսաղն պիրիսի գօյնունայ ալայ տէլի պօդ-տու, գրա փէք գրգկանճըտը: Օնտան սօրա կախտի վէ **Մուղան** չեօլնէն, տէտի թալիսի ար(17)գուլանըքը., չէթտի ասքերիմի **Իս-վիան** կէթտի: Վէ **Իսվիան**. կէթտը կիպի, Թահմազյան. շահ օլմաթը **խալիանլըն** պէտուքտէն քիչունկէ կէլլի. պիր պիրիլէ մէշվարաթ պաշլատը: Թահմազյան. քէնտըսիմի շահիլա գապուլ էլլէմէտիլլէրնը աղնատող կիպի, քէնտի պէօյիլ օլունուն գառնն մամասնոյայ պիր մագսնը վարտը, ամասնն գու-ճաղնտան կէթտը թաղտայ չըարտը, վէ քէնտի պիաթ էթտի չօյուլայ, ալըն օփտի: Միզ պուլուրսնգ, պունն վալիտէսի Շահ Թահմազյան. գգգարտաշըտը, ըշտայ շահ գգնտանտը, պէնի խտէմէսիմի՞զ, պու օլտուն շահմզ, պունա սօզունգ նէ տէտի Թահ-մազյան. **խալիանլըյ:** Չօյուն խանմէ սիքէ քեաստարը, չօյուկ օնպէշ այլը, աղլէր անասնէն մամէ խտէր, պու իսէ շահ էթմիշ թաղթա չըարտմշ, վէ պիթուն խանլար, պէլլէրի չաղրըպ, վէ տի-վան գուրուպ տէթր քի, պիլիթմիսիմի՞զ քի շահմզ նէ պուլուրիթր, տիեթր քի տօստմայ տօստ օլն, վէ տուշմէնմէ տուշմէն, հար քիմ մանմ խալմաթմի էյի կեօթրտիսէ, օնլարայ էյի մալաճիպ վէրիլիմ տէթր շահմզ: Մագսուն (18) աղլէր մէմէ խտէր, Թահմազյան. տիվան հալլանայ պու ճէվապի վէրիլ: Պիր քաշ կիւն չօյուկի շահ էթտի, **Իսվիանլըն** իչինտէ նէ գատար քէնտիմէ տալաճի վարիտը, նէ-չայ քի սամսար կիրսա թալուք եուլաման, հէշ պիրի կուրթար-մագնշ, օյլայ կիրտի պու (**Ի**)սփիանն իչինտէ, քեանտանի իս-տայմիանլէրիմտէն պիրիսի ալինտէն գուրթարմատը, օրթալը թէպ թէմիզ էթտը, վէ քեանտի քէքրարտան շահ օլտը:

Շահ օլտուքտան սօրա թէլալ չաղրտը՝ տօրտ կիւն, իփտի-տաթի կիւն չաղրթտը քի, էյէր շահի սօրաթնգ շահ չահիլարտը, իքինճի կունի չաղրթտը՝ շահ գզպաշտը, ուշունջի կունի չաղրթը՝ շահ էրմանիլար, տօրտիմնի կունի՝ շահ եահուտիլար, քեանտի իչուն պու թէլալ չաղրտը շահ: Պէշինճի կունու պիթուն **Իսվիան** էանաֆը չաղրտը տիվան էթտի, տէտի քի, պէն տօրտ կուն թէլալ չաղրթտմ էշի՞թտգ. մի, օնլարտա տէտիլէր, պէլի շահմ էշիթտըք, համա նէ օլտուլունու պուլմէտիք: Թահմազյան. ճէվապ էթտի քի, պէն օնան օթուրու պու թէլալ չաղրթտմ քի...

(19) և (20) *Էջերը չկան. քերթը պոկված է:*

(21)...կիտարսն պիր միւնարայ կիպի միլը եափըլըտը քի գարշնայ նշան էտայ էյլէ կիտէրսն, քի միլըն սաղնա սօլնայ կի-տան. եօլու շաշարսն: Վէ պիր իքիշար միւնարասը գունունան տօլմուշ խանտալարը վար, քի հիչ պէլի տէլի, աթըն ալաղը էյէր օրալարայ պասաճաթ օլսայ դուրթուլմաղը ալահ պիլիթ, չա-պալանտըճայ պաթար կիտար, անըն իչին օյ միլարի եափ-մշլար, էյլա քի ռուգուկարի էստղի գէման դուլլարնյ. թաթ օրթ-լուր:

Օյ իքի շահրն պիր ատէթի վար քի, **Եզտանոյ**. վէ **Քրմանոյ**. տուրէթ եափըպ սաթալար՝ համ խան իչին, համ հայվան: Մուրէթ տուրիլլէրնգ, **Տիարպաթը** գոմզը պէզի կիպի պիր շէյտը, պուտ-մուլըք, աղլըք, կեօզուք՝ հար շէլի եափալար տուրէթ ուստնյ., քի պզտայ ալտը, եա ինսան իչին, եա հայվան իչին, ամա կեօզ եերնայ վարազ տէրլէր, ճամ կիպի պիր շէյ քի կենայ օյ գունտան

չքար, օյ սիւրբէք գալլոր, օյ քի խան. վա հայկան գէյսա, տահայ եօլտայ սըլաթը. չաքմասգիմիշ:

Նատր Շահ օրոտուտ պուրտան կէշանտայ պիր քէսկին բուզկար ասմիշ, պալքետ. պին քէսաթ մալ գալմշ, քէանտիլարն մաղմայ, գօրգուտան տահա արամամշլար, քի օլմիայ խանտարարայ պաթախ:

(22) Շուրուտայ պիլմէլի քի, պալքի քէօյլքն վարմատան եօլտայ գալտն, պիր եէրա սափանմասն, եայ իլան քի եօլ ուզէրինտ գօնաղ էտանքսն: Վէ օրատայ ախշամնան պիր տաղ կէօրուրսն՝ սաղմտայ, սապահի գալիս պաքարսն քի, օլ տաղ քի աղշամ սաղտախի, սիար սօլտատր, բուզկար կէշմիշ: Պուրման փէք մուշկուլ օլոր ատնմն հալի, այար օյ կուլլար օլմասայ, գրա բուզկար օյ գուրմո գալտրըրտայ օրատայ կիպի եղար, ըշտա գուր տարեասը իշին պու գատարմայ քէֆեթ օլայ:

Սօնրա **Քրմանան** վարտը, տօրտ կիւնէ թաք եէրիշտը **Փալանկայ**: Չալօղլու Ռուստամն ըլքն կէօրտուր քի, Շահ Նատր **Փալանկն** խանըղը վէրմիշ օլ խանյ., քի Ռուստամն սօյման խի, ապի օրանն խանմիշ, պիզի աղմն իզրամ էթտի, քէանտախ պիր ախր պաշլը իլիտ խի, ուզմն. պօյլի, կարա գաշլի, գարա կէօզլի: Օյ ճէսաթն, օյ պօյտն, վէ օյ կէմիքնտ ատնմն չօրտուր **Ռումէլիտէ**, անճագ օյ կէօզտն իման կէօրմէտն: Ջրա պիր կէօզու ինէկ կէօզու. ուշ կատար վարըր, էօյլէ (23) անլիասն քի, պէն ազ սօյլէտն, չօք սօյլէտն: Հէմ ուշ եաշնտայ պիր էրքէք չօչուրու վարըր, քի օն իքի եաշնտայ չօչուրայ կատր. թաղմիմն օլումուրուտու: Կէօզլէրիտն պապասնըն կէօզլարման պօյիք կէլտի պէնէ չօչուկլուղնէ կէօրէ: Կէլէլմն քի, պու սամթն եօլարը **Քրմանան** թա **Սիսթանյ.** տաք հէփի չեօլտուր, ֆարսնա՝ կիւրախի եապան, քիւրքչայ՝ դալիպէ կիւլիպի եապան տէրլէր: Ուշ գուն ալանտը, սօրա գալքտը ալքի գօնաթ կէտը **Սիստանայ**, քի օնմանտայ օն գօնաթը **Գանտհարայ**:

Վար հասըլ, չօք ուզաթմալմ, **Գանտհարյ.** վարտը, տախիլ օլտուր, չօք իզգէթ իզրամ էթտի Թահմագուլու, վա Նատր, հէմ իզան գագի ասքէրի Ապտուլահ էֆէնտի գաթուշարիֆտն, վէ **Մօսկով** Սալէ էֆէնտիտն պիլէիտիլէր: Լաքին կէլէն փաշայ փատիշահն պէօտը միարխօռտուր տէլի, Նատր Շահ խաբէրին պիգտայ տէտը: Փաշայը թէրմուպէ էթմագ իշին, էյլէ պիր աթ թաթարիք էթմիշ քի, տիզկինին իքիշար թարաֆնտան, իքիշար ատան տուրմուշ, շահ քալքայէօր, էօյլն վարանը գափար, արտն վարանը (24) թափար, եանըն վարանը չաքար, պէլլայ պէթ հուլու պիր հայկան: Պիր կիւն Թահմագուլ. փաշայը չադրտը վէ տէտի քի, պէնմ պիր աթմ վար, հէշ պէլէնմիթօրում, կէթիւրիլնէ շուրմա պիմնտ պարնէ շաքնէ արտը: Կէթիւրախիլէր աթը, մագլ էթտիլմ կիպի պէթ պիր հուլու հայկան, հէշ պիր եէրտն տուրմագ: Աղմատը Մուստաֆայ փաշայ Նատր Շին. մագուտատընը. «Ալահ ազմիշան **Օսմանլի** տէլվէթինէ գէվալ վէրմէն, տուշմանը տախի տօտ էլլան»:¹ Դալվաթ գայրէթնի ալա ալտը՝ մաշալահն պօյուտայ ուզմն, պիմիմիլիլտն վարմշ: Եօթէ եաննտն, աթ ափլը ափի կէգիլիլէն վահ գալքմաթաթ, վա պիթուն Նատր Շահն թիմալարը սէյր էթմէյէ, նէ շէթը պիմանը. տէլի, հէփի թաաճիպտն գալմշլարըր տախի, աթա իքի ատն գալարաթ շաթիմնէ կէթիւրիտն, այագի եուզանկի գօյանտ. պիր սշրատը, հէշ թմատը պասան վաղըթ պիմտի աթայ, օլ վագըթ Թահմագուլ., վէ պիթուն թիմալը շաշլար, պէլլէ պիմիմի օլուր մու տունեստայ տէլի, մէթիլմի չօք էթտար, արտայ շաշտը, վէ նէշայ օղրա(25)տղըն պուլմատը, հանի օյ խուլի սշրիան աթ, քէտի կիպի օլտը, աթը պիր իքի տախակար. օյմաթը, վէ անը. աշաղայ: Տէտի Նատր Շ., մաշալահն փաշայ, փաթիշահն չօրէլիմի եիէրսն, սանա հալալ օլմն: Վէ պու սէլլի պգ. կէօզմիլան կէօրտը, ալիանտուլուհահ քի շահ տէտիկի օլմատը: Վէ պիր գաշ գունտան սօնրա, Ստաֆյ. փաշայ հազրէթլէրն իշին կէօրուր **Ռումուշայ** եուզ տուրտու, պգտայ գալքը շահ եաննայ՝ սագանուրլիլէն:

Պուրատայ, Թիմզն. հիլայիլէն **Գանտըհարը**, վա **Պալան** ալմասնի սօյլէլմ: Կէաթըրը **Գանտըհարն** չար աթրաֆը դուլա եափտարը, տօրտ եանը գափատը, քի տշեարիէ պիր քիմնէ չքման տէլի, Սիլազիլի խան թալիմն էթըր ուստունէ, օզի վարտը **Պալխայ** պիր ալ օթուրտու, հար մա հիլայ էթըր, չարա պուլմատը, կէաթըրիլ լաղմ վուրտու թայ գալանն գուլանն ալքնայ,

պարտը տօրտի, ֆիթիլ գօյտու թայ լաղմն աղգնայ, եուրուշ էթտիլէր գալայ ուստնյ., օլ թարաֆտն թանմն թվանքիլար, օլ դուլայ տօլտուլար, ճանկ էթտար, ֆիթիլ քի աթտար, պարտաթայ եէրիշտիլ գէման, պու (26) գուլա արլուր., իշինտէթի ճանկիլէր հէփի օլտու, Թահմագուլու սօլտան գալայէյ. կիրտի, **Պալխ** շահը կէլք տուշտը ալաղմէ, քի ռիայի ալահայ պաղշլայ, պէնի սէն պիլիթսն՝ սանն տուսաղմն., պէլլա տիան վաղըթ, տէտի պալիքալահ, քի սանի գօյտուն ռիայի ռիմայ էթմն, սանատ. գէվալ էօք, աման խաշլղ իսթէրիմ, տահայ պուլմատըր նէշա պին քէսայ ալտը, **Պալխի** շահն պօլիկ օլտու թիքտի խան, օզմանտա պիր քէաթիտայ կիպի գօյտու, ալտը **Պալխ** շահը օզիլան պարապար կէաթրտի **Գանտհարյ.**:

Պու **Պալխ** շահը պիր կէլմն ատնմիտի, դիլպար լէնճէ, գրմըր եուզու, գամէթ գալայ, եուլամէտն պէրապէր պիր քէօսէմ թրեաթ ատնմիտի: Չքարթուլար Նատր Շ. եուզմ., շահ տէտի քի, հէր պիրիմգ պիր իքի շիւր. գապթ էթմիշանգ, շահ տէլի թապանքսն: Գատիշահ տէմաթ **Իրան** շահը, **Ռումում** շահը, **Հէնտ** շահը, վէ **Մօսկով** ֆռանկայ եաքշը, քի տուշման պիր իքի պէշ շիարի գափտ էթսայ, հիշ հաճաթի տէլլ: **Պալխ** շահը տէտի, շահմ պիզէ եօզպէկ տանա-տէն մագսէտ շու քի, հէր պիրիմի(27)զին ըլքը պիրէր իքիշէր շահըր գաֆտ էթմշ, փատիշահմ տէր: Նատր Շահ կիլտու, տէտի քի, գուգալ ամայ պէլլայ իշլէր էլի տէլի սգա: Վէ պիր գաշ գուն իքրամ, իզեթ էթտը, խալաթատը, եօլատը **Պալխ.**՝ կէնայ խանըղմա:

Պունան սօրա, **Գանտհարն** ալմասնը սօյլէլմ, գօր մա հիլէլէն ալտը, օն սաքըզ ալտայ անճագ ալտը: **Գանտհ.** տէտիլէր լաշըն գայեայ, մուլալիլէր եուքսէթ, գայէթ ուզմն պիր պէօյուր տաղտը, եարըսնայ կատար գալայ չափուրմիշլէր, վէ եարսիտն տշխարի քալմշ, քի լաշին գայեատը, պիր գօր քուստը էօք, օյ չէփիւրմայիտն ալթմիշ պին ատան անճագ պէճարըր վարըշըն պէտաննըր էթրաֆնը, պէօյլէ պիր պօյիք գալտը: Գուլալարն տիպիմէն քի պարար իսէն եուքարի պուրմուն տիշէր պաշնտն., էյլէ իսթէթտի, իշինէ գունպարայ աթարլարտի, չօչուրար օյունն օյմար հէշ հաճէթլէրին տէլիտի:

Պիր վաքթայ Ջմրուր մամիմնտ պիր շահ կէլմիշ. «Գէօպէ Եսթաֆիլի ուլլահ», թարըր. տափար էթմիշ, ջափայիլէրի տէլտրմիշ, աստղալանն հափի թէլարնայ տուզմիշ: Ջիւրմուր (28) շահ տէմայրն, ասըր պուրտը, **Գանտհարն** իշինտէ ճէնէթ ճիանմն եափմշ, մալիտն չօթմիշ, **գանտհարը** պգի. սեօյլէտի պու մագլը:

Գանտհարյ. պիր սարսի եէրտը, լաքին գզպաշ շահլէրն վագթնտ, **Ուլախ Պուլտան** պէլլէրի կիպի **Կիւրճու** խանլարնայ մանտայ վէրիլէրիմիշ **գանտըհարը**, Միւրվէիզ վաքթնտնէն չունի **Կուրճու** խանը վարըրը՝ Միւրվէիզ վաքթնտայ: Եայ Միւրվէիզ նէ շէթիլ խուրում էթտի տէրսն, օլ վագթ **Կիւրճի** պէլի պիր ահիլ գէֆգ պիր ատնմիմիշ, վարըր **Գանտհարը** քէօյլէրնտն պիր իքի ուշ գուն գէֆգ էտէր, վէ պատէհու մաշալալարիլէ կէլի **Գանտհարայ** կիրարիմիշ, պունն հէր գէման սէֆարը պու իմիշ: Մուրվէիզտն, օլ վիլայէթն պէճարըր պիրիսիլիմիշ, քէանտիմն վաֆիր աղվան ույտումշ, եուզ ալի թանը. օզմայ դօլ դայրմշ, մաշվարաթ էթմիշլէր քի, **Կուրճի** խանը պէլլա գալգայ կէթտի գէման, գէմա **Գանտըհարայ** կիտարիլէն, պատուն վէրըրգ, խանը եօլտուրուրըգ, ատաննի գուրըգ, **Գանտհարը** գաֆտ էտարգ: Վէ իթտիֆարլան էթմիշլար:

(29) և (30) *Էջերը չկան. թերթը պոկված է:*

(31) ...հա հէշ գուտըր գօմագլար: Պիր գէման պէօյլէ չաշտլար, իքի թարաֆտանտայ պաքտար քի, իլանի պուլմատար: Թահմագուլ. ասքէրի թէմպիլի էթտի քի, չարըրլար կէլին, վէ սապահատաթ գալէլի տօյիլալ աշտըտան սօրա, գալէնն երքըր թարաֆնտան եուրուշ էտարըգ, պիրեօլ գալէնն ինչինէ կիրսէթ, թէգ արըզ գալէլի: Պու թէմպիլի իլաղէ, ասքէր տէ հազըր օլտու, պաշլալար գալէլի տէօկմէլէ, վէ թարաֆնը երքտար, եուրուշ էթտիլար, մակար իշէրիտն աղվանլար թատարիքտայ իմիշլէր, պիրուն պատան ուստլէրիմն թաշ երզմշլար, հար պիր թաշ եուզ յօղկայ կէլի: Գըզպաշ ասքէրի օյ տիք տաղըն եարըսնա չքտիլի կիպի, իշէրիտն աղվանլար. օյ թաշլար եուլարլատար աշաղա, ալահ կօստարմասն, տաղ տէտիքմ լաշին դայեստար., թաշլար պաշաղայ հափալանտը, գուրը, հար պիր թաշ օն տաշ օլտու, հար պիր թաշ օն ատնմ գուրը, օնիտն եարալանտի, պաքտը քի

պու ասքեր պէօյէ բօփարլատը աշաղայ, պաս տիարսն պիր գորբոյվզ., օյ գալէն տիպի թօրփաղ տէյիլ քի թաշ (32) պաթայ, լաչին դայեայտը, թաշ տուշանտայ հավալանը, տուշար օն թաշ օյր, օյ սապապտան օյ դարթար գրգուն գզլպաշայ: Օյ գին թայ աղշամայ անճաք լէ վա եարալի տէշըտը օրտուեայ, օյ կիմն ալանատը գալէյի, վէ պաշլատը հիլէ տիշինմէյէ, գալէնըն իշինէ էլի իրսալ էլլատը, քի Հուսէյն խան կեալսն պէնէ պուլուշսն, էլիմտէն կէտիլի կատար օնայ իքրամ էտարիմ, վէ հիշ գարարմ եօք, ատէնլէրիմն տալիս վարիմնէ ռազամ էօլարմ, անտշարթ էտալիմ գարարմ տօգանմայաճաղը իշին, եօքսայ իքի մուսուրմանը պիրի պիրիմէն տուշիւրմէք լայեգ տէյիլտը, վէ տուլտում քի գատնգ զախրանգ տէ չօքիմիշ, ուշ տօրտ սենալք գատար վարմշ: Էյ ինտի Թհմզգլ. կիտըր տերսիմիգ, կիտէնլէրտէն տէյիլիմ, վէ օնպէշ իլատաք պաքլարմ, թայ պու գալէյի ալմայիմցէ կիտամամ, տէյի խաքեր էօլատը իշէրիէ: Օնլարտայ հէփ պիր երտա կէմիշլէր, քիմի մագուլ, քիմի ֆէնա կեօրմուշ պու սիւգու: Վարհալ տէմիշլէր քի, Թհմզգլ. ռաղամ եազսն, օգ (33) մօհրուր իշինմէն օլսն, պգէ գարար տօգունմայաճաղնայ ետմին էքսն, պգտա ինմանամ տայ էօյլէճէ վարըրմըգ տէտիլէր, վէ էլի պու խաքերի կաթրտի: Թահմզգլ. տէտի քի փէք մաղուլ, ռազամ եազսն տէյի ամր էքտը, վէ ռաղամ եազտը, ետմին էքտի Յուսէն խանայ, խանլարայ, վէ պէկլէր, վէ պիթուն գալատայ օլանլարայ մինպատ գարարմ տօգանմաք տէյի եազտը, վէ էօլատը: Օնլարտայ օգուտուլար, վէ պաքլար, պէգէնտիլար, վէ տէտիլար քի, Թահմազգուլունմ խաք փայիմնէ կիտարըգ: Սապալ օլտուքտայ Յուսէն խան ախր փէշէշիլան, պէլլարման, վէ ուլամասիլէն կեալտի Նատրմ խաք փայրմյ.: Թահմզգլ. Յուսէյն խանյ. գաֆտան կէտրտի, աֆէրիմ պարիքալահ տէտի, վէ պէկլարմատայ. խաք կէտրըպ իգրամ էքտը: Շինտէն սօրայ պէնէ խզմաթմտայ օլն տէփի, այտայ էյիքիշլար դշ. օլօֆայ պաղալտը: Օնլարտայ էֆէնմտ տէտիլէր, սէնի ճան պաշիլան գուլուք էտարըգ, **Գանտըհարը** թէպիմ էքտլար Նատրյ.: Վէ Յուսէյն խանայ պիր գաշ գունտան սօրայ տէտի քի, սէնի շահրմզայ էօլիխաճաղմ, խան տէտի քի, էֆէնտիմ նէ իշին: Թհմզգլ. (34) տէտի, շահմզ ռազամ եազքի պզայ, վէ պուլուրմշ քի, Մուրէյիգ օղլու Յուսէն խանը էշիտմ, քի **Գանտըհարը** սգէ թապիմ էքմշ, վէ եաննգայ կէմիշ, մասըլ ատէմտը կեօրէիմ տէմիշ, օնին իշին կեօնտարայճէյրմ տէտի: Հուսէյն խան տէտի, էֆէնտմ աճէպ պզա գարարը տօգնմաք մը: Թահմզգլ. տէտի, հիշ գօրքմայ սան օնուն սանա գարարը տօգունմաք: Էօլատը Հիւսէյն խանը **Սավգուվար** շէիրմայ, շահ Թահմազն եաննէ, վէ պիր գաշ եուգ ասքեր պիլապիմնէ գօլտու, վէ արտնտայ պիր ռաղամ էօլատը, քի սանա Միւրվէյիգ օղլու Հուսէյնի էօլատըմ, սանի(ն) փէտէրի վէ գարտաշլարընի օլտուրէն վէ պիթուն վալայաթի խաքայ էտէն պունուն պապասիտի, ինտի սէնտէ օնլարն հայիֆի պունան ալասն եազտը, վէ էօլատը: Շահ Թհմզգլ. էլիմն Թհմազգուլունմ քեահատի կիրտի կիպի օգիտի, տէտի, պան մէլէյիմ Մուրէյիգ օղլու Հուսէն խանը, քեանտսի պէնէ հափս էքմշ, վիլայէթմի ալմիշ, հուքմ, հուքմաթմի քեանտի էտիէօր, պիր տա տիմ(35)սիգլէր իւգէրմն մուպաշը թայրմ էքմիշ, հափստայ ֆաքրըք շաքիէօրըմ, սեօզմ կէշմիէօր, քեանտիտ պիր Միւրվէյիգ կիպի գալըմ, գալմ պանայ Միւրվէյիգն օղլունու կեօաքի պիր շիքար էօլայէօր: Իստար քի պանայ պիր էլիլիկ էքսն, պէնի պու հափստան գուրթարսն, շահիք քեանտմն օլսն: Պէնէ պիր եր կեօտէրսն, վարայրմ օղլու, ուշաղմիլէն պիր գուռու էքմէք էէյիմ, շուքը էտէյիմ ալահայ, պանայ թայիմ էքտիի քեաֆիլիլէրմն եուգունը կեօրմէյիմ տէյի, ճէվապ էքտը շահ Թահմազ Թհմզգլունյ. չափարմայ: Չափար Թհմզգլուն. կէմէտէ, Յուսէն խան եթիշտը Շահ Թհմզգլ., կեօթուրտուլար հուգուրունայ, քիմտը պու տէտի, տէտիլէր շահն Միւրվէյիգ օղլուտուր, պուլտը քի Թահմազգլուն. Էօլատըլ ատէմտը, գօվու վէրտի, հէշ պիր շէյ սեօյլէմէտէն, Հիւսէյն խան տշխարը չքտղի կիպի, ալանտան սիքարիշ էքմիշ Թահմազգլի. քի, շահ Թհմզ. Էօլտուրմէգ իտէ, պիր իքի սահաթըք էօլ ուգատնգ, սգ. օլտուրուգ, վէ տէտիի կիպի օլտուրտուլար Հիւսէն խանը: Պու չափար Շահ Թհմզգլ. սօլլատիի, վարքի Թհմզգլունայ. տէտի, էշտան վաքտի (36) եուրակնոյ. դարազ պաղալտը:

Կէլէիմ քի Թհմզգլ. **Գանտհարը** ալտըտան սօրայ, գարշսնյ. պիր տուգ եր վար, քէնտի պիր **Գանտհար** եափմիշտը,

Գանտհարն. հաղըն պօշարտը, հէրքէշէ եր պաղշլատը, օրայեայ տօլտուրտու, վէ էսկի **Գանտհարը** տիպտուգ էօյլէ եքքտը քի, աճէպ ալանտան գալէ, էվէր, վէ շիար վարմըրա, պէլիսգ էքտի, վէ իշինտէքի օլան մալը. ըրգզը պտի, միգամ վէրտի, վէ սօրա քենտի ասքերնի չէտի **Հիմտէ** տօղլու եուգ տուրտու:

Թահմազգուլու **Գանտհարն** միգամի վէրտըտան սօրայ **Հիմտէ.** կէթմայէ. մուրգ. էլլտը., իփտիտայ չարտի ասքարնի **Քէլաթյ.** վարտը: **Քէլաթ** տէտիկմ այնի **Քեարքուտ** կիպի պիր մէմլէքէթը, այար գալասը, այէր հավասը, էյէր մէմլէքէթի պիրտը: Պիր տաղն թափէսնտէտը, օն պին աղվանը վարտը, Թհմզգլուն. եուրիշ պուլուրտը, օն պինիտէ գալատան տշխարը չքտլար, ճանկ էքտիլէր, գուրշունլարը թիւքէնտի, գլըճ էքտիլար, գիլըրարի փարէլանտը, թուֆանկ գօնտաղի իլէն ճէնկ էքտիլէր, գօնտաղլարը փարէլանտի, թաշ իլէն տեօշուտիլէր, հէշ ճէնկտէն եուգ (37) չափուրմատլար, թայ քիմ հեփիմի օյ ճանկտայ հէլլաք օլտուլար: Ամա գզլպաշտանայ. չօք աւտն օլտու, օն պին աղվան ասքերնտէն նէ պիրիսի գաշտը, նէ եէսիր տիւշտու, հափսի գուլտի, պիւնտու. պէլլա պուլանտ: **Քէլաթն** գալէսն եքքտը, երիլէն եէքսան էքտը, վէ օլ աղվան ասքէրն պիրիսիմն գուռունայ գաֆասնի կեօրտմ, թէփէսն օլտմ՝ իքի գարըշիտի:

Չքտը օրատան **Մահմուտի Ղազմէվէշ** վարտը, վէ պունլար գարշի գօմատիլէր, հէման ռայվէրտիլէր, **Մահմուտի Ղազմէվիլինի** թիւրպէսիմն գիարաթյ. կէթտը:

Օնտան գալքտը **Քեապիլէ** վարտը, պիր չափը էօլատը, օղլունը իստէտի, մուհասէրէ էքտը: **Քեապիլտէն** հէշ քիմսէ գարշլամատը Թհմզգլունյ., եէտի սաքիգ կուն օթուրտուք, սաս սատայ եօք: Թհմզ. խայալ էքտի, աճէպ պու **քեապիլիլէրն** հիլալարի՝ մի վար տէյի, օնլար իշէրիտէ օթուրույէթ, պըգ տըշխարտայ: **Քեապիլն** օյիմնի պաղ, պաղաշտը, փէք գիատէսիլէն աղանք, գայէթ գիատէսիլէն միֆէրիի պիր եր, վէ օնն իշինտէտը **Քեապիլ** շահրի, հէշ աղաջըտան կեօրմմաք: Պաշլարտը Թհմզ. աղանլարը գտըր, վէ գալէյի պիր ագ եր մէլտանյ. չքտի քի, օրատան կեօ(38)րիւնրիտի., գալէնն գարշսնտայ. պիր գաշ էվ վարտը, եաքտըր, վա եքքտըր, վէ իշէրիտէն խաքեր կեալտը քի, եարնքի կիւն ճէնկմզ վարտը: Տօրտ եուգ մօլթանը իշէրիտէն տալ, գլըճ եազմշլար իյիքմի պէշլար դըշայ., Թահմազգլ. թատարիքտէ, վէ պունլար էրթէսի կիւնի պէնկէլիլը, վէ չրայը իշմէլէր, տալ, գլըճ, գալգան ալէրիմտայ եայեն գալայ գաթուսունու աշտլար, տշլարը օղրատլար: Թահմզգլ. արի ճէնկշիսի գաշմաք վէրտը, պունլար տօրտեուգիտէ եայեան տուշտիլէր էնքսասիմնէ, աղանքտան մէլտանյ. չքարտլար, վէ գզլպաշլար օլ գատար գաշմաք վէրտլար քի, թայ օյ ֆաքը սաթիսօշ, վա շաշկն մուրթանիլէրն շէիրիլէրնտէն ուգատըպ, օլ սահաթ տեօնէկ չալտլէր, տօրտ եուգունիտէ տէրտիլէր տէվշուրտլէր, օլ մուլթանլարտն. իքի թանէսի տուտուպ կեթալար, իշէրիտէ օլան իշլէրի խաքար ալտը տէտիլէր: Նէյնարսն շիարի թասիմ էքտիլէր Թհմզգլ.: Տօրտու քի, հանի՝ պու շահրն խանը, մէյէր պու շահրի թասիմ էտան խանըն քեաթիտուտաթիմիշ: Տէտիլէր քի, շահն **Ճէլալապաթայ** գաշտը, վէ Թհմզ. եէտի ատմն (39) էլի էտըպ էօլատը, կէլսն տէյի, վարտըլարը կիպի օնա իգրամ էտարմ: **Քեապիլ** խանը պու էլիլէրն ալթսն օլտուրտու, պիրիսիմն տէ պունուն, քուլաղնի քեաստի, էօյլէ էօլատը:

Թահմազգուլունայ պիր տարգնըք կեալտի: Օլ սահաթ, օղլուն. քի չափար էօլամըշտը արտսնայ, կեալտը փէտէրնյ. պունուլտու., օղլու կեօրանտայ չքարտը էշքարայեայ տէտի, օղլու պէն **Հիմտէ** կիտիէօրում, սէնին իլէն պուրանքտայ պարապէր գալըր հասքէթմի տօյայրմ, վէ էօյլէ կիտիմն **Հիմտէ** տէտի: Տուշտի պօյնմյ., իքի եուգնը օփտի, վէ ալտը օղլունու քօլպօյըն օլուպ հէրէմիմէ կիրտը: Արթը կզլին հար նէ տէտի, նէ կէլտը մապէնլարման, օնը քիմսէ պուլմատը: Մէյէր տէմն քի, օլ հարթմտէ օղլունէ տէփի քի, գալ իտրսն շահ Թհմզգլ., գաննը օղլունը հափի օլտուր քի, մէլտան ինան սօրայ սանա գալսն, պէն **Հիմտէ** կիտէրմ, կեաթի տօնմակմ նմալմար.: Մանան սօրայ օյմնէ սանայ տօշակ տափասի: Վէ էյէր օղլունը սօրարսն նէ՝ իշ ուստնէ գօյտու, պէլլար պէկի, վիլայէթ մաղալը էքտը՝ օթուպիմն ասքէրիմնէ վիլայէթիլէր կեազսն միգամ վէրսն, էշքարտը պու ի(40)տի: Կզլին սօգուտէ ախլմզ պէլլա քեաստը քի, սքքարշ էքտը շահ Թհմզգլ. օլտուրյ., ինատըպ պիր հարըրիտը:

Գանտհար ուսումն., քի եուրուշ կիտանայ., քի օնլար քաշ-լան գզլապաշը չօք գոտլար, օյ ինստ սագլատը, **Գանտիք**. իյիր-միպէշ պին ատնէ կեօթորտու, մալաջպի եյիրմիար դշ. ալընայ, պու **Պարզ** գալալար քի ալտը, հար նէ տօյուշ, քի օլտու **գանտիքը**. իրալը սալտը, օյպիրիլէր կեարիտան մասաղի թայըն էթտը, եուզ տօնտարանը օլտուրիտի., պէլլայ էքմայինան հաֆի թուքաթը, **գանտիքը** պիրիսինէն սուվալ էթտմ, **Թիմզ**. **Հնտտն Իրանյ**. կէլանտէ տէտի քի, պիզըմ ասքըմզ. իյիրմիպէշ-մզինտն ուշ պին օլսաք թաշ չաթլար:

Պիրտէ հանգսի մնէլէթը, քի ալըրտը, օզնէն պիր քեաթ-խոտյ. վախան օրատայ թիքարըտը, կէչարըտը, քի գախարաթ հէր մնէլէթտնէ կէլէխո:

Օղլու գախար եուզ տութտու **Իրանայ**: Թահմագզլայ. աս-քէրի չէթոի, **Ճէլալապաթ** ուստունէ վարտը, **Ճէլալապտ**. տէտղն պիր ասը եթրիմիշ, հար նէ հիլէլիլէն **Ճէլալապաթը** ալտը, օլ խա-նը էլէ կեաթըտը, վէ օլ խանը գազանտայ գայնաթը, վէ օլ շիարը (41) հաֆի գլընտան կէրտի, թայ քի քէլսիլիլէն քէտիսի, վէ պիթին օլ վիլալէթի արէշէ վուրտու, պէլլէ երքտը քի, տիարան հէշ ալմանէն պուրատյ. վիլալէթ եօթմիշ, պէլլէ էթտը քի, հիշ եթրի-տէ պէլի տէլիլիտի, կէօրանլար թաճըլ քալտլէր, աճպայ. պու-րատյիմիշ. **Ճէլալապաթը** մանամէթտը:

Լաքին սիզէ պիր աճպիպ շէլ մագլ էտէիմ, ֆիքըմզտան չքտի քի, եթրիմտէ տիայտը: Պու **Քեապիլ** շահրն իչինտէ օն ալըր թօփ վարտը, **Թէմուրի** Լէնկ քեանտի տեօթտուրմիշտի, էօյլէ տիլար., էօյլէ մէվզուն, էօյլէ կիզէլ եօթտի, պիթուն ուստլէրի ռումի քալիմիլէն օյմայ, էօյլէ սանրսն քի, հէնիզ տօթտուրմշ, սաֆի թունտն տեօթմէ, հէր պիրիսինին պօյը 15 օնալըր արշըն վարտի, պիզտէ հէր գուն սէլրնէ կիտարըտը: Պու թօփլարն պիրիսինի, չօք մուրտ. էթմիշէր **Քեապուլը** ատնմէրի, գալեայ չքարսնէր, **Թիմզ**. ասքըրնէ արսնլար, ֆանտնը պուլմամշլար: Մուրատ էթըր **Թիմզ**լ., քի **Իրանյ**. կօթուրէ, օտայ մունըրնը պուլմատը, լա իլան գալտը, հէփսինիտէ օրատայ փարէմ-փարէմ էթըր, գայրի ուֆաթ թօփ տեօթտուրտը գօրքուսունտան, գրա տահի իչէրիէ կէտանայիտի, օյմայեայ քի օլ աճպիպ թօփլար-նան քէնտանայ պիր օյին աշնլար:

Վէ պու **Ճէլալապաթ** շահրն եթրիլիլէն եթ(42)սան էլլա-տիքտան սօրայ, **Խաթըր** պօղագնէ կէթըր, վէ պօղագն օյ պաշ-նան, օյ պիր պաշատաթ էյիրմիտօրտ սահաթ չէթըրտը: Պօ-ղագն օյ պիր պաշատայ Նասըր ասըր **Փէշավուր** խանը ասքէրի-նի չէթմիշ պէթլէրիտի:

Կէլէլիմ քի **Թահմագզլ.** օղլու քի մայիպ վէ պէլլէր պէկի օլտու, եուզ տութտու **Իրանայ**, վարտը միզամ վէրայ, վա Շահ **Թիմզ**. օլտուրտու.:

Նագլ էտէլիմ, **Թիմզ**. քի **Հինտն** տօնտը **Իրանայ**, պանտայ ըաղամ ալտմ եուզ տութտմ. **Բունէ**: Կալտմ **Սափզուվար** շէրնէ, քի Շահ **Թիմզ**. օրտյ. տուսաղ էթըր, վայ օլտուրմաղըր պիլմէգի-տըք, պի գաշ գուն թօթուրտ օրատայ, պիր Միրզա Ալի ասըր տօտ պուլտուր, չօք աշմալըք էթըր պզիլան, պզտալ խաթար ալտը Շահ **Թիմզ**. օլտուրմայիլին: Տէտի Յարութի կարտաշ, սօյլանագիտմ, ամայ պագըմ. սէն **Օսմանը** էրմանըլէրտէնսին, սըր սագլարսն, գրա տիարմ կէթ, մալ միազ իշ օլտու: Օլ վաթք քի պօղագտայիտզ., **Թիմզ**. օղլու **Սափզուվար**. շիարան պէշ սիաթըք էօլ ուզագայ տուշտու, օրտուսունու գուրտու, վէ պին-պաշանըն պիրիսինէն տնմիշ քի, վար Շահ **Թահմագզլ**ն օղլունու, գարըսնը հարէմտէ օլտուր վէ քեանտսնիտէ սապահ էրքան (43) չքար վէ պիր իքի սահաթըք էօլ կեաթ օրատյ. օլտուր: Պինպա-շիտայ ճափալ վէրըր քի, հալա պէն Շահ **Թահմագզլ**ն չօրէլիլիլէն ահեայ օլմուշ պօյումիլիլէն, պէն օնայ կունահքըմ., ելէլիմտէ հազկը վար, գապիլ տէլիլ, աման սան պէնի օլտուրասն օնըն ու-ղուրնայ. գաթիլտը, օլտուրուն պէնի, օլտուր քէր պէնի էօլէ իշէ սալմայ, շահ փէտէրինիզ տույուրտայ օլտուրէճէք տէլիլիլ, էօլ-տուրասնտէ պէնի պէն օլումմի իրթիքեայ էտարիմ սանայ, թա-քի պէն օյլէ ատնմէ գլըն չէթմէ: **Թահմագզլ.** օղլունու տարըլտի, տէտի հէլ խուրումսախ սեօզմի տէլնէմէն, տէտի ջալատ կեալ-սն: Պու պինպաշը հիշ թնմատը, պու գափալի տուրտը ջալատ գաթըսնէ: Սօրա էանմայքի տուրանլար թիմայ էթուլար, պին-պաշիլի էօլտուրմէտը: Սօրա **Խորասան** քիւրալէրնտնէն պիր քուրտ պիպաշը. չաղտըր, պու գուլուղ օնայ պուլուրտը, պու

քուրտտայ պօրն ալտը, պէլի խանմ պէն էօլտուրտը, վէ կեալտը պու քուրք պինպաշը, պիր գաշ ատնմիլէն կեալտը կիւրտը Շահ **Թիմզ**. հարանընէ, տէրտմէնտ Շահ **Թիմզ**լ. տույտու պաշմէ կէլէլէլըն: Իփսիտայ պու քուրտ, պէ ինսաֆ Շահ **Թիմզ**. օղլու-նու ալա ալտը էօլտուրմէլէ, Շահ **Թիմզ**. պաշալտը եալվարմա-ղայ, աման տէտի պիլիլիլէն պէնի, վա էլիմիտէ էօլ(44)տուրա-ճաքսն, լաքին շու օնիլիլիլէն եաշար օղլումայ քիլմայ, վէ օլտուրմէ, վար կեօթուր օզնայ քեօլէ էթ, գուլ, վէ խզմաթքար էթ, գրա պիր վագըք օլտուր քի, պու սիզէ չօք իգտիզա էտար, էօլտուրմայ տէլի չօք միազ էթըր **Թահմզ**. Շահ **Թիմզ**. տիլնէմտի օյ քեաֆր մէր-հանթաք քիւրտ պինպաշը: Օղլուտայ մասըլ ֆարեստ էտար-տը, վա եալվարըրիտի, աթասն մանանն ջիկէրնի փարան-փա-րան օլտուրի, օլ սիաթ օղլունուն ֆարեստը էլիտանտայ օզլարն գօյրիլ օղլանն թիման էտարիլտը., օլ վագթոյ. թաշտանտայ եաշ տօլըտը: Պու գալմ քիւրտ, Շահ **Թիմզ**. կեօզնէ էօլընտայ օղլունուն պօյունուն վուրտու, էլիլտէ պէշ, օն գունտն սօրայ տօղանաղըտը, օնըտայ գառնըր երթըր, Շահ **Թահմագզլ**ն չքարտըր **Սափզուվարտան** պիր իքի սահաթըք ուզաք պօյունուն վուրտու: Պունի պզայ աղիլայ-աղիլայ մագլ էթըր, **սապզուվար-ը** Միրզա Ալի տօստմզ, իշտա Շահ **Թահմագզլ**ն օլտուրմաղըր պէլլայ օլըրփ:

Շիմտի կեալպմ քի **Թահմագզլ.** չաթտի ասքէրի վարիտի պօ-ղագնտայ, օրտուսու գուրտու պօղագն պաշմտայ, վէ օյ պաշմ-տա Նասր Խան պաթլիէթ: **Թահմագզլու** (45) հալալ էթըր, աճպայ մա՞ հիլէլիլէն պու պօղագըր կէշմ տէլի, գրա պօղագն իչի անճաք քի պիր աթըր, եա պէշ էօլտան կէշար, օնան արթք կէշմէ: Պու պօղագ տէտիկն խտարսն քի **Հինտ** վարսան, հա-նուզ օյ պօղագտան կէշան, տահա եթր եօթըր, թանամ լաչին գայեայ տաղտը, տաղմտէ նէ ուճի վար, նէ պուճի: Օլ էանտէ պիր ճասուս կեալտի, տէտի շահմ սզէ կէճէճէք պիր էօլ վար, ամա փէք սարփտը: **Թիմզ**. տէտի ներէ՞ չքար: Շահ. տէտի Նասր խանմ պէթլէտղի եթրիմտէն պիր պուլուք, եախօտ իքի սա-հաթ իլէրի՞ եօթէ թարաֆա չքար, տէտի ճասու: **Թահմագզլ** սիվալ էթըր, փէք սարփմը՞տը: Ճասուզ տէտի շահմ եայեան ատնմ կիւրտը, արլի կէթմէլըն մունքունու եօթտուր:

Թահմագզլու. օլ սիաթ չարքըլար կէշտայ աթլարայ, պօյ-տալար. գափուրտուպ, վէ աթլարն եթտիկլարնըր ալըպ, գէճա օլ սարփ եթրտն, նէ ազեաթիլէն, սապահայ իքի պուճուք սահաթ կէշտը, կեարի թարաֆտն տուզէ չքալար **Փէշավուր** խանըն պաթլիան եթրն կէրիտն: Պու **Փէշավուր** խանընը ասքարիլէն պօղագտայ եաթիէթ, հէշ գալըպի մի **Թահմագզլու** պու պօ-ղագտան սէլմէք իչէրի (46) կիլը, սօյունուպ սաֆայիլէն եա-թիէթուրէր, հէշ ումուտ էթմէլէրիտի, քի **Թահմագզլու** օյ տառ եթրտն կէճէճէլ տէլի, վէ **Թահմագզլու** նէ գատար ասքար կէ-թուրիտիկայ, ճիւլէսնէ թանպէն էթտի, վա տէտի, էլ իմտի կիւն պու կիւնմտուր, սահաթ պու սիաթտուր, ալար պօզլաթ պիրը-մզտէ գուրթուլմայ մունքունու եօթտուր, վէ տուվաէնա էթլար, աթլարը պինտիլէր, Նասր խան ասքէրիլէն, վէ պօղագտայ եա-թիէթ իլիշ խաթարլարըք եօթ: **Թահմագզլու** կեալտը եաթփլարը եթրիմէ, հէփի պուլուն. **Հինտ** ասքէրը գըտըր, վէ **Փիշավուրին** Նասր խանը տէ եարալանտը, ուշ թէփէ թէլէ երղտըրտը, վէ պու-նան սօրա պօղագըր աշտը, օրտուսունէ խաթըր էթտի քի, օյ պօ-ղագտան կէշիք կեալտար, պօղագն պու պաշմտէ օրտուսու գուրտու, ուշ գուն օրյ. քալտը, իշ կիւնտն սօրայ **Թիմզ**գզլու. տիվան էթըր, օլ Նասր խանը կեաթըրտը հուզուրունէ, վէ տէտի, խան էլի՞ աշտը պօղագը: Խան ճէվալ էթըր քի, եօթ շահմ էլի-տիլիլէն մէրտիլիլէն կէլմէտն: **Թահմագզլու** տէտի, կէրէք տե-տն խան, պու պիր պօղագըր, (47) անճաք պիր քէրե հազրեթի Ալի ֆէթ էթմշ, լաքին հիլէլիլիլ իլիտիլիլտէ օյմազ, վէ խանայ իք-նամ էթըր, ամա եարալանմշտը, ճառահ թայըն էթըր, ուշ կիւնտէ սաղալտը, քուրք կափտան կէշտըր, վէ կէնէ **Փիշավուր** շահրն խանը էլլատը:

Եթէլ չալըն ատնմ թայըն էլլատը, ջսիլըր պաղաթարտը քի, կէշտը օրատան, հանգսի շէլէր քի վարտըք, ռայ վէրտլէր, իչիմէ ատնմտէ գօյրպ կէշարտի, օլ շիւրէրն. ասըրնը գէլնմզտէ գալմտը:

Ամա **Ճէլիուն** չայինէ վարտը, քի **Քեշմիլ** արքար, պիր պէտուք տիտի, էնինի տիարսըն **Բահչա** գաթուսունտն **Գալա-**

թայ գատար վարտը, լաքին **Քեշմիթուն** պիր գաչ գոմագ պերի ճսիրիք, թոմպակեր, կամիլեր եսփտը, պիզ էոյէ կէշտիք:

Օնան. տահա **Լահոնայ** վարմատան չարխաչնգ Հանի խան՝ չունքի իրալի կիտը. Պիսատոր խան թեզ ֆարման էոյատը քի, կէն կիրին շահրայ, տուշման կէլիեօր, օլմիայ քի սիզէ պիր սագաթիք օլայ, օյ ֆարմանէ հէրքագ գուլաղաստը, կիրտի շահրայ, հարքիմ գուլաղաստը, Հանի խան օնլարայ եթըշտը, գարշու գոյտլար պունայ, պուտայ պիրագն գըտը: Սօրա թհնգզլւն. պիր ճատսա (48) տէտը քի, ալկահ օլ շահն, պունա Պահատը. խան տէրիք, սաքսան պին աթլիլին ենէր, վէ պինէր, գրա պու **Հինտ** եանլարնտան պիր քեսկին խանտը, աւըր սեօյէնի **Հինտ**: Թահնագզուլու տէտի, ալահ քէրիմտը, եա օնա վէրիք, եա պիզէ: Վարտը պիրուն **Լահոնու** գարշունտայ չատը գուրտը, օթուրտը:

Օլարտայ գալայ գաբուսուն գաբանըշ, իշէրիտ օթուրմուշ-լար, ուչ գունան սօրայ, Պիսատոր խան պիր գաչ աւտն էլի էտըպ, էոյատը Թահնագզուլիւ, քի եարնքի կիւն շահայ պուլաշըրմ: Թահնագզուլու. փէր էլի տէտի: Էրթէսի կիւն, սաքսանպին աթլիլին Պիսատոր խան, պինմիշ կէլիօր տէտիլ: Թհնգզուլու տէտի, մանի տէլի, գոյ կէլսն: **Պահչէ** գաբուսունան **Սամաթիէ** գատար ուզաք սաքէրի պրաքտը, իւշ աթլը իլէն կեալտը, էօլու պիր գարշուն. մէնգիլի գալտըքայ աթտան ենտի, օլ իւշ աթլիլիտ պրաքտը, եայանճայ թէմնէնէ էտա-էտէ կեալտը պուլուշտու:

Թահնագզուլու տէտի, խան սէնին իշին տէտիլար քի շէօլայ պիր իշիտ մէրտ աւտն(49)տիր, ճէնկավեր, հէն սաքէրի չօք, նէ՞ իշին ճէնկ էթմէտն: Պահատոր խան տէտի, կէրչաքտն շահն, անճագ ճէնկ էթմէտնիմ սէպէպնի շու քի, պիզ իւշ գարտաշիտըք, տէլիգանը վէ պապամգտէ խանըտը, գայէք ալիմ, ֆագիլ աւտնիտի, տայիմ պզէ մասիթէ էտըր վէ տէրիտի քի, օղուլու, **Իրան** քարաֆնդէն պիր մէրտ գուիք էտնէք, պէն էօլիք, սգ. սաղ դալրանգ, վէ սիզին վագթիմիգտէ օլ մէրտ գուիք էտըպ, գարշու գոյարանգ, սըզէ չօք գարարը տօգունը, էլէր իզրամ էտանգ, օտա սզէ չօք իզրամ էտըր. վէ չօք թայէք, իզգէք էտար սիզէ տէլի, փէտըմնգ սեօգի հէր գէման պու խտի, շահնգտն քի գուիտըր էթիմիգ, վէ տիւշունտ քի, աճէ՞պ փէտըրիմն սիւօգունը տիմ-էլիմիմի, միհայէթի քէնտիմէ ինսաֆ էթմէ քի, պապա մասիաթը տիմէնէն պօշ չքմագ, պապա սիւօգի տիմէնէն էթտը, գէտմտ. ճանկ էթմատն: Թհնգզուլու. տէտի, փէք մաշալահ, ալահ թահնաք էլլան փէտըրիմն ռուիքն, նէ եսփալիմ (50) ֆագիլ աւտնիմիշ, իշտէ պու փէտըրիմիգիմ տէտիլի աւտն, աւտն պէնմ տէտի Թհնգզուլիւ, վէ պալափուշ կէտըտը, է տէտը, նէ սէնին փէշքէշ խտէրմ, վէ նա պիր շէլ սանըն մալիմտն իգտիգատըր պէնէ, պէն տահի իշէրի կիտնէք, հէման պանա գատ, գահրէ եթիշտը: Պահատը խան տէտի, պաշմուտստնէ շահն, մալմ, մալալմ, վէ ջանմ սանն օղուրմտ գօյմիշմ:

Վէ Թհնգզուլու. քեանտի օրտուսնէ թէլալ չարթտը, քի վայ օյ աւտնիմ պաշընէ քի, **Լահոն** իշինտէ կիրիպ պիր փարայըք մալ թալայեայ, օրտուսան **Լահոնայ** կիտիպ ալիշ վէրիշ էթմէտը: Պէն Յարթին. պագարտա կեալարիքէն, **Լահոն** աւտնէրիմն շահ աւտնիլէրի գըրճ չէթիպ վուրարիքէն գըր փաթոտը քտը, խաքէր կիթըր շահա, շահ մասաղը պուլուրտու, վարտը մասաղը տօրտ էուգ գատար աւտն կեաթըր շահն հուգուրտնէ, շահ պուլուրտը, վար սուշուգը գօյ վէր, սուշուլու հէփի օլտուր: Եուզա գատար աւտն (51) պօյնըն վուրտու, էլօյէ էլլատիք-տնէ սօրայ օրտու օլտու տիրիլք տիւզէնիք: Իշտէ Պահատոր խան էլէր եալան, էլէր կէրչէք, էօյէ պիր աճայիպ շէլ էթտը քի, հէշ պիրիմին պուտնու գանամատան սէլաթ պուլտու շէիթի, կէնայ **Լահոն** խանընը քեանտընէ վէրտի:

Օնտան սօրա գալգուր տահի իշէրի ազմիրահ էթտը: Ծատա կեալտի տէտի քի, շահն իմիմնէն օրտուսիլէն չքտը **Ծահանապատքան**, վէ Թահնագզուլու **Սէրի Հնտ** վարտը, վէ պիր գաչ շէիթէ տալի վարտը, աւըր պուլման: **Սէրի Հնտիթայ** վէրտլէր կէշտը, Մուհամէտ շահսէլէ եթիշտը Թահնագզուլու:

Մուհամէտ շահ ալքը, ետի գօմաք իրէլի կէլմշ, օրատայ մէթրիս պաղլամշ, թօփիանէնի գուրմուշ, վէ խնտէրէր գագմըշ, վէ պուրճուր, վէ գուլարա եսփմշըտը: Թահնագզուլու. իմիմնէն օրտուսիլէն ալարկատան գարշունէ կեալտը: Մէսէլա տիալիմ քի, Մուհամէտի օրտուսիլէն մէթրիգ ալմըշ, **Իս-**

տամպօլտայ օթուրմիշ օլայ, **Ծահանապատայ** **Էտրէնէ**. օլայ, ամա Թահնագզուլու **Իզնիմէտուն** կէլտի, (52) կեալիօր: Իգուլայ էթտը քի, **Իսկիտարէ** կէլէնէք տէ, գարշոյայ ճէնկ էտանկ իթէն, պու սաքէրնի չէրտի **Իզնիմէտուն** կեալտը, կե-օյէ **Ատալարն** էօյնտնէն **Քիչիկ Չէմէնէտ** մէթրիգ ալտը: Կե-օյա պէլլա սանրսն քի, Թահնագզուլու քէնտի **Ծահանապատուն** չքմըշ, վէ Մուհամէտ շահ տէ, քայրը տիարտնէ կեալմուշ կիպի, քեանտի թախտնան տահա ուզաք տուշտու:

Շինտի տերսին, Թհնգզուլու. եայ նէ՞ շէլի կէշտի Մամատ. շահն տալսնը ալտը: Մեօյէն, **Հինտ** պուրաք կիպի պիր թա-րաֆը **Աղտէնիգ**, վէ պիր թարաֆը **Կարատէնիգ**, էօյէ պիր տուգ օվա եր քի, սահան գաբաղը կիպի գաբանշ էթէր, պուտա ա-լարկատան օնլարն էնքսէնէ կէշտը, օնլար պզի կեօրիք, վէ պիզտէ օնլարը կեօրիքիտիք: Մուհամէտ շահա իզթիգալ էտէ-րիտի քի, գայրշալտը պզի, կալիպի ֆիթրիմնէն պու շէլ կէշտի քի, կեօեայ Թահնագզուլուն օրտուսու գօնտըքտն սօրայ, օրթայեայ ալալէրտէ սաքարիմի գրալէր: Պէլի կէնա էօյէ օլտու, ամմա Թահնագզուլու. օլ թէտարիք կեօրմիշ քի, համ շիարտան կէլան սաքէրիլէն ճանկ է(53)տըպ քիմիմի գալըրիտը, համ Մուհամէտ շահիլէն ճէնկ էտէրիտի:

Կէլէլիմ Թահնագզուլուն օրտուսի նէ՞ գատար վարիտի տէր-սինիգ: Մէվանգ եայան ալքմըշաքզայն, վէ պիթուն օրտու ուչ-եուգիմն աւտն վարտը: Պիրտէ օրտուտա տշխարընէ կիրէր, ամա օրտուտան տշխարը չքմանգ՝ թայքի շահտնէ ռաղամ ալ-մասայ: Գաշմաք գաթիլ տէլի՞ մի տէրսն, տէլի, գրա էօյնմն չարքալար վար, արտընտ ուչ, տօրտ սիսաթ կէրիտէ սիւփիմիլէր վար, վէ պու տէտիլիմիլէր կիպի սաղնտէ, վէ սօլնտէ աւտնէրի վար, քի անլէրն էլմտէ տիւշտիլի կիպի Թահնագզուլուն. կէ-թրմէմէք գաթիլ տէլի, անընտայ խտնէլի պէլլի պիր շէլ: Վէ հէն օրտուտայ էլլի պին ալալէտ վարտը, պունլարն օն պիմն ռուսալը ետարտը: Գալտըր քիմիմ վիլայէթնտէ ֆայշէ սէվմշ, ալմշ պիլէ կեաթըմշ, վէ քիմտէ գառսնը կեաթըմշ, վա ճարիսի կաթըմշ, ուչ գարըսը օլան վարտը: Իզթիգալ էթտիլի գէման, օյ էլի պին գաղըքը էաթըն էն կէրըսնէ, եան եանայ սէլթէնիլ աթա պիմտիլիպ, գալ-րաք եա պիլիօք կէտըպ, պաշնէ գօյտուրտուտու: Ուզուն ուզա-տը, (54) յայ տիվար կիպի տիգիպ, տիւշմէնէ սաքէր տէլի կօս-տարըրիտի, պէլլա պազի պազը հիլէլէրի վարտը:

Վէ Մուհամէտ շահիլէն ճէնկ պաշալտըրը գէման, ազշամա տօրտ սահաթ վարտը, գարանըք օլունճա. գատար ազիմ ճէնկ էթտլէր: Վէ Թահնագզուլու օլ ճէնկ վաքտնտէ եուգիմի վէ կեօգ-նի եթլէրէ սիւթրիտի, գրա փէր էլի ճէնկ օլտու, վէ **Հինտ** սա-քէրի փէր էլի տայանտը, վէ գայէք չօք-չօք գարշը տուրտուլար քի, հիշ ումուլմագըտը, գրա ճէնկ եուգու կեօրտիլէրի եօղուտու: Թահնագզուլուն վէ սաքէրին խտէ հալէրի մալում, քի պու գատար գէման **Օսմանը** իլէն, **Մօսկօֆ** իլէն վէ գայրի տուշման իլէն ճէնկէ փէրվէր օլմուշլար, ինտի աֆէրիմ քէնտիլարնէ քի, պու գատար տայանտլար, լաքին գարանըք պատըճայ, **Հինտըն** սար էաթար Սատէտ խանը տուրտլար խտէ, հարքէշ կէրի չալտի: Ալըպ օրտույեայ կեալտիքտնէ սօրայ, սապախի Սատէք խանը հուգուրնէ չաղտը, **Հինտին** սաքէրին, վէ գատընը, գահրէսնը սօրտու: Ծէվապ էտըպ Սատէտ խան, գատ, գահրէնգ, սաքէրմգ, վա հէր շէլմգ չօքտուր:

(55) Թահնագզուլունը ազլըն քեանտը քի, պիր տաֆա տալի ճէնկ օլտրիտէ քէնտընն պօգուլմասնայ հէշ շիւֆէ եօք, գէրէ պու **Հինտ** սաքէրի հիշ ճէնկ եուգը կեօթմէմիշ, վէ գան գօգու-տու ալմամիշ իթէն, պիրտնէ պիրէ տօրտ սահաթ ճէնկ էթտլէր գըրճ իլէն, եայ պունլար պիր իթի կիւն ալաշմաք օլտրիտէ, պէնմ եէսիթըն գօմագլար տէլի, հիլլէ տիւշունիպ, Սատէտ խանայ տէ-տի քի, Միսմէտ. շահ պէնմ գարտաշմտը, պէն օնիլիլէն կեօ-րիշմէլէ կեալտն, միսաֆըր գապուլ էթմէգը՞: Սատէտ խան պու սիւզի հիշ պիր ճէվապ վէրմէտիլի կիպի, էնր էթտը Թահնգ Սա-տէտ խնյ., վէ տէտի քի, եազ Մուհամէտ շահ գարտաշմ., պէն օննիլէն կիրիշմէլէ, վէ տօսալուլէ կեալմշ., տուշմէնիլէ կէլմէմիշ, արթք նէ շէլ եազարսն եազ, հէման իթիմգի պիրի պիրիմգէ տիւ-շիլմէ: Սատէտ խան հէր նա եազտը խտէ եազտը, օգ շահնէ եօ-լարտ: Մուհամէտ շահ մամա օգուտու, վէ տէտը քի, թաղմիմիլէն ուչեուգիմն սաքէրի վար, պէլլայ միսաֆը օլտրմու՞ տունեատէ տէլի, ճէվապ վէրտը:

Թահմազգլու. Սատետ խանի չաղորդը, վե գոռ տուտուպ տե(56)-տի քի, պար խան, պու իշի սան եափտն իսե եափտն, եօթխտ սեն քենտն եօթ պիլ, պեն կերի տունայեայ կեալմեմիշմ, պեն պուրայեայ էօլմեյե կեմիշմ: Սատեթ խանտե եայ ցե՝ եափսն, ճան քաթլորդը, սօնրայ ցե եափտը իսե եափտը, պիլտիլի կիպի եազտը, Մահամետ շահը ինանտորդը: Օտա Սատեթ խանը տող-րուլտիլիին իշկիպը, վե հեմ էսկիկ խանլարնմտն օլտուլի իշին փեթ սեվարդտը, խաթեր եօլատը քի, սապահ վարդը: Չրա եալան սեօյեմեզ պիլիթիսի, վե պիթուն Հիմտ մեմեթերը օնա ինամիշիտի, վե Հիմտ էլալեթիմտ Բաշփուրիլեն պու գատար ճանկ օլտիթի, ներեյե վարդը իսե եուզ աղարտորդը: Օնրն իշին Մուհամետ շահ Սատեթ խանա իստիմաթ իստի, վարդըմ տեյի ճեվապ էլլատը: Վե քենտի վեզիլի Գամերտի խան, վե նիզամիլ մուլը, պիթուն վիզարեթի, իլամեթի, վե ալըմ ֆազիլ օլան պեօյիկու, վե քիչիկի տետիլեր քի, էֆենտըմ ցե՝ սրզվալըմ, եարդնքի կիմ վարդըմ տեյի պուլտուն, ալահայ շուրուր գատըմըզ, գա-հիթեմըզ, ապեթըմըզ չօթ, թօփումըզ, ճեպհանամըզ, վե հազնեմըզ չօթ, այար ապեթըմըզ ազիսե, էրուֆու էքնաֆի խաթար սալ, վե ֆարմանկեր տա(57)դըթ, վե ապար կեաթթը, վե տուշմանմզ վարիսե տալիս գոնշուլարմզտան խաթեր եօլա, կիմ պուկիմքի կիմ, վե տօսալուր պու կիմքի տօսալուրտուր: Պեյի պիլ զենան սիզիմիլեն ճեկե էտերիտի, շիմտիլի կեյն պիզայ եարտում էտն, պու տուշմանը չքարալիմ ֆիլայեթմզտան, ինան սօրա կենա տօսալուր տօսալուր օլան տերիզ, վե վիլայեթմզտեն տուշմանմզի չքարըմըզ, օլ Թահմեթ. ինշլալահ միզմեթալ էտարիզ, չքար կիտար տետիլեր: Մուհամետ շահտա թեքար ճեվապ էթտի Թահմազգլու, քի ճեկեմ վար վազտիմտե հազր օլ, պեն սեմին փա-յիմե կեմեմ:

Թեքար Թահմազգլու չաղորդի Սատետ խանի, եարնքի կիմ ճեկե պաշլատըմ կիպի, իփտիտայ սեմին պաշն քեանարիմ, էօյլե կիտարիմ ճեկե տեի տարըլտը, ազարլատի վե գարշմեն գօվտու: Սատետ խանտե ազլընի քեանտի քի էօյլեմ, Մուհամետ շահը ալտաթը, կեօնիմի էթտի, կեաթթթի: Թահմազգլուտե պաշկա օթազ գուրտուրտու, վե պիլ տիզի աշաղատա, վե պիլ տիզի եուքարտա պալեմ. տալանմշ ութուրույեթ: Մու- (58)համետ շահ կեալիթօր տետիլեր իսե, պաթըթ քի, աթլան մի եօթա թաղթեթմանիմեն մի: Աթիլե տեյի, թահտրեթմանե տեյի, եալանտա տեյի, պիլ այնի պուրատայ պազի քիպարն եախօտ թիճալ գալըլարնը քի էթեր ետի չիֆտ օլտը, վե գընլարնտայ սեթեֆթի տրապալան չեթիմիշ օթուրանթ եերի օլտը, էօյլե պիլշեյիտ օթուրտուլ թահտ, պիլ գաշ թահտատան չաթլմշ, վե տետիլիմ կիպի էթաֆմի օթուր պարմաթ էնիլիթտե պիլ նազիթ սեթեֆի պարմաթ չեթիմիշ, վե իշիմտ օթուրմուշ: Ալըր առեմ արտնմեն, վե ալթտ էօյլմտեն պեյազլեր կեյմիշլեր, կեօյա թապթ կեթօրանկեր կիպի եումուլարնե ալըպ կիտիթօլլարդտի, քեանտիտե իստնտե մարկիլե տուրմուշ, պիլտա մարփիլե էլիմտ: Կեալտը աշաղա եենտի, պեշօն առըմ իրիստի: Եայ շահ տեյալ, չաղորդ Թահմազգլու, վե օթաղնտան սչարը վարտը գափուշտու, իթիսի պիլի պիլիպիլիմեն սարըլտար, եօփուշտիլեր, վե էլ էլե վերտար: Թահմազգլու քեանտը օթաղնե կեաթթ-տի, պաշլատար (59) սեօսպեթտե, պատեհու եեմեթ կեալտի, եեմեթլերին եետլեր, քեֆլերի թամամ օլտուրտեն սօրա, Մուհամետ շահ օրտումայ կիտերիմ տետի: Թահմազգլուտե մագսուս սզին իշին օթազ գուրտուրտը տետի, Մուհամետ շահ տետի եօթ, օր-տումայ կեթմեյիմե օլմազ: Թահմազգլու գաթըր սալ վերտը: Էր-թեթի կիմ Մուհամետ շահտան խաթեր կեալտը, ճեկեմ վար՝ կալիպի վազիթ, վուզարաթը գալիլ օլմամշլար:

Թահմազգլու թեքար չաղորդը Սատետ խանայ վե տետի քի, տիմ շահ պգտույիտի, կեօյնիմզտե պիլ չուրուլիթ, եա պիլ գարեզ, եա պիլ հիլիլ օլապիտի, տիմ քի իճրե էտերիտի, վե հեմ տետիթ քի, շեօյլե տօստուլա, վե կեթուշմեյե կելտիթ, եազ Մուհամետ շահա կեալան, պիլ գաշ լազրտմ վար սեօյլեմտե, շուրա-տան չքալ կիտիմ: Սատետ խան պիլ թագրիպիլեն կեմե Մուհամետ շահը կեաթթիթտեն սօրա գօյ վերմետի Թահմազգլու Մուհամետ շահը, վե տետի քի, գարտաշ, ալթը ետը կիմ սանի-լիլն պուրաճրտայ էլլեմիթի, վե մոնապեթ էտարը, սօրա պեն քեանտի (60) վիլայեթմե կիտերիմ, սօրա սեն քեանտի վիլայեթ-ճիլեն կիտերիմ, տօստուլուրմուզ կիմե տօստուլտուր, օրտումա

հաթթի հիմային եազ, քի երթեշ եերի եերիմե տաղլտար, վե թօփունու ճեպհանասը գալտարտար, վե քեանտի պիլ գաշ իւզ ա-տեմ իլեն Թահմազգլու. օրտումումտայ ալթը ետի կիմ ալլանտ-քտան սօրա Թահմազգլու. տետի, գարտաշմ, շիմտի շուրայեայ կեալմիշիթեն, **Գիհանապատի** կիլմեմտեն լալըզ տեյի կերի տօն-մաթ: Մուհամետ շահտա տետի, պուլտըր գարտաշ, տահա ցե՝ եափսն, պիլե կիտեյիմ տետի: Թահմազգլու տետի, գօրգմա պեն օրտումի գատ, գաիթիլեն տօլտուր, շաթնտեն պիլշեյ իտանամ: Գալգուլը. աթ պաշի պերապեր **Գիհանապատա** տող-րու կիտարիթեն, Թահմազգլու իլիմեմի գօնազ տետի Մամտ. շահա, պիլ քեանտա եազ, պզե պիլ եեր օրատա թաթարիթ էթ-սնլեր: Օտա եազտը քի, սարալըմըն պիլ թարաֆնը պօշալտըմ, Թահմազգլու պիլ գաշ կիմ միսաֆիթիթիմտի տեյլեր: Տօրտմեմ գօնաղտա Թահմազգլու. Մուհամետ շահա տետը քի, (61) պեյլա աշեթրա կեթմեկ օլմազ, սան թաղթեթման օթուր, վե տօրտ եանը գափա **Գիհանապատ** իշիմտե, կեմե կեյիլիմ, գրա հալզ եուզ պուլտը սենտեն, սօրա սալմզար սեմի: Մուհամետ շահ պիլ թե-վաթիլի առեմ, ինանը վերտի, վե տեյի քի սալ պու, հեման հեթի **Հիմտ** առեմի սաֆտեթումտուր, վե իմի տետեթիլի կիպի էթտը, պիլգտե պիլեթիթ: Կեմե վազտնտ **Գիհանապատ** իշիմտե կիլ-տիլի կիպի, Մուհամետ շահի հափսեյլատի: Հազնեթարնի գապ-թեթի, վե պազլեթանլարնը թալալտը, շահի պիթուն հալլու հալիմեթ արապալ էթտի, վե Սատեթ խանի հուզուրնե չաղորդ, վե տետի, էյկիտի խիանաթ գուլ, Մուհամետ շահի չօրայնի եեթըմ, խիլաթըն կեյտն, վե պու գատար սալթանաթըն սիլտիլիմ, սեն պիլ ալմուճ գաննան գօրգտն, քի օլտեյն օզ էֆենտ ուղուրում-տե, էֆենտնտե սենա հա տայիմ թահմաթ օգուսեյիտի, էյ փաթշահ խալիմի, շիմտի գարշմե կեյեթիմ, պենտ սեմի օլտու-րիթ, մալիմ գապեթտերիմ, ուշ էլլատն գեյալեթ չեթեթ, երզ գարշմա տուրմա, տետի Թահմազգլու: Սատեթ (62) խան պուրն պեյլե իշիթտեյի կիպի, վարտը քեանտի եօլտուրտու, մալիմ առեմ կեթըր գապ էթտը կեաթթտի: Պու Սատեթ խան **Տեքթան-տե** օլտուրտու, սալը **իթանը**, վե վիլայեթիլեն **իթանը մուշա-պուրի** իմիշ, էլը պարզը եայ **Տեքթանտե** օլա եա **Պենկեալտե**:

Պիլ գաշ գունեն սօրա, Մուհամետ շահն սարա գաթումտու-մուն տըշ թարաֆնտա, Թահմազգլունուն օրտու պազըր. գուրուլ-մուշտի, գարշը գարշիլե չաղորդ գուրուլմուշ, օթաթ սօզազ կիպիթի, պիմ ճազալիթի օրտու պազաթը պեթլեմիլ թալըն էթ-միշիթ՝ 9 տրմ. գուրշմ. աթար:

Պիլազ էնմազ քի, ցե էլի վար ցե պարզը վար **Գիհանապա-տայ** վե օլ վիլեթտենտիթ: Նե ուզատայմ, էնմազ տետի եա տօրտ-պեշ եուզ հեզալե մեշվարաթ էտիպ, տեմիշլեր քի, քիմի-միզին պեշ երլ, քիմիմիզին օն երլտըր պուրատա սիլիլիմիթ եա-թեթուր, Թահմազգլուտա վիլայեթի ալտը օթուրիթօթ, շունըն օրտու պասարըզ, վե քեանտանի տարըլտըզ, օտա վուր էտար, օյ արալըտա պիլգտե պիլազըմ շեյ գաթարըզտա վիլայեթմե կի-տարմ: (63) Պուրատա պեյլե մեյալ եաթա չուրուլեյիմ, աճալ օ-լտրմում՝ տետիլեր: Պու էնմա պիլտան պազալմ քի, օրտու պա-զառ ուստիլեն հուրում էթտիլեր ազշամ էզանի վագթնտ: Թահ-մազգլուտա հաթեր օլտու, լաթին շահա տեմեթիլեր քի, էն-մասար պասան, եա տետիլեր քի, շահալիլ օրտուի պասիթթ, թալամաթ իստիլեթ: Թահմազգլու տետի քի, պիմ ճազարնի տահա կեթն, սապահատաթ օղրաշնլար, էլ չաթիլեր իսե, եօթա պեն իշիմի պիլիլիմ: Էնմա էլ չեթմեթի, վե սապահ մա-մազը Թահմազգլու սարայտեն տըշարը չքալ օյ օրտու պա-զառն էօյումտե տուրուպ պիլազ շահրա տօղրու դազեպանե պազտը, վուրում աթշալ վե թալալըմ շահարը տետի: Աթեր եայլտը շահրն իշիմե, թալատար շեթիլ, աթշե վուրտուլար, վե չօլուրումու, չօլուրումու, գաթընը, գուրիմի եսիլ էթտիլեր: Պիլ գաշ կիմ կեյտիթտեն սօրա, շաթարեն քիլիզաթտե, պազլեթան, ալիմ, ֆազիլ, էվիլ, պարգիլ եուզե գատար առամ մեշիվարթ էթտիլեր քի, Թահմազգլու. գան էտիլ պու գաթահաթի պալիլ պզ. էթ-տիթ սանըր, վարալըմ աղնատայմ: Իշիլեթտեն տետիլար քի, (64) պեյլ հեյ առեմ պիլ գալմ քեաֆր առեմտը, շիմտի կեթեթ պզիլե եօլտիլիլ: Պասիլարտա տետը քի, օլտուրատա օլ-տուրումն, պիլմ ըզմըզ, օլտը չօլուրմզ, մալիլիլ, էմպիլիլ կեթիթթտան սօրա պիլզ ցե տուրուրուր. շիմտեն սօրա եաշալա-ճաթըլըզ: Պու իթիլֆաթիլե կեալտիլեր Թահմազգլունա արզ

էքտլար, օտա տէտի, հայ խորունսաղլար, էյեր մէրտին իտինգ իսէ տշարքտա մէչին ճանկ էքմատինիգ: Տէտիլեր շահմ պու իշի էտան հէփի էճնաստըր վէ հօվատարտը: Թհմագուլու. տախի ա-գլլ էքտի քի, պու օրտու պագառ պասմագ շահարլը իշի տէլի-տիք, պէն մէճա պօշ պուլունտմ տէլի աղլատը պուրատա: Թէլալ միտա էքտըրը քի, իւշ գիւնէտաք վայ օյ ատէմն պաշմա քի, ալտըղըն ասընը պրաքմայեա, ուշ գունտէն սօրայ հարքէշն էանընէ եսիր հար շէյ պուլուրսամ գաթլ էտարիմ: Նասաղչը թա-յըն օլտու օրտունն իշինէ, ասրլեր, աղը մալեր հափի եղղտլար, պէլլա պուլասն քի, օյ ազիմ շհարն ասրի քի եղղտլար, տօրտ թանէսի պուլունմատը, մասաղչի պաշիա տէտլար, վարըպ քի արիայտը շահայ տէտլը., (65) օլ վագքթ հօքմ էքտը, տօրտիտ պուլտու, եսիր սագլիանլար թալասն թէտը, ամա կումուշտան, աթնտան, ջափայիրտան, ինջիրտէն ըսպաթ օլմմատը, քօթի ատէմ պին թուման թալաքասը օլտը:

Օնտան սօրա Թհմագլլ. Միամէտ շահը հափստան չքարըպ մէճիս էքտի, վէ պէրապէր օթուրուպ թաամ էքտիլեր, օլ սարայն մէյտանը եէրնտէ, աշքարէ կէօրսիւնլեր տէլի հալլար սէրտիլեր, օթուրտիլեր, վէ մէ գատար հաննէտէ, սագէնտէ, օգապագ, թագ-լապագ, մէյմունպագ, թագպգ., մուգալլիթ, գուռնէգան, վէ տա-վուլչու վարըպի իսէ հէփսնի պիր եէրտան օյնաթաը, օյ մէճիսն գալչսնտա քի էքսարի Աճմ շահլարի պայրամլարտայ, վէ մափուգ այրնտա պէլլա էքտիրիլէրիմիշ, վէ պու Շէյպիլանթը Ֆասըր. տէնիլիլիմիշ, էօյլէ պիր շէյ պու քի, հիշ պիրի պիրիմին սատասնի տուլմագ, պիր վայէլլէ գօքար, մէ օյ օնուն սատասանի աղնար, վէ մէ օյ պիր օյ պիրիմին, պէօյլէ պիր գարմագարըշը շէյ պու: Պիգտէ օյ շէպի(66)լանթէրին իշինտէ սագ չալիթօրուգ, ամա մէհտէրիանէ սատէսնտէն պիրի պիրիմիլի աղնայըպ, սագմը չալա պիլտիք, պիգ էքտիլիմիգ մաղմէլի աղնամէյօրուգ, տէլի քի ռէֆիքիլէրիմիլիմիլ էքտըրիմի աղնայալըմ, ամնագ էլիմիլգ վարիր կէլիր, կէօրեա միգրապ վուրուրուգ, ամա ասլը եօք: Հէ-ման կէօգիւմիլգ Թահմասգուլունուն մէջլիսինի սէյր էքմէտ քի, Մուհամէտ շահիլէն սեօյալէք էտէլլեր: Նէ սեօհալէք էքտիլարնի էշտմատմ, ամա պուրն կէօրտիւմ քի, սեօհալէք արասնտա Թահ-մասգուլու Մուհամէտ շահն սուրգուռունու ալտը պաշնտան էան-մա գօտու՝ եէր իւգէրիմտէ, պիր վագքէն սօրա կինէ ալտը Մուհա-մէտ շահն պաշնէ սօգտու: Պունու կիւրտիլքտէ, թահկիկ պգատէ պիր աղլամա կեալտի: Սօրա կէօրտիւմ քի, իքիսիտէ ալաղա տուրտուլար, էլ գալտըպ տուվա էքտիլար, պիրի պիրիմին պօ-յընէ տիշիպ էօփիւշտիլեր, օլ գատար էշիթտըմ քի, Թահմաս-գուլու Մուհամէտ շահն գըղըն թեանտի օլլունա ալմը՝ խսըմ օլտլար:

Պու մէճիստէն (67) սօրա ուշ տօրտ-կիւն տահա էլլէմիպ տը-շարը չքտը: Էյեր պու **Ծհանապատը** իշինտէ, վէլեր տըշարընտէ հէփսը հէփի տօկսան կիւն էլլէնտիք, վէ Մուհամէտ շահ իքի-իւշ գօնաք Թահմագլլունէ. պէրապէր կեալտը, վէ սօրա վէտալէշտի-լեր, Մուհամէտ շահ **Ծհանապատայ** կէքտը, վէ Թհմգ. **Սինտ** տօրտու եուգ տուրտու: **Սինտ** սափաղըմգ եէրտէն **Ըստամպուլ-տան Էրգուրմ** գատը. ուգարտը:

Շուգատար պուլասն քի, **Լահօռտան** պիր չափար եօլատը՝ հալլաք եանմայ կէլսն, օտա չափարա տէմիշ, շահնտա խալթ էքմիշ սանտա, վարսն **Հինտի** ալսն, սօրա պանա հուքմ էքսն, Թհմգգուլու. քիմտը ալազնէ վարայիմ: Չափար կեալտի, էշիտի-յի կիպի մագլ էքտը: **Հինտէն** չքանոյ. թէքրար չափար եօլատեր, կեալմատիյի կիպի չէտի ասքէրի **Սինտ** տօրտու: Ամա գայթ կիւն, վէ չափարըգ օրմանիստէն, վէ խիճագ եօլար վար ուգազղ-տայ տէնիլտի: **Սինտ** խանն ազլըն թեաստը քի, Թահմասգուլու կէլիպ եէթիշանագ, գրա ազշամ սապահ կիտէն կէլէն կիպի եօլ եիրիւմէիպ, եօլատը չքարմատայիտի: **Սինտ** խանը շիմտի շէլլիսնի չաղրտի տէտի քի, պիգ տիրիտիք, վէ ոմարիտիք քի, Թահմագ(68)գուլու եօլարը չքարմագ, եօլտա թէնտի վէ ասքէրի գայ օլտը, ամա գանընըմը կէօրէ օլմատի, գրա կէլիպ եէթիշ-յէթ: Իմտի թէգտան պիր իշ կէօրէլիմ, տէտի շիարլիսն: Տէ-տիլեր, խանն չարէսին սէն պուլուրսան: Խան տէտի, հէփինգ վէ-լէրնգի եագնգ, վէ մալընգի կէօթիլտէք կիւթուրուն, վէ կէօթուր-միլըն եէր ալթըն կէօմիլիմիլ քի, Թահմասգուլու գալա պիր շէյ պուլմայատայ գայիթսն, սօրա պէն հէփնգի էվին եափարըմ, վէ գարարնգի եօտէրիմ:

Օնլարտա ափարն շահըն եաքտլար, կօթուրէնի կօթտիլեր, գալտը կէօմտիլեր գաչտլար եազլըլարնա, քի ալթի-եէտի գօնաք ուգագտը, եագն շէիքի գաքարլար օրայեա կիտարլար, քի օրասը տիշտէլիգ. եալլարըլտի, վէ օրատա պուլարն հէփ-սնինն եէր վար, եալլըն վար, վէ միճա քի **Սինտ** եօլը սարփ օր-մանիստան, օնան օյեանյ. էօյլէ պիր թէլի եափուրսի եա պիր չքար, եա իքի, եա հէշ չքմագ: Եօլն ազիլաթն պէլլա պուլ քի, փրյի-լէն. օլուն խտարիտիք, պգի օլտուրսն էր եօքիտի: Պու եա-գտըլարը **Սինտ** շէիքիտէ, պու եօլուն խիճագլլունա տախի սճա-քտը, օլ գատար քի, թամուգ այրնտայ խա(69)մուր եուֆտա է-տիպ, կիւնէշէ աթսան պէլլի քիշէ, իշտա թէնտլարը քի, պու գա-տար սընագլղա տալանըն իքէն թագաթ կէթիրմէիպ, ելըն տօրտ էլամըն պիրիպի, օյ տիշտէլիգ. եալարնտէ կէշիրիլեր իմիշ:

Պու **Սինտտ** պիր գուլու գագտը, ապուհայեաթ պիր սու չքտը, աման գոյունըն պաշնտա տիրուպ էլլէ իշմէլի, մայալէյըն-նի պէշ տաքիկէ կէշտիկի իլէ, գաթիլ տէլի քի, աղգնա ալասն, լէշ կիպի գօգար: Էօյլէ պիր սագլի խիճագ եէրտիր քի, պիր չարշա-տը վարըտի, սուտան չքարըպ, սեօյունուր պաշնայ անլա պիւ-րունիլտիտմ, սուլտըն սգմատան մարկիլէի եափարիտիմ, չար-սապը գուլիտիրիտի, թէքրար սույեա պասար, իւտիւմէ ալթը-տիմ, պաքարտմ քի, մարկիլէնըն աթէշի սիւնմիշ, մարկիլէի եա-փարիտմ, չարշաֆ գուր գուռու, գաֆա տեօնէրիտի, իշտա հէփ պէօյլէ իտիք, հէլէ մէ սէօյլէիմ, պու իքի սէֆայը պէրապէր էտամէ-տիմ: Էշտէ պուտայ պէօյլէ պիր վիլայէթ:

Կէլէլիմ քի, Թահմասգուլու կեալտը պագտը քի, շէիքի աթա-շայ վուրմշլար, վէ գաչմշլար, արատըպ պիր ատէմ պուլտու օրա-տա, սօրտու, տէտի օյ ատէմ, շահըն պու ալթը կիւն օլտի օնլար գալալի տէլի: (70) Հաթեր ալտղի կիպի մէ ուգատալիմ, վաֆիր ա-թընէ կիւլանմիշ, ասկեր ալտը ըլկար հիշ սօլուր ալմատան տիւշ-տի պունլարն էնսէսնէ: Օնլար տիշտէլիգ. եալմայ շէիքի կիրմիշ-լեր սապահտան, Թահմագուլու իքիմտի գէմանտէ պունլարը մուհասէրէ էքմիշ, վէ օյ եալ քանարնտէ պիր պօյուք գալէ վար-ըմիշ, չուն. պիգ օրտուիլէն պարապար կէլաթ: Պգ. օրտուտայի-տիք, Թհմգլլ. վարտը պիր օնպին ալթըլիլէն գէտթի օնլար ուս-տիմէ, վարիասըլ, պիր գունտէ ալտը, աման մասաղչը գօյմշիտի, պիրիսնն պուռնու գանամատը: **Սինտ** խանը ուշ էվլատիլէն տուրտու, ամայ թամամ օյ շէիք ատէմի հալմէ կէօրա արապալ սալտը, ալտը խանը, ալտ կէթիրտի, ատի պուլմէտմ ամա օգի կէօրտիւմ, տօտակլարի, վէ էլարի պիլակլարիմտէն ապրաշիտի, վէ ասլը աղվանըտի: Պու **Սինտ** շէիքի **Հինտ** փաթիշահն գապթն-տէիմիշ, լաթին պու խան **Հինտ** շահնա ընգըյեաթը եօգիմիշ: Սօ-րա Թահմասգուլու պու **Սինտ** խանը սըղշտրտի, մալին մալային հէփ ալտը, եէր ալթնայ հար մա կիւմիշիտի, օթաա ուստնէ եա-նէրիտի, եէրնը կէօստարտը, աթէշ ալթնէն չքարթիլեր հէֆի գա-րալմիշիտի: Թահմասգուլու (71) թէնտի գարկարալաշսնէ վէրըպ աղարտըտը: Վէ իւշ օլլունու ռէիին ալտը, **Իրանա** կէթրտը, վէ օլ **Սինտ** շէիքն միգանընը վէրտիքտէն սօրա, օլ մահիատա հէփի շիարլարն փէշկէշն ալտը, մէրտէ քի, մուքաթտէն սափարը, վէ կէթտի տէտիք իսէ, կէնա օրայեա կէլիպ եուգ տուրտու **Իրանա**:

Պուրաճքտ. Թահգն. պիր շէլի մագլէտայիմ քի ունութմշիտմ, **Ծհանապաթտան** եէտի գօնաք կէշտղը գէման, **Սէնտ** ուգագտի-տի., օրտուտունա թէլալ չաղթտը քի, **Ծհանապատ** արալէտէսին-տէն հար քիմ քի շէյ ալմշ իսէ կեաթրսին վէրսն, թէնտսինն ինանու թէրամ էտարիմ, հաթիմսնէն հաճէթի օլմայընճայ, մէլեր չքա-ճակ իշի վարըմիշ, թէնտիտէ հիշ մուգայթ օլմատը: **Ճէլիուն** սու-յունա կէլտիլիմիլի կիպի, գառըլարա գառի, վէ էրքակլարյ. էր-թէկ եօլըլարնի թային էտիպ, ճիսիր գուրտուրուպ, վէ էտէպ եէր-լէրնէ վարնճէ արաշտրտը, վէ քիմտէ քի պուլտու իսէ օլտուրտու, վէ էսկարիմէն չօք ատամ, թալատիյի մալի սույեա արտլար, խա-թը վէրտիլեր շահա քի, հափը արտլար սույեա՝ Էօլիմ գօրքու-սունան: Տէտի քի, գօյ արսնլար, թաքի գէնկին օլմասնլար, տահա տուրմըլը. (72), վէ չօք մալ արտլար Էօյ **Ճէլիուն** չարընայ, պիրիսինն ալիմտէ պիր **Վէնէտիկ** գութուտու տօլու ինճի քի, հար պիր թանէսին մօլտուտան իրիիտի, հէման գութունըն աղգնի ալտը, վէ սափտը սուլունն իշինէ: Ջրա պու Թհմագլու. փէգ գագանճ, վէ հասէտ սահիպի ատէմիտի, քիմսնէն գէնկին օլմա-նը խտամէգիտի, վէ մէ գատար սագէնտէ քի վարիտի, պգի. գօ-մագիտի քի, վարըպ պիրիսինն չարտնտայ սագ չալայիտիք:

Ձեռագրի 18-րդ և 7-րդ էջերը

Հինտան կերի քի տօնը պէշտիրտիք քի, Գհանապատ շահն հազինտանն իւշ բահտ չարքայ, պիրի փիրիպէտն, պիրի եշիւն, վէ օյպիրի միւնէվիէր քի, Թահտ Թավուգ տրտիլէր, եւ-քիշմիշ վագըր կեօրտիք: Եօլտա կէլիրիքէն օնը կիւրտիք, քի վաֆիր էրպայը մարիֆ ճն էքմիշ, հէր նէրէտէ քի, օրտուտ օրտրագ էտարիսէ, պիր ինճիլի չատր պաշրքմշիտի քի, ինճինն հար պիր ուֆագ թանէսի Եալօվա նօխտըր գատար վարքի, օլ էրքէկ ուստալար գէրկէֆ գորուպ օյ չատրի իշէլէրիտի, վէ հար վիլայէթի քի ալտը, օյ վիլէթէտէն Սինտ կիպի գէվալ էնի աւտն կեաթրտի, օգ աւտնընէ պէրլէնի գօյտու, գրա Թահմասգուլու Հինտէ կեթալլի գէման, (73) հէր գօրգուլու երէր աւտն թային էտերիտի քի, էնսօն իշէրի կէտիէօր, արտ թարաֆտէն քիլիտ-լէնէլէ հալը պրագմագրի: Լախօն խանը օգ այաղիլէն կէլիպ էվալաի իթիտի, ամա օրատալ աւտն գօտու:

Տէլար քի, Գանտիարլէ, Թահտի Թավուգ գուրաճաք՝ գուր-մատը, Ֆէրաթտէլէ, գուրմատը, կեալըպ Հէրաթտայ գալէտէն տը-շարը, վէ օյ ինճիլի չատրտայ պաշկա եանընէ գուրմուշ, վէ պիգ-տէ պիրուն օրտուլիլէն սէլա վարք: Թահտի Թավուգ, իշէրիսի, վէ տըշարըր եքվարա միւնէվիարտէն, վէ գըլմէթը տաշլարիլէն տօնաննշ, իշի պէշ աւտն պարտի, իստիսն պէլգայալ տամալըր գամէրիսի կիպի, վէ պու գամէրիքն իսթնէ միւնէվիարտէն պիր թավուգ գուշու եափմշար. տուրիէթօր, թիւլէրիքնն ռանկլարնէ կեօրա միւնէվիարտէն թատարիք էլէիպ եափմլար քի, հայաթը օլան թավուգ գուշուտան սէլմէգիտի, օլ սէպէտին. Թահտի Թա-վուգ տէմիշլէր: Տիւրէլիքի, վէ պիրուն պէաթըր կէշմն, վէ մանկա-նէլի իտի, էօյլէ միսէննա պիր շէլ, վէ իստէրիլէրի գէման տէր-էլիլէր տէշիրիլիլէր, վէ սանտըրալարա գօյալարքի: (74) Եաննտա գուտան ինճիլի չատրատա, ինճի արլէֆլէր, վէ ֆռէնկքիարիլէր իշլամիշլէր, իքի տիրէլտէ սաֆի միւնէվիարտէն տօնաննշ, չատրի պիր իփի պէլյազ սրմատան, վէ պիրի սարը սրմատան, գազըլարըն պիրիսին պիրուն, պիրիսին կիւմիշ, պէլյա պիր չատրիտի, Թահմագուլուն օգ եափտըր չատրիտի:

Պունտան սօրա պուտա սիգէ մալիմ օլա քի, Հինտէն եքմիշ պին ինէկ կեօթուրտի Իրանայ, էօյլէ մէլգուն, կիւզալ ինէկ, իրի վէ իւքսէկ, սիրմէլի կեօզլի, վէ հօթումլարը երէր սիրիսինրիտի, հայվանլար Հինտիստանտայ էօյլէ չօք մուպահտր քի, օրուգ պինտէ գըրըլտը եօլտա՝ զայ օլտու, քոզ պինի կէլտի Իրանա, եւ-քիշտի Իրանալ:

Պիզիտ պու Հէրաթ շահրնտէն մուրափասա էտիպ ռազան վէրտըր էլմգա, պգտա Իստանպուլայ կէլմէլէ եուգ տուրտուք, Հէ-

րաթտան Խորասանայ կէլտիք, վէ ուշ կին էլլէնտիք, Իմամըր-գա տըրլէր պիր ճամի վար, իստի գուրշուն եերի պիրուն գալը-տըր, վէ իշ թավանը մանկալ թահտանն սարա թէնէրէսի կիպի սանթրաննի պիրուն գալըտը: Թահմասգուլու շահ օլտղնի (75) գէման, էօլէ տէտիլէր քի, իստիսն, վէ թավանն, վէ միմարանն պիրուն պէմիննի պիրունլարըն սեօթուրմիշ, սիքէ քէտարմիշ, վէ այաղմ տուգ պասարա տէմիշ, հէմ պիրուն գալըարմ, հէմ գար-շըսն պիրտէ սէպիլ եափարըմ տէմիշ, վէ էքմիշ, սէպիլտէ կեօր-տիւմ, վէ սօրտում օնուն իստիսնտէ պիրքն գալըր՝տը, տէտիլէր պիգ ալըպ մէնէլէ. վուրանակ հալմգ եօղիտի, եա, ինանը վէր-տիք:

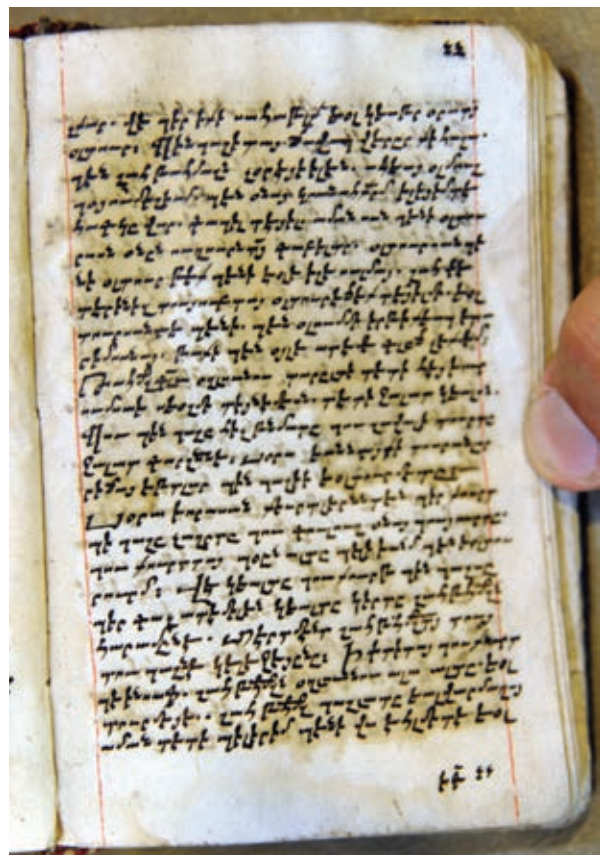
Պու Խորասանն աւտմի գայէք մութասպիպ, վէ սէրտ թապի-լէթտի, վէ չունքի հէր շէլ գաթիլէն մունքիլիտը տէմիշլէր: Սգա խորասանընն պիր շէլինն մազէ էտիլէ: Ալման պուրտաւ էվի պարգիլ էրմանի եօղիտի, Թիմգգուլու. շահ օլտուլու գէման, Իս-վիանտա Գուլիա կիպի Խորասանտա պիր էրմանի մաիլա եափմագալ մուրտ. էլմիշ., հէր շիարտան, վա հար քեօյտան էր-մէնի իստմիշ, Խորասանա կեօթուրմագ իշին: Քեօյիլ, վէ շիարիլ քեանտի մապէկէրինտէ մէշավարա էքմիշար, նէ գատար հօ-վարտա, պէրքի, իշ գաշգնը, եարաճալը, իսարաճ վէրմէլ, պօյի-կէ չիշիկ պաքմագը տաֆտար էտիլմ, վէ վէրալիմ տէլի: Պունի պէլյա էտալ Թիմգգու. արգ էքմիշլէր, (76) օտա մահուտլէրի հէփի սիրմուշ Խորասանայ կեօթուրմուշ, էլ եերի, թարալ եերի վէ պաղ եերի, քիլիսէ եերի վէրմիշ՝ եափն տէլի պին թումանտա իսարմըլ վէրմուշ: Թօհում, վա ճամուշ վէրմշ՝ ճիթ սուրսուլէր: Պիր գաշ երլտան սօրա պին թումանի տէ, քօհումի սոյլ հէփ եշլըվիլէր, վէ պիրուն գուն մէտի մուստամ, սարիօշ կէզիպ խո-րասանըլը տուրուպ տէօյլէր: Հանի քի տէրլէրտը կեալուր էրէ-լի էրէլէրինն տօգմայիտի քեանտի էրպիլին քէտըրտի, վէ օյ Իմամիլգայ ճամիսինն էօյունտէն կէլէր էրմանիլի էօլտուրէն, շիմի սիրալ ճամիսինն իշինն տօղու եիրուլի վէրիլար, Թահ-մագուլունն գօրգուլունն քիստէ թնմագ, պուլարը. գազալար., տըշարըր էտալար, անճագ պիր ֆիսգէ վուրմագալ.: Իշտէ պիգմտէ պէլյա չէլէպիլէրմգ վար պիլէ քի՝ պէօյլէ ալիմ ֆազի աւտմլէր էքսիկ օլման միլաքմգտէն: Նիշի՞մ տէրսն, էտէպի քիմ-տէն էօյնտէնն էտէպսիգտէն, պու չէլէպիլէրտէ Խորասանտա կեօթուրիք, վէ օ պին թնմ. քիլիսէ ահէշի Թիմգ. հասն էքմիշ իտի, եւմիշլէր, գրա պէն տօրա տիվարը կեօթուրմիւ, իսարը աշըր:

(77) Պու եօլարտան կէլիրիքէն, Խորասանանն. քի կէշտըր, պիր սահիպիլ իսարաթն եափտուրը իսանտա գօնագ էթտիք,

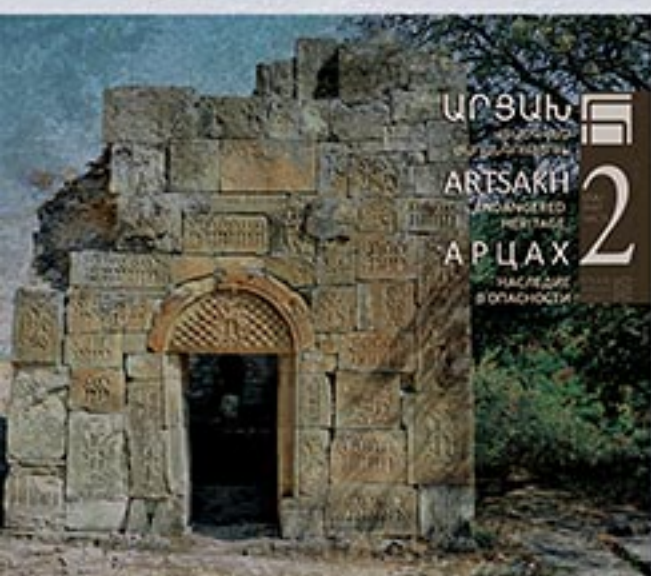
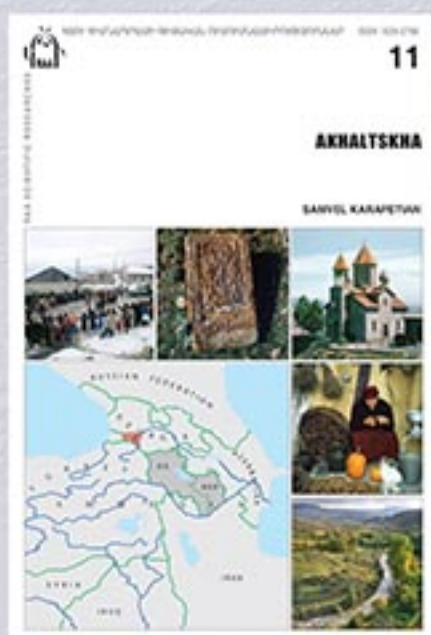
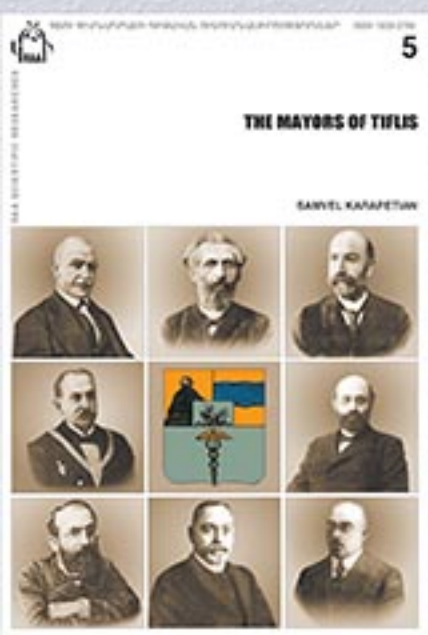
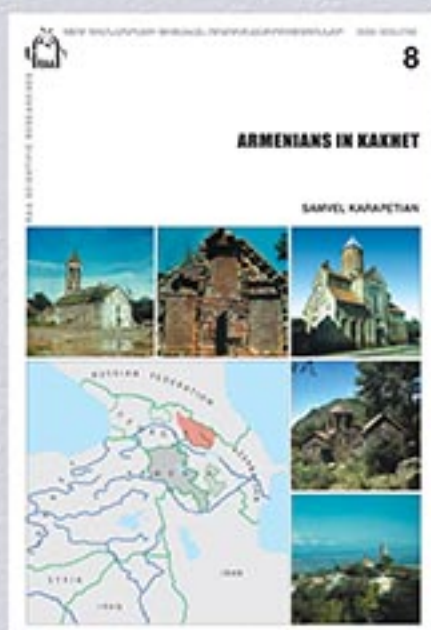

Ձեռագրի 76-րդ, 75-րդ և 43-րդ էջերը

սեմքի պերրու եապան օլտղի իշին, պիր ազմ վերան օլմուշ, ատնը Ջաֆրան խանը տեօրլար, պագարսն հար եերտեն գաֆրան գօգար պու խան, վե պեօրուկիու **Գատրգա** իլիմաննտեն պեօյիճեք, իշի սօգազ սօգազտը, սօգազլարն պիրի պիրիճե պենգեօլիյի իշին, իշինճե ատեն կիրտ գալըպ օլուր, պէլյայ պիր կիպալ միստեննա եափմը, շիմսի հրսըզ եաթաղըտր տեօլիլեր, պգտա պիր գեճա գալտը, գախալ գալտը, կալտը պիր շիարայ պիրիսիճեն Ջաֆրան խանն մանասնի խաբար պալը: Տեօի, մաթնի պիզե քի, **Իսվիհան** պագրկեանլարն մաթնի, վե **Հինտտե**, վե Միճտե եայլըմըտը ափալտան, սօրա պիր **Մուլթանի** պեգրկանի, **Հինտտա** էշիտմը, տարըլուպ, վա տեմիշ քի, պիր գաթար տեփա գաֆրան եուքլամիշ, վերմիշ խզմաթթարայ, վա տեմիշ, շունու կեօթուր **Իսվիհան** պիր ատենճե, վե պիր սիքե փարիե սաթ, խզմաթթար կէլիպ **Իսվիհան** պիր հուճրա տուրուպ օթուրմուշ, **Իսվիհան** պեգրկեանլարը կեալմըշ (78) խտեմիշլեր, տէիպ քի, պեն հեփի պիր սիքե աշիլե, վե պիր ատենճե սաթարըմ, պունու էշիթսիլեր հեփի կիպիպ կերի չաքլալեր: Պիր պուշուղ երլ էլլեճմը, սօրա խապեր եօլամըշ աղասմայ, աղասիտե տեմիշ, ալտա **Հինտտե** կէլ, պուտյ. քերրար եուքլամըշ քի **Հինտտե** կեօթուրսուն, եափաշ-եափաշ կէլիպ Ջաֆրան խանն եաննտա գօճաղ էթուի: Պու խանը եափտրան պագրկեանլար. խիմի գազտըմըշ, պու հանն չամուտի տուտուրուպ, սօրմուշ քի, պեգրկեանն ճեօտի եուքուն, տեմիշ գաֆրան, տեմիշ ճեօրատան կեաթրսուն, ճեօրա կեօթուրսուն, տեմիշ **Հինտտե** կեթիրմիշմ, կենճե **Հինտտե** կեթուրեճէլիմ, ճիշուճն սաթմատն տեօի, ճեփալ վերտը քի, աղամ տեօի վար կեօթուր **Իսվիհան** պիր սիքե աշիլե, պիր ատենճե սաթ, պիր պուշուր երլ պերլեմ, պիր պէլլե պագրկեան պուլամատմ, խապեր սալտմ աղամայ, աղամտայ եօլալտը, ալ գաֆրանը կեալ, շիմսի պենտե կեթիւրույեթուն: Հան եափտրան պագրկեան **Իսվիհան** դարեաթընը գօյ վերմամըշ, տեմիշ քի, սանն աղան պու գատար պագրկեան... (79) և (80) էջերը չկան. քերրը պոկված է:

2025 թ. ՀՐԱՆԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԴԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՀՈՒՍԱԿՈՒՐ

ՀՀ ԿԳՄՍ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱՐԱՐՍԱՐԱԿՅԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ՀՈՒՍԱԿՈՒՐՆԵՐ

RAA-USA

և

Հ. ՀՈՒՍԱՆՅԱՆ
ԸՆԴՈՒՆԵԿԱՆ ՀՈՒՍԱԿՐԻՍՏ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՏՈՒՐԱԿՐԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՈՒՐԻ ՀՈՒՍԱԿՐԻՍՏ
RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2026

ISSN 1829-2003

26001

9 771829 200001

